DISSERTATIO JURIDICA INAUGURALIS

DE

CONDITIONE CIVILI FEMINARUM ATHENIENSIUM,

SECUNDUM JURIS ATTICI PRINCIPIA,

QUAM,

QUOD DEUS BENE VERTAT,

EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI

HENRICI EGBERTI VINKE,

THEOL. DOCT. ET PROF. ORD.,

AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU,

ET

NOBILISSIMAE FACULTATIS JURIDICAE DECRETO,

Pro Gradu Doctoratus

SUMMISQUE

IN JURE ROMANO ET HODIERNO HONORIBUS

AC PRIVILEGIIS,

IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA,

RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,

PUBLICO AC SOLENNI EXAMINI SUBMITTIT

DIDERICUS JANUS VAN STÉGEREN,

ZWOLLANUS.

DIE XVII M. APRILIS, MDCCCXXXIX, HORA I.

ZWOLLAE,

Typis D. VAN STÉGEREN.

MDCCCXXXIX.

PRAECEPTORIBUS

ATQUE

AMICIS

S.

PRAEFATIO.

Cum ante hos quinque menses, Dissertationis hujus parte literaria typis expressa, ejus praefationem conscriberem, parum putabam nunc demum partem juridicam prodituram. Varia vero, minus huc pertinentia, quominus citius ea prodiret, impediverunt: malui autem in argumento eodem simul utramque edere Dissertationem, quocirca ad hunc usque diem exspectandum duxi, ne altera pars separatim prodiens, quoad mearum virium ferret tenuitas, manca atque imperfecta videretur. Quae autem tunc alteri parti praemonui, majore ex parte nunc et hic dicta sunto.

Non possum vero, quin, jamjam Academiae carissimae valedicturus, tum universe nobilissimo Ordini Juridico pro liberrima institutione, tum nominatim Cl. BIRNBAUMIO *pro singulari in hac Dissertatione conscribenda erga me benevolentia, gratias agam habeamque, quas possum maximas. Qui, ut primum eum adirem de argumento meo consultum, humanissime, ut solet, me excepit, auxiliumque spopondit; datam vero fidem ita solvit, ut, etsi in argumento quod a Viri Cl. studiis videretur paulo remotius (quamquam quid a talis Viri studiis remotum alienumve dici posset?): sed ita me adjuvit, ut majorine stupendae doctrinae copia an singularis humanitatis significatione mihi semper affuerit, dubius haeream. Quam ob insignem benevolentiam noli dubitare, V. Cl. quin per totam vitam penitus me tibi devinctum sentiam: tibique ita persuasum habeas, inter discipulos tuos, ut sint doctiores atque praestantiores, ita qui erga te gratiore me semper sit animo, futurum neminem. Tibi autem perpetuo*

—— θεοὶ τόσα δοῖεν, ὅσα φρεσὶ σῇσι μενοινᾷς,

in doctrinarum atque hujus Academiae emolumentum vehementer opto.

Jucundissimum restat officium, quo et tibi gratum animum significem, Doct. DE GAAIJ FORTMAN, *qui, cum a prelo longius abessem, molestissimum plagularum corrigendarum opus magna ex parte in te suscipere non recusasti; quique praeterea, saepe utilissimis suppeditandis monitis, in hac edenda Dissertatione haud exigui mihi fuisti auxilii. Quae nova tuae erga me amicitiae documenta memori semper mente manebunt reposta.*

Scripsi Trajecti ad Rhenum
m. Aprili MDCCCXXXIX.

SPECIMINIS CONSPECTUS.

CAPUT I.

De Conditione civili feminarum Atheniensium universe, tum publici cum privati juris ratione, considerata.

In examinanda conditione civili feminarum secundum principia juris apud aliquem populum constituti, praecipue respicienda esse videtur ea principiorum diversitas, ex qua omne jus vel publicum vel privatum appellari solet. Hanc etiam Ulpianus quasi summam juris divisionem proposuit in eo Institutionum loco, quo juris artem definire ejusque dignitatem tueri instituit (1). Quod autem dicit Papinianus: in multis juris nostri articulis deterior est conditio feminarum quam masculorum (2), id imprimis in jure publico cum alio-

(1) L. 1. pr. § 1. et 2. D. *de justit. et jure.* (2) L. 2. D. *de statu hominum.*

rum populorum, tam Romanorum cernitur, neque unquam apud aliquem populum publica jura prorsus eadem feminis atque masculis concessa sunt. Rei vero rationem philosopham nullam reddi posse, eamque potius ex consuetudine quadam repetendam esse, existimant nonnulli Philosophiae juris et doctrinae politicae cultores, iique ipsi qui minime in hac doctrina constituenda ab experientia mentem avocandam esse sibi persuasum habent, imprimis celeberrimus scholae historicae fundator Hugo (1). Num autem propter

(1) Naturrecht § 166, 167, 168. » Das weibliche Geschlecht hat metaphysisch gewiss eben die Rechte und Pflichten wie das männliche, aber seine körperliche Schwäche, Geschlecht mit Geschlecht verglichen, macht, dass es um so mehr zurückgesetzt wird, je roher ein Volk ist. Kein Volk ist noch so gebildet, dass das, in der Regel wenigstens, nicht Kriegerische Geschlecht dem andern völlig gleich stände, ungeachtet diese Ungleichheit, wie sich beim Vernunftwidrigen nicht anders erwarten lässt, mit der äussersten Willkührlichkeit statt findet.... Während *Plato* auf völlige Gleichstellung beider Geschlechter dringt, worin ihm *Justinian* (Nov. 21. pr.) und von Neueren einige Wenige beitreten, so schliesst *Kant* die Weiber, doch wohl nicht a priori, von den Rechten der activen Bürger aus, und *Fichte* beweisst aus seiner Erklärung der Ehe, dass verheirathete Frauenzimmer durchaus nie noch neben ihrem Mann in Betracht kommen dürfen. Selbst ein Schriftsteller, der von solchen Einseitigkeiten sehr weit entfernt ist, glaubt doch, die Geschlechtstrieb müsse der gemeinschaftlichen besonders auf Berathschlagungen Mehrerer gegründeten Behandlung der Geschäfte unübersteigliche Hindernisse in den Weg legen (*Brander*,

ICti Pauli dictum (1): moribus civilia officia adempta esse feminis, universe ICti Romani eidem sententiae addicti praedicari possint, dubitandum esse videtur. Est saltem ab alio ICto Romano ratio quaedam allata, propter quam justum posset videri, feminas arceri ab honore v. c. municipali, qui reipublicae administratio cum dignitatis gradu, sive cum sumptu sive sine erogatione contingens dicitur a Callistrato in L. 14 D. de muneribus. Ita enim, hunc honorem respiciens, in L. 3. § 3. D. eod. tit. Ulpianus ait: corporalia munera feminis ipse sexus denegat, quominus honores aut munera injungantur. Corporalis vero muneris appellatione ICtus personale intelligit, quod, ut ait Hermogenianus (2), corporibus labore cum sollicitudine animi

---

über die Weiber)..... Auch dieser Punkt hängt aber vom positiven Recht ab, wie die Römer und Sieyes richtig bemerkt haben." Aliter sentit *Welcker*, Staatslexicon, Band VI, Altona und Leipzig 1838, s. v. *Geschlechtsverhältnisse*. Circa *Platonis* sententiam conf. *C. H. Hermann*, de vestigiis institutorum veterum inpr. Atticorum, per Platonis de legibus libros indagandis, Marburgi 1836, p. 9 et 68, atque Ejusdem Juris domestici et familiaris apud Platonem in legibus cum veteris Graeciae, inprimis Athenarum institutis comparatio, Marburgi 1836, p. 7, 8. Sqq. 14, 27.

(1) L. 1. § 1. D. ad SC. *Vellej.* quem locum laudat *Hugo* l. l. Cf. etiam L. 12. § 2 D. *de jud.* ubi idem *Paulus* dicit, non legibus, non natura, sed moribus et servos impediri ne judices sint, »non quia non habent judicium, sed quia receptum est, ut civilibus officiis non fungantur."

(2) L. 1. § 2. D. *de munerib.*

ac vigilantia exsistit, sive quod animi provisione et corporalis laboris intentione sine aliquo gerentis detrimento perpetratur, ut ait Arcadius Charisius (1). Ceterum personalia, patrimonialia et mixta munera tria genera civilium seu publicorum esse intelligebantur apud Romanos, et personalibus, a quibus plerumque feminae arcebantur, praeter alia multa tutela, cura prodigi vel furiosi, defensio civitatis, legatio, judicandi quoque necessitas accensebantur (2). Etiam magistratum esse vel senatorem vel judicem publica jura dicebantur (3), a quibus certe in civitate Romana feminae exclusae erant. Neque eae suffragia ferre poterant in comitiis, qua tamen de re non amplius agitur in Pandectarum jure. Publica jura porro erant jus pro aliis postulandi apud Praetorem et jus alios in judicio publico reos faciendi. Praetor autem edicto suo

(1) L. 18. § 1. D. *eod. tit.* (2) Cf. L. 1. pr. § 2. et 4. L. 18. pr. § 1. 14. 28. D. *eod. tit.* In L. 14. § 1. dicitur munus publicum, quod in administranda re publica cum sumtu sine titulo dignitatis subimus, et hinc in L. 12 respondetur: cui muneris publici vacatio datur, non remittitur ei ne magistratus fiat, quia id ad honorem magis quam ad munera pertinet. (3) L. 5. § 2. D. *de capite minutis.* In aliis quoque locis tria haec conjuncta reperiuntur, quae cum tribus potestatibus scriptorum politicorum nostrae aetatis conferri possunt. Cf. » Senatorium ordinem retinere, judicandi officio fungi, magistratus gerere" in L. 9. D. *de his qui sui vel alieni juris.* » Tutela plerumque virile officium est." L. 16. D. *de tutelis.* » Id munus masculorum est." L. 18. D. *eod. tit.*

feminas prohibuit pro aliis postulare, et ratio quidem prohibendi dicitur, ne contra pudicitiam sexui congruentem alienis causis se immisceant, ne civilibus officiis fungantur mulieres (1). Similiter legibus non erat permissum mulieri, publico judicio quemquam reum facere, certis tantum ex causis concessa erat mulieribus publica accusatio (2). Ex peculiaribus Romanorum notionibus testamenti quoque factio non privati sed publici juris erat, et quamquam feminae neque testamentum facere neque in judiciis testes esse prohibebantur, tamen testamentum dicere in testamento non poterant (3). Quemadmodum igitur de servis dicebant Romani (4): »quod ad jus *civile* attinet, servi pro nullis habentur, non tamen et jure naturali, quia, quod ad jus naturale attinet, omnes homines aequales sunt," ita etiam de feminis dicere possumus: quod ad jus *publicum* attinet, feminae fere pro nullis habentur ex legibus moribusque populi Romani, et hodie adhuc secundum jura plurimorum populorum idem fere obtinet, quamquam nostrae aetatis homines magis quam Veteres de aequalibus omnium hominum juribus loqui solent (5).

---

(1) L. I. § 9. D. *de postul.* (2) L. 1. et 2. D. *de accusat.* (3) § 6. I. *de testam. ordin*, ubi etiam notatu digna sunt verba: »testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus testamenti factio est." Cf. L. 3. L. 20. § 6. D. *qui testam. fac. poss.* (4) L. 32 D. *de regul. jur.* (5) Quamobrem monet *Hugo* l. l. § 168. not. 4. »In der französischen Umwälzung war es auffallend, nur vielleicht im Französischen

Ut igitur rite possimus examinare, num etiam Athe-

---

weniger, dass z. B. die Wahlen der Obrigkeiten als ein droit de l'homme erwähnt, und doch die Weiber alle davon ausgeschlossen wurden." Hoc sane respiciens nuper quaestionem proposuit *Welcker* l. l. pag. 631. » Haben die Gegner des freien auf Einwilligung und Vertrag gegründeten Gesellschaftsystems wirklich Recht, dass dieses System durch das Ausschliessen des politischen Mitstimmens und der völligen politischen Gleichheit der Frauen sich selbst aufgebe?" Ut autem, falsam esse hanc conclusionem demonstraret, et simul refutaret sententias eorum, qui vel ad tuendam illam pacti socialis theoriam, vel aliam ob causam nuper adhuc aequalia prorsus et feminarum et masculorum jura esse voluerunt, velut *Bentham*, *St. Simon*, *Fourier*, atque inter mulieres ipsas *Harriet Martineau*, ICtus ille l. l. p. 649 his utitur argumentis: » Wenn jene weiblichen Amazoninen unter den Damen die volle Gleichheit aller Rechte in der Familie und dem Staate vertheidigen, vergessen sie denn gänzlich, dass völlig gleiches und gleichartiges Recht bei ungleichen und ungleichartigen Pflichten und Verhältnissen selbst ungleich werden? Und wollten sie wirklich auch im Kriegsheere gleiche Diensten und Uebungen übernehmen, wie die Männer?.... Sollte wirklich diese Vermischung und eben so die mit den Männern aller Stände in den oft leidenschaftlichem (!) Wahl- und Parlamentskämpfen der Weiblichkeit eben so wenig Eintrag thun, als das Zuhören in Concerten, Theatern und Kirchen? Sicherlich war es aber eine sehr natürliche Bestimmung, dass alle freien Völker, dass die Germanen wie die Griechen und Römer die unmittelbaren politischen Stimm- und Entscheidungsrechte im bürgerlichen Gemeinwesen met den Pflichten, dasselbe auf Leben und Tod zu vertheidigen, in regelmässige Verbinding setzten." (?) Nostrum non est, horum argumentorum vim ponderare. Liceat autem hoc loco afferre ea, quae V. Cl.

nienses in definienda civili conditione feminarum, principium illud, quod fere juris communis esse modo diximus, servasse dici possint, paucis antea in hoc inquirendum esse videtur, an omnino Athenienses, ita ut Romani aut populi recentiores, publici et privati juris notiones distinctas habuerint. Est autem notatu dignum, quod verissime, ni fallor, observavit Vir. Cl. Hugo, multo minus quam apud Romanos, apud Graecos technicum verborum ad jus pertinentium usum excultum fuisse (1); quod aliquo modo etiam de juris

---

Hugo l. l. § 166 observavit, ut doceret, jurium in diversorum populorum legibus feminis et masculis concessorum inaequalitatem saepius mero hominum libitu constitutam videri: »Im öffentlichen Recht finden wir Regentinnen, weibliche Mitglieder von Reichs- und Landständen, und allerlei Stellen, selbst auf Krieg sich beziehende, die immer oder doch ausnahmsweise auch von Frauenzimmern bekleidet werden. Bis 1803 gab es in Europa Länder, welche durchaus ein Frauenzimmer an der Spitze ihrer Regierung haben mussten. In England kann eine Dame peeress of her own right seijn, in Deutschland kamen Aebtissinnen auf Reichs und Landtagen, die Frau von Sevigné besuchte die états in Bretagne u. s. w. Cf. Revne Britan. Oct. 1838. p. 250. sqq. (1) Naturrecht § 8. »Erst bei dem bewunderingswürdigen Volke der Griechen, welche durch eine Menge zusammentreffender Umstände die Urheber fast aller unserer geistigen Bildung wurden, gab schon die Zerstucklung in gar viele kleine fast immer Städtische Verfassungen..... Veranlassung zur Entstehung der Politik. Nur war ihr Privatrecht gar wenig in eigenen Werken bearbeitet; sie, zumal die Jonier und die Athener, waren dazu nicht steif genug, das

publici et privati notionibus dici posse arbitror. Publicorum quidem et privatorum, τῶν δημοσίων καὶ τῶν ἰδίων, saepissime fit distinctio apud scriptores Graecos, etiam in his rebus, quae ad jus pertinent, atque jam supra attulimus locum (1), in quo adeo de magna feminarum auctoritate ἐν τοῖς δημοσίοις πράγμασι sermo est. Agitur tamen ibi de feminis Lacedaemoniis, neque de his, sed de Atheniensium feminarum civili conditione agendum est nobis. Praeterea monendum est, de auctoritate, non de jure feminarum illo loco dici. Potest autem apud aliquem populum magna esse feminarum in rebus politicis vis et auctoritas, quamquam eaedem in jure publico fere pro nullis habeantur ex legum praescriptis. Cujus rei ne nostra quidem aetate exempla desunt.

De publicis rebus privatis oppositis in jure Attico saepissime dicitur, imprimis in actionum jure, quem locum, ut gravissimum ita difficillimum, praeclare Viri

positive Recht einer einzelnen Stadt hatte für gar zu wenige Leser eine grosse Wichtigkeit, und selbst die Verfassung der Rechtspflege war oft dem Entstehen fester Grundsätze auf mehr als eine Art hinderlich. Wie wenig galten die Rechtsverständigen, die πραγματικοί..... Es ist merkwürdig wie wenig sich der juristische Sprachgebrauch bei den Griechen ausbildete." Quae Vir Cl. de vocis νόμος significatione hoc loco addidit, ea minus intellecta habuisse videtur Vir doct. *Veder*, in historia juris apud Veteres, Lugd. Bat. 1832. pag. 15. not. 1. (1) In parte Literaria, pag. 15 et 16.

Eruditi nostrae aetatis explicuerunt (1). Saepissime imprimis apud Oratores leguntur locutiones: *ἀγών ἴδιος καὶ δημόσιος, δίκη ἰδία καὶ δημοσία, ἴδιαι καὶ δημόσιαι γραφαί, ἴδια καὶ δημόσια ἐγκλήματα*, de quarum vi saepius disceptatum est (2). Locutiones hae pro parte posteriore

---

(1) Cf. imprimis: *Meier* und *Schömann*, der Attische Process, Halle 1824. p. 165 sqq. (2) Cf. *Meier* et *Schömann* l. l. p. 160 sqq. praecipue pag. 162, 163. *Taylor* quondam hanc proposuerat quaestionem: *δίκαι ἴδιαι καὶ δημόσιαι* are theij distinguished, as we do, actions civil and Criminal? Cf. *Reiske* Orat. Gr. Vol. IX, p. 564. et universe ibidem, p. 562 sqq. p. 587 sqq. Illam quaestionem negandam esse puto. Neque prorsus eadem est Romanorum distinctio inter judicia publica et privata. *Heffter*, die Athenäische Gerichtsverfassung, Cöln. 1822, p. 122. de causarum publicarum et privatarum differentia, quam ex juris persequendi diversitate repetit, sequentia affert, quibus non plane assentiendum esse videtur: » Die Kunstausdrücke sind *ἐγκλήματα ἢ ἀδικήματα δημόσια* und *ἴδια* z. B. Demosthenes von der Krone T. I. p. 340. Auf das oben angegebene Kriterion von beiden Gattungen macht Ulpian p. 330 zur Meidiana aufmerksam. Er sagt: wenn es allen erlaubt ist, den Uebelthäter zu verfolgen, so ist offenbar, dass *κοινὸν ἁπάντων ἔγκλημα* und *δημόσιον ἀδίκημα* in der Mitte liegt. Auch Platon hat diese Grundsätze adoptirt. Den *δημοισίοις καὶ κοινοῖς* setzt er *τὰ ἴδια* entgegen, von den Gesetzen p. 780. St. Besonders wichtig ist im 6 Buche p. 767. ferner p. 768." Ulpianus certe non germana sententia Iuris Attici antiquioris laudatis verbis usus est. Antiquiorum recentiorumque notionum confusio quaedam inesse etiam videtur in argumento orationis adv. Midiam, quod a Libanio compositum legitur p. 508. Reiskii, atque in altero quod legitur p. 510. sqq. Quae denique *G. T. Schömann*,

aetate adhibebantur a scriptoribus et adeo legumlatoribus imperii Romani ad technicas juris Romani notiones significandas, qua tamen in re ii saepius recesserunt ab illis significationibus, quas iisdem verbis Athenienses antiquitus tribuerant (1). Imprimis *δημόσια ἐγκλήματα* peculiari significatione dicebantur a scriptoribus juris Graeco-Romani, ea quae in Iure Romano *crimina publica* appellabantur. Quae tamen vox ipsa cum in Iure Romano rarius habeat *maleficii publici* significationem, verbis illis Graecis rarius substitui possunt verba *δημόσια ἁμαρτήματα*, neque omnino valde usitata haec locutio fuisse videtur, quamquam ICti Graeci Iuris Romani interpretes etiam in iis Iuris Ro-

---

de sortitione judicum apud Athenienses, Gryphiswaldiae 1820. p. 6. ex Scholiis ad *Aristophanem* affert: *ἐν ταῖς Ἀθήναις πολλὰ ἦν δικαστήρια, καὶ ἔν τισι μὲν ἐδίκαζον περὶ Φονικῶν πραγμάτων, ἔν τισι δὲ περὶ δημοτικῶν*, ea itidem ex loquendi usu posteriorum temporum explicanda esse videntur. Recte monuit *Schömann*, *δημοτικῶν* hic non idem esse quod *δημοσίων*. Minus accurate *F. Ch. Schlosser*, universalhistorische Uebersicht der alten Welt, Frankfurt 1826 Th. I. Abth. II, p. 73. sqq. *Mord* atque *Staatsverbrechen* sibi opponit. Cf. Abth. III, p. 160. not. c. et universe p. 160-165. De locutione *τὰ δικαστήρια τὰ ἴδια καὶ τὰ δημόσια* vid. *Demosthenes* p. 731. *Reiskii*, et *Pollux* VIII. 87. 88. atque *Schömann* l. l. p. 3. (1) Cf. *Meier* und *Schömann*, der Attische Process p. 162 not. 5. et Cl. *Birnbaum*, in commentatione: über den Unterschied zwischen crimen und delictum, in Archiv des Crim. Rechts, Vol. VIII, p. 476 sqq. 437. 645. 660 sqq. 669. 690, sqq. Vol. IX, p. 395,

mani locis, in quibus crimen revera maleficium significat, modo voce ἁμάρτημα, modo voce ἔγκλημα utuntur (1). Ceterum in quadam constitutione Iustiniani (2) et alibi revera legitur vox δημόσια ἀδικήματα; certissimum autem est, in oratione Lysiae περὶ δημοσίων ἀδικημάτων longe aliud genus injuriae indicari quam quod in Iure Romano eo nomine significatur. Putat quidem Meierus voce δημόσια ἀδικήματα Iure Attico duo genera injuriae significari, scilicet ὅπου τὸ δημόσιον ἀδικεῖ πολίτην, atque ὅπου τὸ δημόσιον ἀδικεῖται ὑπὸ ἰδιώτου. Sed exemplum appellationis illius in altero hoc injuriarum genere usitatae ille ex Libanio affert, cujus aetate jam ex alio fonte mutata esse poterat antiqua vocis signifi-

(1) Ex Cl. *Birnbaumii* sententia, Archiv, Vol. VIII, p. 662 in § 8. constitutionis δέδωκεν Iustinianus non ἰδιωτικὰ καὶ δημόσια ἁμαρτήματα, sed ἰδιωτικὰ καὶ δημόσια ἐγκλήματα τῶν ἁμαρτημάτων distinguere videtur. Aliter sentit *Edm. de Hagen* in Comment. praemio ornata de quaestione, quale sit discrimen inter delicta publica et privata, Gótting. 1832. pag. 18. sqq. (2) In Constit. δέδωκεν § 19. - *Dionysius Halicarn.* IV, 25 item distinguit εἰς τὸ κοινὸν φέροντα ἀδικήματα et ἰδιωτικα, et apud *Chrysostomum* voces δημόσιον ἀδίκημα atque κοινὸν ἔγκλημα usurpantur ratione blasphemiae, quod tamen, qua mente factum sit, ambigitur. Cf. Archiv. Vol. IX, p. 395 et *Edm. de Hagen.* p. 14. Eadem verborum conjunctione qua Chrysostomus, cujus magister erat Libanius, usus est etiam *Ulpianus* loco supra in not. 2. p. 9. laudato, cujus verba integra haec sunt: εἰ πᾶσιν ἔξεστιν κατηγορεῖν τοῦ ἀδικοῦντος, πρόδηλον, ὅτι κοινὸν ἁπάντων ἔγκλημα καὶ δημόσιον ἀδίκημα.

catio (1). Illa vero *δίκη δημόσιων ἀδικημάτων*, de qua Lysiae oratio tractat, non, ut e. g. *γραφή κλοπῆς δημοσίων χρημάτων* (2), proprie ad actiones publicas pertinebat, quae ipsae in specie nonnunquam *γραφαὶ*, sicut privatae prae ceteris *δίκαι* dicebantur (3). Causam

---

(1) *Meier*, historia Iuris Attici de bonis damnatorum et fiscalium debitorum, Berolini 1819. p. 14, atque omnino p. 13. sqq. 214. sqq. 220. sqq. Cf. Ejusdem et *Schömann*. Attischer Process p. 574 cum p. 367 sqq. Cf. etiam ea, quae *Reiske* annotavit ad *Lysiae* Orationem laud. Orator. Vol. V, p. 586. 587. Minus accurate de hac re loquitur *Heffter*, loco supra not. 2. p. 9. laud. cum quo conf. *Schlosser* ibid. laud. (2) *Meier*, de bonis damnat. p. 107 et 214. (3) Attischer Process p. 160 sqq. Vox *ἔγκλημα* in Iure Attico imprimis id significabat, quod actio sibi subjectum habuit. Ibid. p. 162. *Τὸ ἔγκλημα* igitur ipsum vel publicum esse poterat vel privatum. Peculiari sensu quo hanc vocem postea usurpabant Graeci juris Romani interpretes, ea significabat plerumque criminum causam, quamobrem *ἐγκληματικαὶ δίκαι* criminales actiones dicebantur, iisque opponebantur *χρηματικαί*. Cf. *Iustinianum* in Const. laud. § 8. *ψήφων τῶν τε εἰς χρήματα, τῶν τε εἰς ἐγκλήματα φερομένων* i. e. sententiarum civilium et criminalium. Aliter tamen in Basilicis Lib. X. tit. I. § 10. dicitur *ἰδιωτικὰ καὶ χρηματικὰ ἐγκλήματα*. Archiv. Vol. VIII, p. 426. sqq. 645. sqq. Diversus etiam verborum usus erat in jure Attico veteri. Cff. loca *Demosthenis* et *Isocratis*, a *Meiero* et *Schömanno* allata: *τὸ μεν ἔγκλημά ἐστι περὶ χρημάτων*, atque *τὰς μὲν δίκας ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἐγκλημάτων λαγχάνουσιν, τὰς δὲ κατηγορίας ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως πραγμάτων ποιοῦνται*. Ex hoc loco *Otto*, de Atheniensium actionib. forensib. Lips. 1820 effecit, verbis *δίκη* et *κατηγορία* privatae et publicae actionis differentiam indicari, quod *Meier* et *Schömann* l. l. p. 195 recte

illam etiam Lysias ipse διαδικασίαν vocat, quod nomen peculiari generi actionum tribuebatur, quae maximam partem, non tamen omnes, ad privatas pertinebant (1). Actionum publicarum itidem peculiare genus nomine προβολή distinguebatur (2), quod potius in peculiari forma judicii publici constabat, praeter quam nonnunquam ejusdem maleficii causa aliae quoque actiones publicae locum habere poterant (3), veluti in causa, quam Demosthenes contra Midiam egit, actio privata

---

exploserunt, veriorem simul vocum ἐγκλήματα et γραφαὶ significationem indicantes. Minus accurate etiam hasce *Otto* populares vel publicas actiones appellavit; neque tamen *Meiero* et *Schömanno* prorsus assentiendum esse videtur, ubi populares actiones Romanorum ad jus privatum pertinuisse contendunt. Cf. etiam *Reiskii* annot. ad *Demosth.* Orator. Vol. XI. p. 922. sqq. et *Sigonius* de Rep. Ath. Lib. III. cap. 1. Opp. Vol. V, p. 87, 88, 96, de public. et priv. actionum differentia et singulis tam hujus quam illius generis controversiis. (1) Cf. *Meier* de bon. damnat. p. 220. Ejusdem et *Schömanni*, Attischer Process, p. 365 et 574. (2) Cf. *Schömann*, de Comitiis Atheniensium, Gryphiswaldiae 1819, p. 227, sqq. Ejusdem et *Meieri* der Attisch. Process, p. 271, Cf. etiam *Taylor* Praefatio ad Orat. in Midiam, Ejusdemque et *Wolfii* annot. ad hanc Orat. in *Reiskii* Orat. Vol. IX, p. 562, 587. sqq. (3) Cf. *Isocrates*, quem l. l. laudat *Taylor*: περὶ δὲ συκοφαντῶν..... γραφὰς μεν πρὸς Θεσμοθέτας, εἰσαγγελίας δ' εἰς τὴν βουλὴν, προβολὰς δ' ἐν τῷ δήμῳ sc. ἔθησαν. Haec autem judicii forma etiam in aliis maleficiis obtinuit: προβολαὶ δε ἦσαν καὶ αἱ τῆς συκοφαντίας γραφαὶ. ἐγένετο δὲ καὶ περὶ τῶν ἐξυβρισάντων κ. τ. λ. ut refert *Pollux* Lib. VIII, c. 6. § 46. Cf. *Taylor*, l. l. p. 563.

prodita erat (1). Constabat illa forma proprie in populi praejudicio, quo lato res ad Thesmothetas nonnunquam deferebatur ad novum judicium publicum instituendum (2). Universe autem dicendum est, nos neque publicae injuriae, neque publicae actionis notionem omnino certam nobis informare posse ex iis, quas habemus, Iuris Attici reliquiis, quamvis certe dici posse videatur, has notiones alias fuisse ac notiones Romanorum (3). Ceterum in actionum, judicio-

---

(1) *Reiskii*, p. 523. ὅτι καὶ δίκας ἴδιας δίδωσιν ὁ νόμος μοι, καὶ γραφὴν ὕβρεως. (2) Hinc etiam *Demosthenes* adv. Midiam, qui praeter modum contumeliose se gesserat, p. 529. *Reiskii* legem laudat his verbis scriptam: ἐάν τις ὑβρίσῃ εἴς τινα.... γραφέσθω πρὸς τοὺς θεσμοθέτας ὁ βουλόμενος Ἀθηναίων, οἷς ἔξεστιν. (3) Publicam actionem fuisse eam, quam quivis ex populo instituere poterat, velut ea γραφὴ ὕβρεως, de qua in not. 1 et 2. dictum est, cum *Salmasio* etiam existimavit *Taylor*, imprimis propter locum Demosthenis, p. 528. *Reiskii*, ubi praeter alia multa etiam notatu dignae voces κοινὰ ἀδικήματα et ἰδίας καὶ δημοσίας βοηθείας, atque haec leguntur: διόπερ καὶ τῆς ὕβρεως αὐτῆς τὰς μὲν γραφὰς ἔδωκεν ἅπαντι τῷ βουλομένῳ, τὸ δε τίμημα ἐποίησεν ὅλον δημόσιον. τὴν γὰρ πόλιν ἡγεῖτο ἀδικεῖν, οὐχὶ τὸν παθόντα μόνον. Cf. *Reiskii* Orat. Vol. IX, p. 588. Ex alio loco Demosthenis, p. 523. *Reiskii*, εἰ δ' ἐγὼ τὴν ἐπὶ τῶν ἰδίων δικῶν πλεονεξίαν ἀφεὶς, τῇ πόλει παραχωρῶ τῆς τιμωρίας κ. τ. λ. *Wolfius* statuit, publicorum criminum mulctam ad rem publicam, privatorum ad accusatorem rediisse, Cf. *Reiskii* Or. Vol. IX, p. 581. Videtur autem publicae actionis notio non semper quadrare in notionem publicae injuriae, nec verba *Ulpiani* supra relata in not. 2. p. 11. rectam rei notionem nobis suppeditare possunt, cum sint posterioris aetatis.

rum et maleficiorum causa saepius etiam id, quod plerumque voce *δημόσιον* exprimebatur, verbis *κοινὸν* sive *τῆς πόλεως* significabant Graeci, quibus verbis eodem modo *τὸ ἴδιον* opponebant (1). Neque solum hae privati et publici appellationes ad judicia, actiones et injurias, verum etiam ad alias res, de quibus in jure agi solet (2), atque adeo ad ipsas voces *νόμος* atque *δίκαιον*

---

(1) Cf. loc. laud. in not. 3. p. 12. et not. 3. p. 14. Cf. *πολιτικὴ καὶ κοινὴ βοήθεια χρημάτων*, *Demosthenes* pro Coron. p. 329. *κοινοὶ πᾶσιν εἶσιν οἱ κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἀγῶνες.... κατὰ δέ τὴν πάντων μετουσίαν. κ. τ. λ.* *Demosth.* adv. Aristocr. p. 633. Cf. *Schömann* de Comitiis Athen. p. 215 et ibi laud. *Suidas: εἰσαγγελία κυρίως ἡ περὶ κοινῶν καὶ δημοσίων ἀδικημάτων εἰσαγομένη ὑπὸ τῶν πρυτανέων δίκη*, ubi tamen ille *καινῶν* legendum esse putat. Cf. etiam *Hermann*, de vestigiis instit. vet. p. 46 et laud. ibi *Xenophon: τὸ ψήφισμα· ὅ κελεύει ἐάν τις τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον ἀδικῇ, δεδεμένον ἀποδικεῖν ἐν τῷ δήμῳ* etc. Fortasse magis adhuc quam voce *δημόσιον ἀδίκημα* verbis *κοινὰ ἀδικήματα* injuriae adversus rem publicam significantur, nec hoc a more loquendi Graecorum alienum esse videtur. Demosthenes etiam *ἰδίαν βλασφημίαν* appellat injuriam ea fere mente, qua *Quinctilianus* dicit: injuriam privatam, maleficium adversus me commissum. Cff. Archiv des Criminalrechts Vol. IX, p. 396. *Demosthen.* p. 1487. *Reiskii*, et Orat. Vol. XII, p. 414.

(1) Cf. in not. 2. p. 11. not. 3. p. 12. not. 3. p. 14 et. not. 1, hac pag. divers. loc. ubi ea verba conjuncta reperiuntur cum verbis *χρήματα*, *πράγματα*, *τίμημα*, *βοήθεια*. Sub voce *δημόσιος* saepius servus publicus intelligitur: vox *δημοσίᾳ* saepius ita usurpatur, ut *ψήφῳ* vel *χρείᾳ* subintelligatur. Nonnunquam *δημόσιον* atque *δημοτικὸν* sibi opponuntur ad res populi et singularum curiarum distinguendas, e. g. in

adhibebantur (1). Saepius vero iisdem non publici et

---

conjunctione cum voce *ἱερόν*, sicut etiam in L. 4. D. *de collegiis*, iis quae constituit *δῆμος* opponuntur *δημόσια γράμματα*, sive leges publicae. Hac voce etiam Demosthenes, alia tamen mente, utitur. Idem peculiari sensu *ἰδίας πόλεις* appellat civitates nulli foederis vinculo obnoxias: *πολιτείαν κοινὴν* atque *ἰδίαν* etiam nominat *Aeschines* p. 387 *Reiskii* Cf. Indicem Graecitatis Demosth. et Aesch. in *Reiskii* Vol. XII et IV, s. vv. *κοινός*, *ἴδιος*, *δημόσιος*, *δημοτικός*. (I) *κοινὸν νομὸν* atque *γεγραμμένον* distinguit *Demosthenes* p. 639. *Reiskii*, tamquam *κοινὸν ἁπάντων ἀνθρώπων*. Similiter p. 778. leguntur verba: *τὰ κοινὰ δίκαια* atque *πᾶσι τοῖς ἐν τῇ πόλει δικαίοις*. Idem p. 199. *τῶν ἰδίων δικαίων τῶν ἐν ταῖς πολιτείαις οἱ νόμοι κοινὴν τὴν μετουσίαν καὶ ἴσην ἔδοσαν καὶ τοῖς ἀσθενοῦσι καὶ τοῖς ἰσχυροῖς*. Peculiari sensu idem pro Eubulid. p. 1300. mentionem facit *τῶν ἱερῶν καὶ κοινῶν δικαίων*. In aliis locis multis *τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ὁσίων* sc. *δικαίων* vel. *χρημάτων* mentionem factam esse videmus, e. g. etiam apud *Demosthenem* p. 1380, 1067, 641, 633, 727, 730, 732, 735, 737, 738, 743, 702, ubi notatu digna verba: *τῶν ἱερῶν μὲν χρημάτων τοὺς θεοὺς, τῶν ὁσίων δέ τὴν πόλιν ἀποστερεῖ*. *Plutarchus* etiam, Thes. cap. 25, Eupatridarum jura fuisse dicit: *γινώσκειν τὰ θεῖα, καὶ παρέχειν ἄρχοντας, καὶ νόμων διδασκάλους εἶναι, καὶ ὁσίων καὶ ἱερῶν ἐξηγητάς*. Cf. cum his L. 1. § 1. et L. 10. § 2. D. *de just. et jure.* » rerum *hum.* et *divinar: boni* et *aequi* notitia." Interpretes modo *sacri* et *sancti*, modo *sacri* et *publici*, modo *sacri* et *profani*, verbis, vel adeo locutione *aris* et *focis* notionem illam reddere conati sunt. Cf. *Taylor*. ad *Lysiam* p. 862, et *Aeschines* p. 48 *Reiskii*. Ex loco *Demosthenis*. p. 737. 738. *Reiskii*, ubi leguntur verba: *μήθ᾽ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν μήθ᾽ ὑπὲρ τοῦ δήμου* efficit *Taylor*, illorum verborum differentiam fere eandum esse quam inter res *sacras* et *universitatis* statuerant Romani. Cf. *Schömann* de Comitiis p. 247. *E. Plat-*

privati differentia, sed longe alia exprimitur, imprimis apud Philosophos, apud quos *νόμος ἴδιος* atque *νόμος κοινός* sibi opponuntur (1). Mente non prorsus diversa

---

ner, Beiträge zur Kenntniss des Att. Rechts, Marb. 1820. p. 41. 114. *Petitus* legg. Att. p. 11. et 12. 214. et 231. Ceterum, ut recte *Schömann* monuit, vox *ὅσιος* varias habere videtur significationes. Cf. *Demosth.* p. 587: *ὁσίαν καὶ δικαίαν ψῆφον*, p. 641. *ἱερῶν, ὁσίων καὶ νομίμων*. Cum autem *νόμιμον*, cum quo non confundendum est *νομικὸν*, idem sit atque *δίκαιον*, voce *ὅσιον* saepius etiam aequum significari videtur. Cf. *Feder*, de phil. Iur. apnd Veteres, p. 275. sqq. p. 277. Cff. etiam locutiones *οὐδ' ὅσιον*, *οὐδὲ θέμις*, *οὐδὲν οὔτε βέβαιον οὔτε ὅσιον*, *οὔτε θεοὺς οὔθ' ὅσιον*, *Demosth.* p. 794. 662. 548. Legitur etiam *οὔθ' ἱερῶν οὔτε τε δημοσίων* apud eundem, p. 525. P. 525. idem *ἱερὸν νόμον* partem Juris Attici appellat, et p. 730. *διοίκησιν ἱερὰν καὶ ὁσίαν* distinguit, quod nonnulli administrationem rerum sacrarum et publicarum esse putant. Distinguuntur ceteroquin etiam in Iure Attico *ἴδια καὶ κοινὰ ἱερὰ*, velut Romani inter sacra publica et privata distinguebant, quamquam sacrorum jus juris publici partem esse dicebant. Cf. L. 1. § 2. D. *de Justit. et Jure*. L. 9. § 1. D. *ad leg. Jul. pecul.* Cf. *Platner*, Beiträge, p. 68. 69. (1) Cf. *Feder*, l. l. p. 285, ubi duplicem explicat vocum *ἴδιος νόμος* et *κοινὸς νόμος* significationem apud *Aristotelem*, Rhetor. I, 10. 533. 13. 540. 541, alteram fere similem ei, quam ex *Demosthene* p. 639, praecedente nota retulimus, alteram ab ea diversam, imprimis quatenus ille statuit *νόμον κοινόν δὲ τὸν κατὰ φύσιν*. Cf. *Demosth.* p. 774. 794, ubi *φύσει* et *νόμοις* sibi opponuntur, et cum illa voce *ἴδιον*, cum hac *κοινόν* peculiari ratione conjungitur. Cf. etiam amici *J. A. C. van Heusde*, M. Tullius Cicero ΦΙΛΟΠΛΑΤΩΝ, Traj. 1836.

etiam posteriori aetate Iuris Romani interpretes Graeci iisdem verbis utebantur ad eam differentiam exprimendam, quam alias vocibus *ἐθνικὸν νόμιμον* et *πολιτικὸν νόμιμον* indicabant (1). Iis enim id significabant, quod ICti Romani jus gentium atque civile, sive jus omnibus gentibus commune, atque id quod quaevis civitas sibi proprium constituit, appellare solebant. Neque igitur certae, ut in Iure Romano, juris publici atque privati appellationes in Iure Attico reperiuntur, neque apud scriptores Graecos aliqua utriusque juris definitio legitur. Erant etiam apud eos Philosophi, qui in constituenda republica nullum fere jus privatum esse voluerunt, velut Plato, cujus maxime doctrinam respiciens nostra quoque aetate ICtus Hugo non prorsus in civitate necessariam esse juris publici et privati distinctionem, persuasum sibi habet (2). Minime vero ex illa, quam celeberrimus Atheniensium et omnium Graecorum Philosophus de jure constituendo sententiam habuit,

---

p. 239. imprimis verba ibi allata *Platonis*, de Legg. 1, p. 644. D. *τῆς πόλεως κοινὸν νόμον, δόγμα πόλεως κοινὸν νόμος*, et verba *Demosthenis* in L. 2. D. *de legib*; *νόμος πόλεως συνθήκη κοινή*. (1) Cf. *Theophilus* ad *Justiniani* Inst. L. I, tit. 2. pr. et § 1..Ius naturale ibi appellatur *Φυσικὸν νόμιμον*, sive *νόμον Φυσικόν*, jus publicum et privatum vero *δημόσιον* et *ἰδιωτικὸν δίκαιον*. (2) Naturrecht, § 105-114. Cf. etiam § 85. § 11-13. Cf. *Hermann*, de vestigiis instit. vet. p. 15, et laud. ibi *Wachsmuth*, Hellen. Alterthumsk. T. II, P. II; p. 6. sqq.

efficere licet, in Iure quoque apud Athenienses constituto nullam prorsus juris publici et privati differentiam exstitisse (1). Hoc autem videtur cum Platnero dici posse (2): » Die innige Verbindung des öffentlichen mit dem Privatrechte ist als eine characteristische Eigenthümlichkeit des Attischen Rechtszustandes anzusehen." Causam haec dicendi viro Iuris Attici peritissimo imprimis ea Iuris hujus constitutio praebuit, ex qua, secundum Oratorum dicta, phratriarum quae dicebantur (Φρατριῶν) vis directa et praecipua in jure privato, atque hujus ope etiam in jure publico non exigua cernitur. Eadem mente ille in exponenda constitutione curiarum (δημῶν) monuit (3):

(1 *Platner* in opere: Notiones juris et justitiae ex Homeri et Hesiodi carminibus explicatae, Marb. 1819, p. 127. in Capite VI, quod de jure privato est inscriptum, jam Homeri aetate ejus juris vestigia reperiri apud Graecos docuit, appellationis vero ejus vestigia ex ea aetate certe reperire non potuit. Neque *Platnerus* in peculiari capite de jure publico tractandum esse censuit, sed potius omnis disputationis duas partes esse voluit, ex justitiae humanae et divinae differentia. In parte inscripta de justitia humana egit praeter alia de societate civili in universum, de regibus, proceribus et populo, de criminibus et de jure privato. (2) Beiträge, p. 103. (3) Ibid. p. 157. - *Schömann*, de Comitiis, L. III, Cap. 1, de divisione populi Attici in Φυλὰς et δήμους, sive in tribus et curias dicens, curiarum appellationem aptiorem esse censet, quam appellationem populorum, quo alii utuntur, nomen curiarum phratriis tribuentes. *Sigonius*, de Rep. Athen. I, 2. et II, 2. Opp. Vol. V, p. 10 et 39, Φρατρίας, γένη, Φυλὰς, δήμους

»Die Demen und Phratrien als Wurzeln des Staatsorganismus greifen gleich stark in das öffentliche wie in das Privatleben ein; und ohne Kenntniss der Phratrien und Demen bleibt dieses, wie jenes in seinen Verhältnissen und Einrichtungen unverständlich." Ceterum etiam Heffterus (1) sibi persuasum habuit, jurisprudentiam Atticam in causarum publicarum et privatarum distinctione parum certam fuisse atque definitam. Hac ex causa quoque nobis minus aptum esse videtur, in exponenda conditione civili feminarum

---

appellat curias, gentes, tribus et populos. *Hermann*, de vestig. instit. Veter. p. 36. φρατρίας atque δήμους, de quibus *Plato* de Legg. L. V, p. 746. D, curias et pagos vocat. Nos magis *Schömannum* sequentes, phratrias et gentes, tribus et curias appellabimus quatuor illa universitatum genera. De diversis his populi Attici divisionibus in opere: Beiträge etc. uberius scripsit *Platnerus*. Cf. ejusdem notiones, p. 91. de vocibus Φῦλα et Φρῆτραι apud *Homerum;* et *Hüllmann*, staatsrecht des Alterthums, Cöln. 1820, § 1. 2. 3. 33. — De phratriis etiam scripsit *Ignarra*, cujus sententias passim examinavit *Platnerus*. (1) Athenäische Gerichtsverfassung, p. 114, ubi post indicatam causarum publicarum et privatarum differentiam, ita pergit auctor: »Eine Mittelgattung zwischen den Privat-und öffentlichen Sachen bilden diejenigen, welche der Form nach zwar zu den ersteren gehörten, jedoch ausser der dem Beeinträchtigten gebührenden Genugthuung noch eine Strafe an den Staat zur Folge haben konnten. Die Athenäische Jurisprudenz schwankt, ob sie derlei Sachen zu den öffentlichen oder zu den Privatsachen rechnen solle — von einer genauen Terminologie kann aus begreiflichen Ursachen überhaupt keine Rede seyn — wenn gleich über ihre wahre Natur kein Zweifel obwaltet."

Atheniensium rem ipsam ex publici et privati juris differentia duobus capitibus distinctis tractare. Ad hanc causam accedit altera, inde repetenda, quod revera etiam apud Athenienses, sicut apud alios et antiquitatis et recentioris aetatis populos, feminae fere pro nullis habitae sunt in ea iuris parte, quae publica esse ex nostris notionibus intelligitur. Erant tamen quaedam populi Atheniensium instituta, quae tam cum publico quam cum privato jure arctissime cohaerebant, et in his etiam feminarum aliqua vis erat, jure concessa. Hoc imprimis cernitur in constitutione earum universitatum, quae Φρατρίαι, quarumque sodales Φράτορες appellabantur. In quarum consociationum naturam paululum uberius inquirentes, duce potissimum Platnero, in iis, quae ex ejus opere modo citavimus, jam sufficientem ejus inquisitionis rationem reddidisse videbimur.

Praeter Φρατρίας autem aliae erant civium Atheniensium communitates, imprimis eae, quae γένη sive gentes appellatae, cum phratriis peculiari necessitudine continebantur, sicut ex altera parte Φυλαί et δῆμοι, sive tribus et curiae (1) inter se arctiori vinculo cohaerebant, ita tamen, ut phratriarum quoque ad tribus aliqua relatio esset. Est quidem a Niebubrio (3) contra

(1) Cf. quae hac de re dicta sunt p. 19, not. 3. (2) Römische Geschichte, 1ste Ausg. p. 230, 2te Ausg. p. 323, cui eco in tertia nihil additum est.

Salmasium aliosque haec necessitudo negata atque ab eo monitum, tribuum a Clisthene ordinatarum nullam fuisse cum phratriis et gentibus conjunctionem. Platnerus autem contendit, Clisthenem, cum rempublicam Atheniensium in novam formam redigeret, cum tribubus antiquis etiam ipsas phratrias mutasse, atque hoc tum Oratorum Graecorum tum Aristotelis testimoniis probare studuit (1). Ex ejus sententia etiam tribus a Clisthene institutae in civium Atheniensium conditionem tam in jure publico quam in privato non minorem vim habebant quam tribus, in quas jam antiquiori aetate divisus erat populus Atheniensis. Non pertinet ad propositum nostrum hanc controversiam distrahere. Platneri tamen sententiam non prorsus improbandam esse putamus, quamquam ille non satis nobis eam necessitudinem respexisse videtur, quam posteriori adhuc aetate phratrias inter et gentes obtinuisse, ex ipsis ab eo allegatis locis patet. Phratriarum et gentium frequens etiamnunc apud Oratores Atticos fit mentio (2), et certe ad feminarum conditionem explicandam ea quoque phratriarum constitutio inservire potest, quae post Clisthenem in re publica Atheniensium animadvertitur. Ceterum Platnerus ipse concedit, Clisthenem nihil mutasse in gentium institutione, qua

(1) Beiträge, p. 63. sqq. p. 66. sqq. (2) Cf. *Platner*, Beiträge, p. 72, ubi diligenter collecti sunt loci, etiam ii, quibus γένη atque γεννηταί, sive gentiles et gentes nominantur.

de re his utitur verbis (1): » Die Verwaltung und Leitung des Gottesdienstes, welche die ursprüngliche Bestimmung und das Wesen der Geschlechter ausmachte, erhielt sich auch nach der Gesetzgebung des Clisthenes in Ansehen und Würden." Imo testimoniis adhibitis probat, posteriori adhuc aetate singulas gentes hoc privilegium habuisse, ut praeessent publicis sacris (2), eosque sacerdotes quodammodo impietatis judices fuisse (3). His autem adjungit sequentia: » Ausser dem öffentlichen Gottesdienst scheint dieser alte Geschlechtsadel in sonstigen Angelegenheiten der Religion den Einfluss und die Wirksamkeit, die er sich früher zugeeignet, bis zu den späteren Zeiten als seinen

---

(1) Ibid. p. 80. (2) Est omnino notatu dignus locus apud *Aeschinem* adv. Ctesiph. p. 406. *Reiskii:* τοὺς ἱερεῖς καὶ τὰς ἱερείας ὑπευθύνους εἶναι κελεύει ὁ νόμος, καὶ συλλήβδην ἅπαντας, καὶ χωρὶς ἑκάστους κατὰ σῶμα τοὺς τὰ γέρα μόνον λαμβάνοντας, καὶ τὰς εὐχὰς ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐχομένους. καὶ οὐ μόνον ἰδίᾳ, ἀλλὰ καὶ κοινῇ κατὰ γένη, Εὐμολπίδας καὶ Κήρυκας καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας. Cf. quae supra dicta sunt circa κοινὰ ἱερά in nota 1. p. 16. (3) *Lysias* in Andoc. p. 204. *Reiskii:* καίτοι Περικλέα ποτέ φασι παραίνεσαι ὑμῖν περὶ τῶν ἀσεβούντων, μὴ μόνον χρῆσθαι τοῖς γεγραμμένοις νόμοις περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀγράφοις, καθ' οὓς Εὐμολπίδαι ἐξηγοῦνται· οὓς οὐδείς πω κύριος ἐγένετο καθελεῖν, οὐδὲ ἐτόλμησεν ἀντειπεῖν, οὐδὲ αὐτὸν τὸν θέντα ἴσασιν. Hic locus, quem non satis accurate reddidisse videtur *Platnerus*, p. 80, nonnihil facere videtur ad explicandum, qua mente *Demosthenes* scriptae legi νόμον κοινὸν opposuerit, l. l. p. 17. not. 1.

charakteristischen Beruf festgehalten und geltend gemacht zu haben. Höchst wahrscheinlich war in den Demen die Verehrung der Götter und Heroen meistentheils seiner Leitung überlassen, ob es gleich keinem Zweifel unterworfen ist, dass die Demen für sich und ohne Rücksicht auf die Genneten ihre eignen sacra begingen. Harpocration und Suidas (1) berichten, dass an den Theönien, die Bacchusfesten in den Demen die Genneten opferten (2)." Alio loco dicit: »die Geschlechter werden als verwandtschaftliche Vereinigungen angesehen und behandelt, und es ist wohl nicht zu bezweifeln, dass die einzelnen Familien in den Geschlechtern ursprünglich in den Verhältnissen der Blutfreundschaft und Schwägerschaft zu einander standen. Daher heissen auch die Genneten *συγγενεῖς*, *Φράτορες* (3)." Dubitandum autem est, an gentiles eo nomine appellati fuerint (4)? Praeterea Harpocration, Suidas et alii, quorum testimonio maxime nititur, ipsi poterant hac in re in errore versari (5). Apud Oratores saepius simul et *Φράτορες* et *συγγενεῖς* et *γεννηταὶ* et *δημόται* nominantur, ita tamen, ut inter *Φράτορας* et *γεννητάς* his quo-

---

(1) v. *θεοίνιον* et *θεοίνια*. (2) Beiträge p. 81. Cf. laud. ibi *Böckh*, Staatshaushaltung der Athener, Th. I, p. 228. (3) Beitr. p. 99. Eos etiam *ὁμογάλακτας* appellatos esse, ibidem contenditur. (4) Similia etiam *Platnerus* ipse monet, p. 83, circa appellationem *ὀργεῶνες* gentilibus tributam. (5) Diversas quoque illorum scriptorum explicatio-

que locis arctior necessitudo appareat (1). Nullo igitur modo assentiri possumus Viro Cl. dicenti, posteriori aetate gentes non amplius fuisse phratriarum partes, nullamque amplius gentes inter et phratrias politicam conjunctionem exstitisse (2). Videmus etiam, praecipue in Isaei et Demosthenis orationibus, pluribus locis gentium et phratriarum necessitudinem quandam indicatam (3). Platnerus ipse, quamquam a

---

nes esse et inter se discrepantes, *Platner* docet, p. 78 et 79. (1) Imprimis notatu dignus est locus apud *Demosthen*, p. 1305: *κάλει δή μοι καὶ τοὺς Φράτορας· ἔπειτα τοὺς γεννητάς..... λάβε δὴ καὶ τὰς τῶν δημοτῶν μαρτυρίας, καὶ τὰς τῶν συγγενῶν, περὶ τῶν Φρατόρων, ὡς εἵλοντό με Φρατρίαρχον..... τὰ μὲν τοίνυν ὑπὸ τῶν ζώντων συγγενῶν καὶ Φρατόρων καὶ δημοτῶν καὶ γεννητῶν, ὧν προσήκει, μαρτυρούμενα ἀκηκόατε.* p. 1306. *Φράτορσι, συγγενέσι, δημόταις, γεννηταῖς.* (2) Beiträge, p. 77. 78. Dubium est, num verba Scholiastae: *Φρατρία δέ ἐστιν τὸ τρίτον μέρος ἑκάστης Φυλῆς*, ad tribus posterioris aetatis pertineant. Neque ex verbis *Aristotelis*, a *Platnero*, p. 70. relatis: *Φυλαὶ τε γὰρ ἕτεραι ποιητέαι πλείους, καὶ Φράτριαι κ. τ. λ.* effici potest, Clisthenem phratrias plane a gentium nexu sejunxisse. (3) Praeter locum, hac pag. not. 1. indicatum, Cf. *Demosth.* contra Neaer. p. 1363. sqq.: *Φέρε δὴ ὑμῖν καὶ ἑτέραν μαρτυρίαν παράσχωμαι τοῦ τε Φράστορος καὶ τῶν Φρατόρων αὐτοῦ, καὶ γεννητῶν, ὡς ἔστι ξένη Νέαιρα αὕτη.* *Isaeus* de Appollod. hered. p. 168. *Reiskii: ὡς δὲ ἐμὲ ἐποιήσατο υἱὸν ζῶν αὐτὸς, καὶ κύριον τῶν αὑτοῦ κατέστησε, καὶ εἰς τοὺς γεννητὰς καὶ εἰς τοὺς Φράτορας ἐνέγραψε.* p. 169. *καὶ ἐπειδὴ θαργήλια ἦν, ἤγαγέ με ἐπὶ τοὺς βωμοὺς εἰς τοὺς γεννητάς τε καὶ Φράτορας. ἔστι δ' αὐτοῖς νόμος ὁ αὐτός, ἐάν τέ τινα Φύσει*

Niebuhrii sententia de phratriarum constitutione posteriori aetate dissentit, hoc tamen admittit, phratrias ab origine sua conjunctiones ejusdem naturae ac gentes fuisse, majoris tamen ambitus et tam harum quam illarum naturam constitisse in cognatione quadam republica et religione sacrata (1). Neque hoc penitus mu-

---

γεγονότα εἰσαγάγῃ τις, ἐάν τε ποιητὸν, ἐπιτιθέναι πίστιν κατὰ τῶν ἱερῶν, ἦ μὴν ἐξ ἀστῆς εἰσάγειν, καὶ γεγονότα ὀρθῶς, καὶ τὸν ὑπάρχοντα Φύσει καὶ τὸν ποιητόν. Cf. p. 177, 190. et *Platner*, Beitr. p. 72. (1) Beitr. p. 101. sqq. » Dass der Ausdruck *Φρατρία* oder *Φατρία* ein Verhältniss der Blutverwandschaft bezeichne, ist von früheren Schriftstellern bemerkt, und mit den gehörigen Belegen erläutert worden. S. *Ignarra*, L. 1, c. 1. et 12. Auch darf man es wohl als wahrscheinlich annehmen, dass die durch Vaterland und Geschlecht verbundenen ursprünglich Eine Phratrie ausmachten. Ueber die Beziehungen der Phratrien zu dem früheren gesellschaftlichen Zustande und über ihren Einfluss auf die Entwicklung und Ausbildung der Staatsverfassungen hat *Hüllmann*, Anfänge der Griech. Gesch. S. 125-156, manches Geistreiche gesprochen, welches hier umsoweniger wiederholt zu werden braucht, da unsere Aufgabe zunächst die ist, das politische Verhältniss der Phratrien zu dem öffentlichen sowohl als zu dem Privatrechte der spätern Zeit speciell nachzuweisen. Die Phratrien waren ursprünglich Gemeinden derselben Gattung wie die Geschlechter, nur von einem grössern Umfang und einer mannichfaltigern Zusammensetzung, daher beide in einer und derselben Bestimmung zusammentrafen: — Auch die Phratrien waren religiöse Gemeinden unter dem Schutz gewisser Gottheiten. In den früheren Zeiten wo alles Bürgerliche in dem Religiösen wurzelte, griff die Eintheilung der Phratrien wohl bedeutender in den Staatsorganismus

tatum esse a Clisthene, vir Clar. probare potuit, et ipse statuere videtur, magnam diversitatem phratrias inter et curias posteriori adhuc tempore conspicuam.

Post expositam phratriarum constitutionem, de curiis ita dicit (1): »Haben wir bis jetzt die Phratrien als die ursprünglichen Grundbestandtheile der Attischen Verfassung kennen gelernt, und gesehen, wie sich der Staat bei seinem Entstehen in Form einer religiösen Gemeinde darstellt, so wollen wir nun die von Clisthenes organisirten Demen in Betrachtung nehmen,

ein, als späterhin, wo alle politischen Einrichtungen auf die Phylen und Demen zurückgeführt wurden und diese die bleibenden Organe bildeten, durch welche der Staat seine Zwecke realisirte.... Das Wesen der Phratrien.... ist Verwandtschaft und zwar eine durch Staat und Religion geweihte Verwandschaft, welche der abkömmlichen durch Blut gleichgesetzt wird, nnd mit dieser in mannichfacher Beziehung steht." Cf. etiam p. 153 et sqq., ubi ex *Demosthene* adv. Macart. p. 1069. lex Draconis laudatur, et post explicatam *feminarum* inductionem in *phratrias* additur: »Wie demnach der von den Phratrien aufgestellte Begriff einer durch Staat und Religion geheiligten Verwandschaft durch die angegebenen Beziehungen gerechtfertigt wird, so bewahrheitet und beglanbigt ihn das Draconische Gesetz über die Blutrache." Haec autem res apud populos Germanicos arctissime cohaerebat cum jnre hereditatis, e. g. in lege Werinorum, Tit. VI, § 5: »ad qnemcunque *hereditas* pervenerit, ad illum et *ultio proximi* etc." Incertum est, quatenus idem apud Graecos locum habuerit. Cf. Beitr. p. 154: »Ob und inwiefern den Genneten und Phratrien *Erbrechte* zustanden, darüber finden wir keine weitere Nachweisungen." Ad hanc tamen rem infra revertemur. (1) Beiträge, p. 157.

welche als Gegensatz der Phratrien die Eigenthümlichkeit derselben um so hervorstechender bezeichnen. Auch ist es um so nöthiger die Demen mit den Phratrien zusammenzustellen, da sich beide oftmals berühren, und das Verhältniss derselben zum Staat nur dann anschaulich werden kann, wenn wir sie in ihren gegenseitigen Beziehungen aufgefasst haben." Alio loco (1) demonstrat, hasce curias tamquam corpora religiosa considerari non posse earumque institutionem mere politicam fuisse. Hoc idem vero ne ultimis quidem reipublicae temporibus de phratriis dici posse,

(1) Ibidem, p. 166. sqq. » Die von Clisthenes statt der Naucrarien errichteten Demen waren, wie die Phylen, eine rein geographische Abtheilung, welche allgemein und durchgreifend für ganz Attika galt.... Jeder Attiker musste einem Demus angehören. Indem Clisthenes bloss auf das Geographische und auf die Wohnung Rücksicht nahm, und mithin Schutzverwandte, Fremde und Sclaven in die Demen aufnahm, so machte er sie zu besondern von den Naucrarien und den alten Ortschaften an Art und Zahl der Mitglieder verschiedenen Gemeinden..... Die Demen waren demnach integrirende Theile der Phylen und des Staats, und stellten in ihrer Verfassung diesen im Kleinen dar, ohne jedoch eine politische Selbstständigkeit zu geniessen..... Die Demen waren in soweit ihre Organisation von Clisthenes herrührt, keine religiöse Corporationen, und standen mit dem Cultus in keinem Zusammenhange, oder waren wenigstens nicht darauf fundirt. Ihre Bestimmung und Tendenz war vielmehr eine politische, wie sich aus der Wirksamkeit derselben und aus der Geschäftsthätigkeit ihrer Vorsteher oder Demarchen ergiebt."

cuicunque vel leviter rem attingenti patebit, et ipsa, quae omni aetate exstitit, phratrias inter et curias differentia, accurate examinata plurimum ex mea sententia valet ad conditionem civilem feminarum Atheniensium melius intelligendam. Ipsa etiam gentium constitutio cum phratriarum institutione constanter conjuncta hac in re alicujus momenti esse videtur. Hoc imprimis patet ex loco Isaei, quem jam supra laudavimus, cum de feminarum partibus in Thesmophoriis diceremus (1), quamobrem eundem ipsis oratoris verbis hic afferre licebit. Leguntur autem in ejus oratione de Cironis hereditate (2) haec notatu digna: *οὐ τοίνυν ἐκ τέτων δῆλόν ἐστι μόνον, ὅτι ἦν ἡμῶν ἡ μήτηρ θυγάτηρ γνησία Κίρωνος, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὧν ὁ πατὴρ ἡμῶν ἔπραξε, καὶ ἐξ ὧν καὶ αἱ γυναῖκες αἱ τῶν δημοτῶν περὶ αὐτῆς ἐγίνωσκον· ὅτε γὰρ ὁ πατὴρ αὐτὴν ἐλάμβανε, γάμους εἱστίασε, καὶ ἐκάλεσε τρεῖς αὐτοῦ Φίλες μετὰ τῶν αὐτοῦ προσηκόντων, καὶ τοῖς Φράτορσι γαμηλίαν εἰσήνεγκε, κατὰ τοὺς ἐκείνων νόμους. αἵ τε γυναῖκες ἐκ τῶν δημοτῶν μετὰ ταῦτα προύκριναν αὐτὴν μετὰ τῆς Διοκλέες γυναικὸς, τῦ Πιτθέως, ἄρχειν εἰς τὰ ΘεσμοΦόρια, καὶ ποιεῖν τὰ νομιζόμενα μετ᾽ ἐκείνης. ὁ, τε πατὴρ ἡμῶν, ἐπειδὴ ἐγενόμεθα, εἰς τοὺς Φράτορας ἡμᾶς εἰσήγαγεν· ὀμόσας κατὰ τοὺς νόμους τὲς κειμένους, ἦ μὴν ἐξ ἀστῆς καὶ ἐγγυητῆς γυναικὸς εἰσάγειν. τῶν δὲ Φρατόρων οὐδεὶς ἀντεῖπεν κ. τ. λ.* (3). Recte omnino Platnerus anim-

(1) In Parte literaria, Cap. III, p. 69. (2) p. 207. sqq. *Reiskii*. (3) Cf. alius locus *Isaei*, p. 66: *δῆλον γὰρ ὅτι, εἰ*

advertit (1), probari hoc loco civitatem mulieris ex eo, quod eam *αἱ γυναῖκες τῶν δημοτῶν* elegerant, ut Thesmophoriis praeesset, et revera tum ex hoc facto, tum ex ipsa illius mulieris filiarumque ejus in *phratrias* inductione (2) ista probatio repetitur. Plus autem idem locus continere videtur. Causa enim ex qua mulieris civitas sive potius *γνησιότης* probari posse intelligebatur electione ejus modo memorata, non alia fuisse videtur quam orta ex hac electione praesumtio, eandem mulierem ad *gentem* aliquam adeoque nobiliorem pertine-

---

ἐπείσθη ἐγγυήσασθαι, ἐπείσθη ἂν καὶ γαμηλίαν ὑπὲρ αὐτῆς τοῖς Φράτορσιν εἰσενεγκεῖν, καὶ εἰσαγαγεῖν τὴν ἐκ ταύτης ἀποφανθεῖσαν θυγατέρα ὡς γνησίαν οὖσαν αὐτῷ, καὶ [ἔν τε τῷ δήμῳ] * κεκτημένην τὸν τριτάλαντον οἶκον, εἰ ἦν γεγαμηκώς. ἠναγκάζετο ἂν ὑπὲρ τῆς γαμετῆς γυναικὸς καὶ θεσμοφόρια ἑστιᾶν τὰς γυναῖκας, καὶ τἄλλα, ὅσα προσῆκε, λειτουργεῖν ἐν τῷ δήμῳ, ὑπὲρ τῆς γυναικὸς, ἀπό γε οὐσίας τηλικαύτης. οὐ τοίνυν φανεῖται οὐδὲν τούτων γεγενημένον οὐδεπώποτε. Hunc locum minus accurate ad alterum modo laudatum relatum esse a *Meursio*, contendit *Platner*, p. 206. Habet tamen pro parte saltem uterque locus eandem rem sibi subjectam, quamquam de ea in utroque diverso consilio agitur. Quod autem ex posteriore loco, p. 205 efficere conatur *Platner*, id ex eo effici non posse puto. Verissime contra monere videtur V. Cl., in locis Lexicographorum allatis, quibus vocis γαμηλία explicatio continetur, e. g. his verbis: ἡ εἰς τοὺς Φράτορας δεδομένη ἐγγραφὴ, καὶ εἰσαγωγὴ ἐπὶ γάμοις, ἣν ὠνόμαζον καὶ κουρεῦτιν· οἱ δὲ φασὶ γαμηλίαν θυσίαν, ἣν ἔθυον τοῖς δημόταις, οἱ εἰς τοὺς ἐφήβους ἐγγραφόμενοι καὶ μέλλοντες γαμεῖν, phratrias cum curiis confundi. (1) Beitr. p. 228. (2) Cf. ibid. p. 104.

re, eoque ipso tamquam civem natam esse consideran-dam. Ut enim Harpocratione et Suida (1) testibus, in δημοῖς, cum sacra in honorem Bacchi θεοίνια dicta celebrarentur, sacrificia fecerunt gentiles, ita ex Platneri sententia quoque (2) verosimiliter sacrorum in δημοῖς agendorum curam γεννηταί maximam partem habebant, et hinc sine dubio etiam feminae, quae Thesmophoriis praeerant, electae ab ipsis mulieribus τῶν δημοτῶν ex gentibus eligebantur. Aeschines quoque feminarum sacerdotium facit mentionem in eo loco, quo de Eumolpidarum aliarumque gentium privilegio, sacra dirigendi loquitur (3). Cernuntur autem hac in re quodammodo reliquiae juris antiquioris, ex quo, teste Plutarcho, Eupatridarum hoc erat jus peculiare: γινώσκειν τὰ θεῖα, καὶ παρέχειν ἄρχοντας καὶ νόμων διδασκάλους εἶναι, καὶ ὁσίων καὶ ἱερῶν ἐξηγητάς (4). Quod autem omnium maxime sententiam nostram confirmat, est aliud exemplum sacrorum, quae in δημοῖς agebantur, ita ut eos, qui sacris praeessent, ipsi δήμοται eligerent, sive potius hi plures nominarent, ex quibus singuli sorte designarentur, neque alii ac nobiliorum quarundam gentium gentiles nominari possent. Hoc vero obtinuit in sacrificiis Herculi faciendis, et plura

(1) Cf. ibid. p. 81, quem locum *Platneri* jam supra attuli ad not. 2. p. 24. (2) eod. loco. (3) τοὺς ἱερᾶς καὶ τὰς ἱερείας. Cf. not. 2. p. 23. (4) Cf. *Platner*, Beiträge, p. 41. et 70. et laud. ibi *Plutarch*. in Thes.

de hac re notatu digna in oratione Demosthenis leguntur, ex qua nonnulla ad phratriarum et gentium necessitudinem explicandam jam supra attulimus (1), et simul patet, hoc quoque momento usos esse Oratores in iis causis, in quibus probandum erat aliquem esse civem natum. Verba autem Demosthenis ipsa haec sunt (2): *ἐξ ἀμφοτέρων ἀστὸν ὄντα με κεκληρονομηκότα καὶ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ γένους, εἶναι πολίτην. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ προσήκοντα πάντα ἐπιδείξω, μάρτυρας παρεχόμενος, ὡς εἰσήχθην εἰς τοὺς φράτορας· ὡς ἐνεγράφην εἰς τοὺς δημότας· ὡς ὑπ' αὐτῶν τούτων προεκρίθην ἐν τοῖς εὐγενεστάτοις κληροῦσθαι τῆς ἱερωσύνης τῷ Ἡρακλεῖ· ὡς ἦρχον ἀρχὰς δοκιμασθείς. καί μοι κάλει αὐτούς.* Item paulo inferius (3) haec leguntur: *τὸ δὲ τελευταῖον προκρίναντες ἐμὲ, ἐψηφίσαντο ἐν τοῖς εὐγενεστάτοις κληροῦσθαι τῆς ἱερωσύνης τῷ Ἡρακλεῖ.* In haec etiam quadrare videntur ea, quae in alia Demosthenis oratione (4), in qua itidem civitatis et peregrinitatis causa vertitur, legis de civitate Plataeensium latae verba afferuntur: *ψήφισμα... Πλαταιέας εἶναι Ἀθηναίους.... καὶ μετεῖναι αὐτοῖς.... πάντων τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων· πλὴν εἴ τις ἱερωσύνη, ἢ τελετή ἐστιν ἐκ γένους, μηδέ τῶν ἐννέα ἀρ-*

(1) in nota 1, p. 25. (2) pro Eubul. p. 1313. *Reiskii.* (3) p. 1318. Cf. *Platner*, p. 74. sqq. 82. sqq. 105, 152, quibus tamen plura addi possent. (4) Adv. Neaeram. p. 1380, *Reiskii*, Cf. supra not. 3, p. 25.

χόντων, κ. τ. λ. »Paulo ante etiam in eadem materia hac de lege haec habentur:" (1) ὅσους γὰρ ἂν ὁ δῆμος ποιήσηται ὁ Ἀθηναίων πολίτας, ὁ νόμος ἀπαγορεύει διαῤῥήδην, μὴ ἐξεῖναι αὐτοῖς τῶν ἐννέα ἀρχόντων γενέσθαι, μηδὲ ἱερωσύνης μηδεμιᾶς μετασχεῖν. τοῖς δ' ἐκ τούτων μετέδωκεν ἤδη ὁ δῆμος ἁπάντων, καὶ προσέθηκεν, ἐὰν ὦσιν ἐκ γυναικὸς ἀστῆς, καὶ ἐγγυητῆς κατὰ τὸν νόμον. Cum his denique conjungenda sunt ea, quae Platnerus (2), hac in re Petiti sententiam comprobans, dicit de sacris quibusdam gentibus omnibus communibus, quibus gentiles Atheniensium originem et civitatem probare solebant. Haec autem sunt ejus verba: »Petitus, p. 322, bemerkt sehr richtig, ein Athenienser habe sich als solchen durch den Gottesdienst des Ζεὺς ἕρκειος erwiesen, und es ist wohl unbedenklich anzunehmen, dass alle Genneten denselben verehrten, denn sie begläubigten dadurch ihre Attische Abkunft und ihre bürgerliche Verwandtschaft in dem Atheniensischen Staate, welche durch ihre Vorfahren seit der Zeit begründet worden war, dass überhaupt Geschlechter bestanden."

Proprie igitur aliquis eo, quod probavit, se ad haec sacra celebranda admitti, suam gentilitatem probasse videbatur: cum autem qui ad gentem aliquam pertinebat, certe etiam civis adeoque civis natus esse intelligeretur, sine dubio etiam factum illud, sicut facta

(1) pag. 1376. (2) pag. 98.

similia superius jam relata, ad civitatem probandam inservire poterat, atque speciatim ad probandum, utrum *γνησιος* quis an vero *δημοποίητος* esset, quod recte a Platnero eodem loco monitum est. Num vero idem etiam dici potest de sacris, quae Athenis habebat *Ἀπόλλων πατρῷος*? Vir Cl. loco laudato hujus rei respectu de Apolline non loquitur, sed hoc tantum addit: »Unrichtig ist die Bemerkung des Sigonius, L. IV, C. 3, zum mindesten für die spätere Zeit, dass Jedem, welcher sich zu einem öffentlichen Amte meldete, die Frage vorgelegt worden, ob er ein *γεννήτης* des *Ἀπόλλων πατρῷος* und des *Ζεὺς ἕρκειος* seij. Denn da nicht alle Bürger zu den Geschlechtern gehörten, so konnten auch nicht alle Genneten dieser Gottheiten seijn."

Alio tamen loco (1) ille animadvertit, in inquisitione (2) instituenda si quis ad Archontis dignitatem aspiraret, praeter alia (3) etiam hoc fuisse quaerendum, num utrumque illum deum coleret: ex quibus efficit, gentilitatem requisitam fuisse, ut quis ad hunc honorem admitteretur (4). Tum accuratius inquirens in

---

(1) Beiträge, p. 84, sqq. (2) Ea *ἀνάκρισις* dicebatur. (3) Num is ab Atheniensibus descenderet *ἑκατέρωθεν ἐκ τριγονίας*. Hoc erat peculiare genus *nobilitatis*. Simile quid etiam apud majores nostros obtinuit. Apud Francorum populum enim qualitas hominis *bene-franci Salii* per aliquod tempus a simili momento pependisse videtur. (4) Beiträge, p. 86: Die Fähigkeit zu dem Amte der Archonten

causas, cur speciatim proponenda fuerit (1) quaestio de deorum illorum cultu, Vir. Cl. cum alia multa, tum etiam illud Demosthenis affert: τὸν Ἀπόλλω τὸν πύθιον, ὅς πατρῷός ἐστι τῇ πόλει (2), atque obiter etiam de gentilibus loquitur, qui ab utroque deo nomen habebant. Operae vero pretium foret, accuratius examinare locum Demosthenis (3), in quo horum gentilium mentio fit his verbis: τίς ἦν σοι πατήρ; ἐμοὶ Θούκριτος. οἰκεῖοι τίνες εἶναι μαρτυροῦσιν αὐτῷ; πάνυ γε· πρῶτον μέν γε τέτταρες ἀνεψιοί· εἶτ᾽ ἀνεψιαδοῦς· εἶθ᾽ οἱ τὰς ἀνεψιὰς λαβόντες αὐτῶν· εἶτα Φράτορες· εἶτ᾽ Ἀπόλλωνος πατρῴου, καὶ Διὸς ἑρκείου γεννηταί κ. τ. λ. Melius quoque quam adhuc factum est, ex hisce locis collatis cum aliis necessitudo, quae inter phratrias et gentes obtinuit, illustrari, iisdemque fortasse nonnullis aliis aliquid lucis afferri posset (4). Hoc tamen, utpote magis a proposito nos-

---

wurde demnach wohl nur den alten Bürgern zugesprochen, den *Genneten* die im Verhälltnisse zu den übrigen einen Art *Adel* bildeten, welcher aber mit den Eupatriden der früheren Zeit nicht verwechselt werden darf.... Die angegebenen Erklärungen machen es also erklärlich, wie und warum von Demosthenes die Gentilität als Erforderniss der Archontenwürde aufgestellt wird." (1) p. 88. seq. imprimis p. 90. (2) Pro Corona, p. 274. (3) Advers. Eubulid. p. 1319. *Reiskii.* (4) Num fortasse nomen πατρῷος ipsum, et hinc etiam nomen πύθιος peculiari genti tributum erat? An fortasse exinde lectio loci supra laudati, in quo etiam mentio fit uxoris Διοκλέους τοῦ Πιτθέως ad regenda Thesmophoria electae, emendari posset? Vulgaris lectio est πίτεως, quam rejecit *Reiske* ad *Isaeum*, p. 208. Est etiam

tro alienum, mittemus: satis vero probasse mihi videor, jura quaedam, quae ex Iure sacrorum Attico feminis competebant, arctam cum jure gentilitio habuisse conjunctionem.

Prae ceteris autem nunc notandum, quod de feminarum in phratrias inductioue in Iuris Attici reliquiis legitur. Jam plures a nobis supra allati sunt loci, ex

---

locus *Aeschinis*, p. 48. *Reiskii*, his verbis conceptus: περὶ ἱερῶν τῶν πατρίων καὶ κηρύκων καὶ πρέσβεων καὶ ὁσίων. Hunc locum, quem laudat et illustrat Scholiastes *Aristophanis*, certe non recte interpretatur Schol. *Aeschinis*, p. 725, e. g. dicens: ὅσια καλεῖ τὰ δημόσια. An fortasse hic locus itidem melius ex supra dictis explicari posset? Cf. etiam verba ibi obvia: κῆρυξ τὰς πατρίους εὐχὰς cum verbis τὰς πατρῴους θυσίας ἐν ΔελΦοῖς apud *Demosthen.* p. 1481. Conferendus denique cnm his est locus itidem jam laudatus *Aeschinis*, p. 406: τοὺς ἱερεῖς καὶ τὰς ἱερείας.... τὰς εὐχὰς ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐχομένους.... εὐμολπίδας καὶ κήρυκας καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας, atque Tayloris annotatio de gente τῶν κηρύκων, quae secundum inscriptioues usque ad aetatem Commodi Imperatoris floruit. Secundum *Dionysium Halicarn.* I, 67, Graeci Penates θεοὺς κτησίους, γενεθλίους, ἑρκίους, πατρῴους, μυχίους appellabant, cujus rei itidem aliqua cum gentibus conjunctio esse poterat. Cf. *Platner*, p. 94 et p. 80, sqq. Nec silentio praetereundum est, quod de Eumolpo et Celei filiabus sacerdotibus Cereris narratur apud *Pausaniam*, I, 28. Cf. etiam quae ad vocem εὐμολπίδας loco laud. *Aeschinis* ex *Euripidis* Glossematario, in *Reiskii* edit. p. 406. de Eumolpo notata leguntur: διὸ καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἄρχοντες ἐγένοντο ἱεροῖσιν Εὐμολπίδαι Ἀθήνησιν: tandem quae ex Scholiis ad *Platonem* allata sunt a *Platnero* p. 102: θεοὶ Φράτριοι, e. g. Ζεὺς Φράτριος.

quibus manifesto patet, hanc inductionem sive inscriptionem solenni sacrorum ritu (1) secundum peculiares singularum phratriarum leges (2) locum habuisse, non solum cum quis uxorem duxerat, verum etiam cum ipsi filiae natae erant ex justis nuptiis procreatae, sicut natis filiis legitimis, atque in adoptionibus Iuris Attici.

Dubium est, quam conjunctionem in celebratione nuptiarum cum inductione in phratrias habuerint Θεσμοφόρια, nonnunquam simul cum illa apud Oratores nominata (3), quae sacra alias ἐν δήμοις agebantur. Fortasse haec res explicanda est ex necessitudine phratriarum cum gentibus, ex quibus, ut diximus, eligebantur saepius ii, qui sacris in δήμοις celebrandis praeessent, adeoque feminae. Ceterum feminas etiam inter γεννητάς solenni ritu esse relatas, verosimillimum

(1) Ritum hunc indicat id quod dicebatur γαμηλία τοῖς φράτορσιν εἰσενεγκεῖν, qua de re tamen discrepantes inter se notitiae nobis proditae sunt. Cf. *Platner*, p. 147, 152. sqq. 205, et imprimis *Isaeus*, de hered. Ciron. p. 207 et 208, et de hered. Pyrrh. p. 66. (2) Κατὰ τοὺς ἐκείνων νόμους apud *Isaeum* p. 207, ad quem locum *Reiskius* notavit: »unde colligitur, non omnibus phratriis eosdem ritus fuisse nuptiarum celebrandarum, sed cuique proprios." (3) Utroque loco *Isaei* supra laud. Nec multum lucis huic rei afferre poterat *Platner*, p. 205. In adoptatorum inscriptione θαργήλια nominantur, velut alio *Isaei* loco itidem jam allegato, de Apollod. hered. p. 168, atque in inscriptione recens natorum tam puerorum quam puellarum ἀπατούρια. Cf. hac de re *Platner*, p. 143, 149. sqq. p. 228.

mihi videtur (1). Feminas autem unquam solenni ritu

---

(1) Hoc quidem in locis *Isaei* pro inscriptione feminarum in phratrias notatu dignissimis diserte non dicitur, alio tamen ex loco, *Demosth.* adv. Neaer. p. 1363, ubi de testimoniis τῶν Φρατόρων καὶ γεννητῶν sermo est, ὡς ἔστι ξένη Νέαιρα αὕτη, aliquomodo effici potest. De adoptatorum inscriptione in gentes imprimis cf. *Isaeus* de hered. Apollod. l. l., et praeter verba hujus loci supra jam relata, conferenda sunt etiam ea, quae illa proxime sequuntur. Expositis iis, quae a patre facienda sunt, adduntur haec: *ποιήσαντος δὲ τοῦ εἰσάγοντος ταῦτα, μηδέν ἧττον διαψηΦίζεσθαι καὶ τοὺς ἄλλους· κἂν δόξῃ, τότ' εἰς κοινὸν γραμματεῖον ἐγγράΦειν, πρότερον δὲ μή. τοιαύτας ἀκριβείας ἔχει τὰ δίκαια τὰ παρ' αὐτοῖς. τοῦ νόμου δὲ οὕτως ἔχοντος, καὶ τῶν Φρατόρων καὶ τῶν γεννητῶν ἐκείνῳ οὐκ ἀπιστούντων, ἐμέ τε οὐκ ἀγνοούντων, ὅτι ἦν ἐξ ἀδελΦῆς αὐτῷ γεγονὼς, ἐγγράΦουσί με εἰς τὸ κοινὸν γραμμάτεῖον ψηΦισάμενοι πάντες, ἐπιθέντος ἐκείνου τὴν πίστιν καθ' ἱερῶν. καὶ οὕτω μὲν ὑπὸ ζῶντος ἐποιήθην, καὶ εἰς τὸ κοινὸν γραμματεῖον ἐνεγράΦην, Θράσυλλος Ἀπολλοδώρου· ποιησαμένου με ἐκείνου τοῦτον τὸν τρόπον, τῶν νόμων αὐτῷ δεδωκότων.* p. 170. Cf. etiam p. 160: *εἴ τις αὐτὸς ζῶν καὶ εὖ Φρονῶν ἐποιήσατο, καὶ ἐπὶ τὰ ἱερὰ ἀγαγὼν, εἰς τοὺς συγγενεῖς ἀπέδειξε καὶ εἰς τὰ κοινὰ γραμματεῖα ἐνέγραψεν.* Hoc loco voce *συγγενεῖς* designari *γεννήτας*, putat *Platner*, p. 79: quod si verum est, etiam appellatio *κοινὸν γραμματεῖον*, quod idem *Φρατορικὸν* dicitur apud *Demosthenem* adv. Leochar. p. 1092, ut itidem animadvertit *Platner*, p. 155, facile explicari potest. Ita enim libri phratriarum appellari videntur oppositi libris peculiaribus, quos singulae gentes habere poterant. Patet hoc quammaxime ex *Demosth.* adv. Neaer. p. 1365, ubi dicitur de inscriptione a gente τῶν βρυτιαδῶν in peculiari casu negata, quae res controversiae judiciariae causam praebuit. Non vero magis assentiendum est Platnero, dicenti p. 73,

inter δημότας esse receptas, nullo testimonio constat, quamquam in uno loco de nuptiis in δήμοις celebratis sermo esse videatur (1). Hoc ipsum enim, ut parum certum, ita, quemadmodum indicavimus, ex alia causa repetendum est, si veritate nititur. In ipso diligentissimo examine quod Platnerus instituit, de curiarum institutione et indole, ne levissimum quidem vestigium reperitur, ex quo talis feminarum pateat receptio (2).

---

hanc rem fuisse illi genti omnino peculiarem, quam asserenti, p. 78, nullum fuisse gentes inter et phratrias politicum nexum. Pag. 105, ille *Demosthenis* verba adv. Macart. p. 1054: οἱ Φράτορες ἄριστα εἰδότες περὶ τοῦ γενοῦς, de cognationibus intelligere videtur, Cf. tamen *Platner*, p. 67 circa vocem γένος, et *Aeschines*, loco supra laud. p. 406. *Reisk.*, ubi verba: κοινῇ κατὰ γένη. (1) Cf. nota 3, p. 37, et laud. ibi *Isaeus*, p. 66, atque *Platner*, p. 205. (2) Beiträge, p. 156-233. Cf. imprimis de libris curiarum publicis, de fundis earum communibus, p. 172, 210, et ea quae p. 169 leguntur: »Wo der Vermögenszustand der Bürger in Betrachtung und Untersuchung kam, konnte der Staat von den Flur-und Gemeindebüchern der Demen, in denen die Besitzungen der einzelnen Mitglieder verzeichnet wurden, vortheilhaften Gebrauch machen.“ Cujus rei ratione habita, etiam feminarum nomina in libris curiarum scripta esse poterant. Sed notum est, masculos adeo hoc modo in libros diversarum curiarum referri potuisse, sed tamquam δημότας eos nonnisi in libro unius curiae inscriptos et nonnisi unius δήμου sodales esse potuisse. Cf. p. 210, 170. Apud *Isaeum*, p. 66, dicitur quid fieri debuisset circa feminam quandam considerandam tamquam γνησίαν atque ἐν τῷ δήμῳ κεκτημένην τὸν τριτάλαντον οἶκον. Illius rei ratione Φράτορες, hujus rei causa δημόται adeundi, sive potius γυναῖκες δημοτῶν epulis excipienda erant, qua opportunitate

Quae, cur locum non habuerit, facile explicari potest, cum, ut modo accuratius indicabitur, feminae non essent participes eorum jurium, quorum exercitio ab eo pendebat, quod quis in curiarum tabulas esset relatus. Feminis igitur Iure Attico eorum jurium communio erat, quae cum inductione in *Phratrias* aliquam habebant rerum conjunctionem, ab iis autem illae quammaxime arcebantur, quae ab ipsa receptione in *Curias* pendebant. Hujus itaque rei investigatio quamplurimum faciet ad civilem conditionem feminarum Atheniensium melius intelligendam. Ut autem jam praevia indicatione universe cognitam habeamus naturam eorum jurium, quae feminis vel concessa erant vel denegata, audiamus iterum Platnerum, Iuris Attici peritissimum, qui hac de re ita loquitur: » Die Einführung in die *Phratrien* ertheilte das Recht der *Verwandtschaft*, und wo es daher die Erhältung dieser galt, musste man jene documentiren; die Aufnahme in den *Demus* dagegen vermittelte den Eintritt in die bürgerlichen Gerechtsame und Pflichten, so dass man nunmehr als ein *selbstständiger* Mensch an den Vortheilen und Lasten des *Staats* Antheil nahm, und

---

θεσμοφόρια memorantur. Quod autem notavit *Reiskius*, verba *ἐν τῷ δήμῳ* perperam illuc translata esse e vera eorum sede, eamque post vocem *λειτουργεῖν* quaerendam esse, minus probandum esse videtur. Hinc neque *Platnero* assentiendum puto, hunc locum explicanti p. 205. Cf. supra not. 3, p. 37.

ein *volgülltiges Mitglied desselben* betrachtet wurde. Da jedoch Verwandtschaft und Aufnahme in die Phratrie die Voraussetzung enthielt, dass man der vollständigen Civität theilhaftig werden könne; so wurde diese auch aus jener Aufnahme erwiesen. Kinder, natürliche sowohl als adoptirte, und verheirathete Frauen haben nicht eher Kindes und Frauen-Rechte, als bis sie von den Phratrien anerkannt sind. Wo daher die Redner die Gesetzlichkeit einer Ehe, der Geburt oder einer Adoption und die damit zusammenhängenden Erbrechte darthun wollen, da fangen sie den Beweis mit der Einschreibung in die Phratrie an." (1)

Ex his patet, Athenienses, arcentes feminas a jurium, quibus δημόται tantum frui poterant communitate, contra iis jura, quae ab inductione in Φρατρίας repetebantur, concedentes, fere juris publici et privati differentiam respexisse. Hoc tamen non erat perpetuum: sunt saltem nonnulla jura civilia, quae ex nostris notionibus privati magis quam publici juris esse intelliguntur, quaeque apud Athenienses, exclusis feminis, is tantum exercere poterat, qui in curiarum tabulas erat relatus (2). Contra apud eos nonnulla ju-

(1) Beiträge, p. 104. (2) Hae tabulae curiarum, probe a Φρατορικοῖς γραμματείοις, de quibus diximus nota 1, p. 38, nec non a fundorum sive agrorum indicibus, de quibus in nota 2, p. 39, sermo erat, distinguendae, ut recte monet *Platner*, p. 210, coll. cum p. 169, dicebantur ληξιαρχικὸν γραμματεῖον. De tabulis hisce ille p. 172 dicit: » Jeder De-

ra ab inscriptione in phratrias pendebant, veluti jura

mos hatte ein Gemeindebuch, ein Register über sämmtliche Mitglieder, worin man nach erlangter Volljährigkeit eingeschrieben wurde, und zwar durch Vermittlung des Vaters, wenn er noch lebte. Nach dem Tode desselben bewerkstelligte man die Einschreibung in Person." Pag. 209 dicitur: » Die Einschreibung in dieses Gemeindebuch und die Aufnahme in den Demus finden wir überall als gleichbedeutend gebraucht." Pag. 209 et 221 sqq. contenditur in hunc indicem alia multa, imprimis etiam patrimonia omnium relata fuisse, argumento inscriptionis apud *Böckh*, Vol. II, p. 207, sqq. Contra p. 210. refertur: » Ausser dem Gemeindebuch scheint der Demarch noch ein besondrer Flurregister geführt zu haben," qua de re etiam p. 169. sermo est. Pag. 221. nomen ληξιαρχικὸν γραμματεῖον explicatur ex indice patrimoniorum, qui id simul continuisse censetur: p. 188 vero id explicatur ex eo, quod juvenis in curiarum tabulas relatus paternam hereditatem, quae λῆξις dicebatur, obtinuit. Ibidem etiam notatur, apud *Demosthen.* pro Eubul. p. 1317, has tabulas κοινὸν γραμματεῖον appellari, contra p. 172 ex aliis *Demosthenis* locis dicitur, κοινὸν γραμματεῖον atque ληξιαρχικὸν γραμματεῖον sibi opponi, illoque Φρατορικὸν γραμματεῖον designari. Verius autem dici posse videtur, et in phratriis et in curiis aliquem indicem, ab aliis diversum, appellatum fuisse κοινὸν γραμματεῖον. Cf. etiam *Isaeus* de hered. Apollod. p. 160, et quae de hoc loco in interpretatione Latina dicuntur, p. 449. — Ratione curiarum praeterea mentio fit aliarum tabularum, quae πίναξ ἐκκλησιαστικός dicebantur. De his cf. p. 208, sqq. et *Demosthen.* contra Leoch. p. 1090, sqq. adv. Macartat. p. 1055. Cf. praeterea argumentum orationis adv. Eubulid. p. 1298, et *Aeschines*, p. 43. Cf. etiam der Attische Process, p. 561, *Schlosser*, l. l. p. 81 et *Platner*, p. 105, 132, 146, 155, 183, sqq. 201, sqq. Pag. 189: » Wie die Erlangung des Bürgerrechts durch die Demen vermittelt wurde, so war ihnen insbesondre die Sorge über-

quaedam circa sacra, nonnullarum certe gentium feminis quoque quodammodo concessa, quae publici potius juris erant, saltem apud Romanos, apud quos Ius publicum pro parte in sacris et sacerdotibus consistere dicebatur (1).

Memorabile exemplum exceptionis priori loco indicatae suppeditat διαμαρτυρία Iuris Attici, quae verosimiliter concessa non erat nisi iis, qui et in Φρατορικὸν γραμματεῖον et in ληξιαρχικὸν γραμματεῖον relati erant (2).

---

tragen, jede unrechtmässige Anmassnng zn verhindern." Pag. 204 denique a Viro Cl. animadvertitur, inscriptionem adoptatorum in curiarum tabulas, alio consilio factam esse, quam inscriptionem ordinariam adultorum. Nec omittendum est, quod ad *Aeschinem*, p. 44. *Reiskii* ad vocem ληξιαρχικὸν γραμματεῖον, ex Schol. affert *Taylor:* τὴν ἐφημερίδα λέγει τὴν δημοσίαν, εἰς ἣν ἐνεγράφοντο οἱ τελεσθέντες τῶν παίδων, οἷς ἐξῆ ἤδη τὰ πατρῷα οἰκονομεῖν, καὶ τῶν λήξεων ἄρχειν. Ibidem etiam laud. *Pollux* VIII, § 104, ubi dicitur: ἡ δὲ πατρῴα οὐσία λῆξις ἐκαλεῖτο. Scholiastes autem fortasse accuratius dixisset ἐφημερίδα δημοτικήν. (1) L. 1. D. *de Justit. et Jure.* (2) *Platner*, Beiträge, p. 173. Ibi ex loco *Demosthen.* adv. Leochar. p. 1091-1093, qui ipsi melius a *Petito* quam a *Reiskio* explicatus esse videtur, et ex loco *Demosthenis* adv. Boeot. p. 996. 1000, 1018, probare conatur auctor, inscriptionem in phratrias praecedere debuisse, inscriptionem in curias vero sequi; et consideratis iis, quae in oratione adv. Leochar. de Leostrato narrantur, addit: » Aus diesem scheint hervorzugehen, dass ein erwachsener Sohn nur dann eine διαμαρτυρία, eine Protestation gegen sonstige Erbansprüche einlegen konnte, wenn er in die Phratoren und Demoten eingeschrieben war. Der Grund davon liegt in der Natur die-

Causam tamen hujus rei, quam Platnerus affert, minus justam esse credo, eamque potius inde repetendam puto, quod juvenis Atheniensis non prius tamquam κύριος τῆς οὐσίας considerabatur (1), quam in ληξιαρχικὸν γραμματεῖον relatus solenni quodam ritu (2),

ses ausserordentlichen Rechtsmittels, welches probationes in continenti liquidas erforderte, und gewöhnlich durch Zeugenbeweis geltend gemacht wurde. In dem gegebenen Falle waren diese in dem Gemeindebuch der Phratoren und Demoten enthalten." (1) Cf. *Platner*, p. 188: »Der Eingeschriebene trat aus dem engen Familienkreise und der Obhut derer heraus, welche seine unvollkommene Persönlichkeit vervollständigten. Der Jüngling trat in die Schranken des politischen Gemeinwesens, woran die Folgerung geknüpft war, dass bei ihm die volle Zurechnung seiner Thaten eintreten müsse. *Aeschines* adv. Timarch p. 43. Als selbstständiger Bürger, als sein eigner Herr, κύριος τῆς οὐσίας, übernahm der Eingeschriebene das väterliche Vermögen, λῆξις. *Aeschines* ibid. p. 122 etc." Pag. 172, sqq. plura afferuntur de ratione, qua Athenienses fiebant ἔφηβοι atque de publicis muneribus, quae ii tamquam περίπολοι gerebant. (2) Cf. hac de re *Platner*, p. 186, 187: »Die Aufnahme der Erwachsenen in die Bürger scheint eine *öffentliche und gemeinsame* gewesen zu seijn, wie *Böckh* richtig bemerkt hat, indem dieselbe mit den Epheben in ihrer Gesammtheit veranstaltet wurde. Der Aufnahme und Einschreibung in die Lexiarchisten Register ging eine δοκιμασία in den Demen voraus, worauf die Demen abstimmten, und einen Eid καθ' ἱερῶν ablegten.... Die Einschreibung in die Demen scheint in Hinsicht der neu Aufzunehmenden einfach und *nicht so religiös feierlich* gewesen zu seijn, als die Einführung in die Phratrien." De ratione, qua in Phratriis suffragia ferebantur, ubi de alicujus inscriptione in κοινὸν γραμματεῖον agebatur, Cf. p. 145 et 146.

aliorum quoque, quae inde pendebant, particeps factus erat.

Principium illud, unde proficiscendum esse supra diximus, ad civilem conditionem feminarum Atheniensium rite intelligendam, egregie, ni fallor, confirmatur iis, quae de facultate testimonii dicendi in judiciis Jure Attico constituta fuisse videntur. Quod enim jamdudum monuerat Schömannus (1), ad testimonia dicenda feminas non fuisse admissas, id nuper denuo asseruit Hermannus, neque eum ab hac sententia deflectere potuit auctoritas Platonis, quamquam ille sibi persuasum habuit, hunc philosophum » in legibus condendis non vana ingenii somnia secutum esse, sed patria semper instituta ante oculos habuisse, unde, licet in singulis, quae perniciosa esse intelligeret, discedere non dubitaret, tamen ubi ratione non carerent, consentaneum erat, eum haec potius quae usu et diuturna consuetudine commendarentur asciscere, quam suum ipsius judicium in novis fingendis temere experiri." (2)

(1) Der Attische Process, p. 667: » Von Zeugnissen der Weiber, obgleich die Platonischen Gesetze sie bei einem Alter über vierzig Jahre erlauben, findet sich in unseren Quellen so gar keine Spur, dass wir uns vollkommen berechtigt halten, zu behaupten, sie seien nicht zulässig gewesen, wenn wir gleich diese Behauptung mit keiner ausdrücklichen Beweisstelle belegen können." (2) De vestigiis institutor. Veter. p. 22, § II. Ex eadem causa etiam *Pla-*

In loco de testimoniis ex Platone illustrando Hermannus igitur censet, eum hic quoque jus patrium secutum esse, atque hoc cum insignem rerum verborumque similitudinem, tum eas partes ostendere, quas magistratibus in causis cognoscendis colligendisque probandi instrumentis tribuit. Nihilo tamen minus hoc Schömanno assentitur, » quod mulieribus quoque, quae quadragesimum aetatis annum excesserint, testimonii dicendi facultatem concedat Philosophus, Atticis moribus non magis convenire, quam quod iisdem magistratus quoque gerendos permittit." (1)

A testimonio dicendo ceteroquin jure Attico ipsi peregrini exclusi non erant, neque solum ii admittebantur, qui ἰσοτελεῖς atque ii, qui μέτοικοι vocabantur, verum etiam alii, qui proprie ξένοι dicebantur, quamquam fere nulli eorum sine exceptione hoc privilegio fruebantur (2). Peregrinis praeterea, quod fe-

---

to, quem virum summae prudentiae et auctoritatis apud Graecos vocat Callistratus in L. 2. D. *de nundinis*, tantum valet apud Scholae historicae principem *Hugonem*. Cf. Naturrecht, § 14, ubi praeter locum illum Callistrati alia quoque in laudem Philosophi testimonia Eruditorum afferuntur. (1) De Vestigiis institut. Veter. p. 68, ubi laud. *Plato* de Legg. XI, p. 937, VI, p. 785. Cf. Ejusdem Iuris domestici et famil. apud Platon. cum vet. Gr. instit. comparatio, p. 8. sqq. ubi laud. *Plato* de Legg. VII, p. 794. VI, p. 774. XII, p. 937. (2) Der Attisch. Process. p. 667, 668 et laud. ibi *Demosth.* adv. Lacrit. p. 927. lin. 13. 21. p. 929. lin. 18. p. 930. lin. 19. p. 937. lin. 9, ubi scilicet

minis proprio Marte nunquam licuit, sed tantum nomine earum ab ipsarum κυρίοις neque in omnibus causis fieri poterat (1), accusare et postulare in judiciis concessum erat, quamquam non promiscue, et ita tantum, ut hi, qui μέτοικοι dicebantur, nonnunquam indigerent auxilio ejus, qui προστάτης eorum appellabatur (2). Ceterum, ut feminis ademta erat facultas agendi, ita contra plures actiones nec adversus feminas institui poterant, eae scilicet, quae magis cum rei publicae administratione cohaerebant (3). Quod etiam

---

ad nomina testium adjecta leguntur verba βοιώτιος, ἁλικαρνασσεύς, ἰσοτελής. Cff. *Gans*, Erbrecht in welthistorischer Entwicklung, Berlin 1824, Vol. I, p. 295, ubi tamen minus accurate dictum videtur: »Proxenen und Isotelen." *Schömann*, de comitiis p. 80, sqq. ubi μέτοικοι et ἰσοτελεῖς non satis distingui videntur. *Petitus* Legg. Att. in Iurispr. Rom. et Att. p. 10. 246. et laud. ibi *Aristoteles*. (1) Der Attisch. Process. p. 556. *Demosthen.* p. 1362. *Isaeus*, p. 15, 35, 44. Quaedam genera actionum, tam *publicarum* quam *privatarum* ne a tutore quidem feminarum nomine institui poterant. Cf. der Attisch. Process. p. 556, ubi exempla laudantur, et haec adduntur: »Beide können zwar dem Gesetze nach von jedem Bürger erhoben werden, aber nur in sofern er ein actives Mitglied der Staatsgesellschaft ist, und natürlich also nur in eignem Namen." (2) Der Attisch. Process, p. 561 et laud. ibi *Böckh.* Staatsh. der Ath. II, 78. Etiam hac in re actionum *publicarum* et *privatarum* diversitas respiciebatur. (3) Der Att. Proc. p. 571: Dass Klagen, die sich auf Verbrechen in staatsbürgerlicher Wirksamheit beziehen, bei Weibern und Minderjahrigen so wie bei Fremden nicht vorkommen konnen, braucht wohl nicht erinnert zu werden. Alle andern so-

sua sponte intelligitur: feminas vero in actionum jure alias ipsis peregrinis postpositas fuisse, unice ex illo discrimine explicari potest, quod inter curias et phratrias, uti dictum est, obtinuit.

Ius agendi, quod masculis competebat, exerceri coepit ab ea inde aetate, qua tamquam adulti in curiarum tabulas relati sui juris esse coeperunt (1). Feminae, quae in has tabulas nunquam referebantur, quod ipsa formula sacramenti ab iis, qui adhibebantur, praestandi docet (2), illo jure in perpetuum ca-

---

wohl öffentlichen als Privatklagen können gegen sie so gut wie gegen andre erhoben werden, und es sind mehrere Beispiele der Art vorhanden, *γραφὴ ξενίας* gegen Neära, *ἀσεβείας* gegen Aspasia, u. s. w." Cf. p. 572. de tutoris hoc in casu auctoritate et officio. (1) Der Attisch. Process, p. 556 et 562. (2) Cf. *Lycurgus* adv. Leocrat. p. 189. *Reiskii*: *ὑμῖν γάρ ἐστιν ὅρκος, ὃν ὀμνύουσι πάντες οἱ πολῖται, ἐπειδὰν εἰς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον ἐγγραφῶσιν, καὶ ἔφηβοι γένωνται, μήτε ἱερὰ ὅπλα καταισχύνειν, μήτε τὴν τάξιν λείψειν, ἀμύνειν δὲ τῇ πατρίδι, καὶ ἀμείνω παραδώσειν.....* Plenioribus verbis occurrit formula apud *J. Stobaeum*: Serm. XLI, et inter ea notatu digna etiam haec leguntur: *ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὑπὲρ ὁσίων, καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν.* Cf. pag. 190. nota *Tayloris*. His autem verbis etiam alludit orator ead. pag. Ceterum *Lycurgus* hic etiam erat ex gente illustrissima, quae sacerdotii munere et religiosa quadam praerogativa censebatur, atque jus istud a majoribus traditum, solenne istud familiae ministerium consecuta, peculiarem quandam generis nobilitatem habere videbatur, ut pro parte Livianis verbis ait *Taylor*, in Praefat. ad *Lycurgum*, p. 105, *Reiskii*. Ex hac gente orator noster Ἐτεοβουτάδης dictus est. Cf. quae supra

rebant, sicut et aliis, quae per talem inscriptionem cum susceptis virilibus muneribus quasi acquisita censebantur (1). Peregrinos autem quodammodo id jus exercere potuisse, alienum non videbitur ei, qui animadverterit, peregrinos saepius etiam ad alia jura politica exercenda fuisse admissos, adeoque in tribus et curias relatos nonnunquam omnibus iis uti potuisse, quae ab hac inscriptione pendebant, non item vero in phratrias et gentes receptos ab iis juribus et privilegiis, quae hujus necessitudinis communio praebebat, exclusos, hujus rei ratione habita in deteriori conditione quam feminas Athenienses fuisse.

Neque hoc tantum de iis dicendum est, qui *ἄνθρωποι παρέγγραπτοι γεγενημένοι πολῖται* (2) dicuntur ab Aeschine, verum etiam de iis, qui jussu populi publice

---

p. :35, nota 4, ad vocem τοῦ Πιτθέως notavimus. (1) Cf. etiam *Aeschines*, p. 44: *ἐπειδὰν δ' ἐγγραφῇ εἰς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον, καὶ τοὺς νόμους γνῷ καὶ εἰδῇ τοὺς τῆς πόλεως, καὶ ἤδη δύνηται διαλογίζεσθαι τὰ καλὰ καὶ τὰ μὴ κ. τ. λ.* Notatu quoque digna sunt ibidem verba haec: *ἄν τις* Ἀθη*ναίων ἑταιρήσῃ, μὴ ἐξέστω αὐτῷ τῶν ἐννέα ἀρχόντων γενέσθαι· ὅτι, οἶμαι, στεφανηφορὸς ἡ ἀρχή· μηδ' ἱερωσύνην ἱεράσασθαι.* Ea quidem huc non pertinent, habent tamen aliquam conjunctionem cum alio argumeuto, de quo pro parte jam supra diximus, et paucis praeterea paulo inferius est tractandum. (2) Cf. *Aeschines* de Legat. p. 339 et notata ad h. l. a *Reiskio;* tum *Platner*, Beiträge, p. 188 sqq. imprimis p. 195.

et legitime *πολῖται* facti tamquam *δημοποίητοι* (1) utique ab iis distinguebantur qui *γνήσιοι* appellabantur neque ad gentes neque ad phratrias pertinebant, neque privilegiorum his concessorum erant participes. Notissima sunt legis verba (2), quae pro parte jam supra retulimus: *Πλαταιέας εἶναι Ἀθηναίους.... καὶ μετεῖναι αὐτοῖς.... πάντων, καὶ ἱερῶν, καὶ ὁσίων· πλὴν εἴ τις ἱερωσύνη, ἢ τελετή ἐστιν ἐκ γένους, μηδὲ τῶν ἐννέα ἀρχόντων* (3)· *τοῖς δ' ἐκ τούτων. κατανεῖμαι δὲ τοὺς Πλαταιέας εἰς τοὺς δήμους, καὶ τὰς Φυλάς. ἐπειδὰν δὲ νεμηθῶσι, μὴ ἐξέστω ἔτι Ἀθηναίῳ μηδενὶ γίγνεσθαι Πλαταιέων, μὴ εὑρομένῳ παρὰ τοῦ δήμου τοῦ Ἀθηναίων.* Hujus legis lator concessit etiam Plataeensibus sacrorum communionem, sine dubio eorum maxime, qui in *δήμοις* fieri solebant, quibus tamen ipsis praesse illi non poterant, cum hoc privilegium esset quarundam gentium, in quarum communitatem civitate donati non veniebant; quod etiam disertis verbis

---

(1) Cf. *Harpocration*, v. ἑρκεῖος Ζεύς. *Plutarch.* Solon. 24. *Suidas*, δημοποίητος. Cf. *Platner*, p. 96. sqq. imprimis p. 98, tum p. 131. Cf. *Demosthenes*, p. 1390: *τοὺς μὲν εἰς τὰς ἐπήλυδας ἐλθόντας πόλεις, καὶ τούτων πολίτας προσαγορευομένους, ὁμοίους εἶναι τοῖς εἰσποιητοῖς τῶν παίδων· τούτους δὲ γνησίους γόνῳ τῆς πατρίδος πολίτας εἶναι.* (2) *Demosthen.* adv. Neaer. p. 1380. Cf. p. 1376: *ὅσους γὰρ ἂν ὁ δῆμος κ. τ. λ.*, quem locum itidem jam supra allegavimus, et *Platner*, Beitr. p. 128. (3) Quae hic quasi in notam peregrinitatis excipiuntur, ea, ut supra vidimus, in notam infamiae adimi potuerunt nonnunquam civibus natis. Cf. pag. 55.

ἱερωσύνη ἐκ γένους indicatur. Verbis autem τελετὴ ἐκ γένους significari videtur sacrorum gentilitiorum communio universe, a qua qui exclusi erant, hoc ipso etiam a phratriis exclusi fuisse videntur, cum in eas solenni sacrorum ritu cum jure gentilitio cohaerente aditus unice pateret (1). Quare etiam, ut verissime monuit Platnerus, non magis quam νόθοι, quos itidem Jus Atticum quasi ξένους esse voluit, vel μέτοικοι in phratrias recipiebantur δημοποίητοι, neque proprie iis data civi-

(1) Pag. 97 et 98, *Platner*, de sacris Διὸς ἑρκείου loquens dicit: »Ein Fremder war daher nothwendig von diesem Dienste ausgeschlossen, und es fragt sich in wiefern ein δημοποίητος daran Antheil haben konnte. Eine eigentliche Verwandtschaft in den Attischen Staate kann ihm nicht beigelegt werden, denn wenn er auch zur Zeit der erlangten Civität Familie hatte, so war doch diese wegen ihrer gleichzeitigen Aufnahme eben so neu im Bürgerrechte wie er selbst. Seine Verwandten waren also blos natürliche, *cognati* würden die Römer sagen, nicht bürgerliche, nicht *agnati*..... Mithin musste vermuthlich eine Verheirathung mit einer gebornen Athenienserin oder eine Adoption hinzukommen, um den δημοποίητος zur Verehrung des Ζεὺς ἕρκειος fähig zu machen..... Nach dem klaren Zeugniss des Demosthenes gegen die Neära waren nicht der δημοποίτος selbst, sondern seine mit einer gebornen und gehörig verlobten Athenienserin gezeugten Kinder vollgültige Bürger. Aus Harpocration, v. ἕρκειος Ζεύς ersieht man, dass bei der Frage, ob Jemand δημοποίητος oder γνήσιος seij, der Gottesdienst des Ζεὺς ἕρκειος zur Sprache gebracht wurde." Non omnia in his aeque vera esse videntur, neque satis Vir. Cl. rationem habuit ejus necessitudinis, quae, ut supra dixi, hujus dei cultum inter atque jus gentilitium obtinuisse videtur. Cf. ibidem. p. 128.

tate data quoque peculiaris et quasi civilis Juris Attici cognatio videbatur, quamquam iis connubium erat cum civibus natis, unde liberi eorum ex justis nuptiis procreati in phratrias recipi poterant, quod ratione ipsorum adoptione fieri potuisse videtur (1). Aliquomodo igitur eorum adeo, qui ipsa populi auctoritate cives facti erant, conditio talis erat, ut plena jura civilia obtinere nonnisi per feminas possent, quamquam in singulis rebus, quae magis ab eorum receptione in tribus sive φυλάς, et curias sive δήμους pendebant, ii feminis erant in jure potiores.

Nec hoc loco silentio praetermittendum est, agendi jus nonnunquam peregrinis imprimis foederatarum civitatum civibus concedendum fuisse, quia Athenienses nonnunquam his necessitatem imposuerunt, ad ipsas suas privatas controversias distrahendas Attica tribuna-

(1) Beträge, p. 101 sqq. imprimis p. 109 sqq. 111, 113, 114, 116, 118 sqq. 125 sqq. 128 sqq. 133 sqq. 135 sqq. 235 et 238. Cf. etiam allegata a nobis p. 38, not. 1, et dicta ab illo p. 104. Pag. 106 de ἐπιγαμίᾳ sive connubio quaedam dicuntur, p. 131 de εἰσποιητοῖς sive adoptatis, imprimis quatenus ii adoptione in phratrias recipi poterant, atque universe p. 133 sqq. 135 sqq. Ibi e. g. examinatur, quatenus ab aliqua phratria in alteram transferrentur. Qua de re etiam conferendus est *Demosthen.* adv. Leoch. p. 1090 sqq., ubi tamen praecipue curiarum fit mentio, et de translatione ab aliqua curia in alteram agitur, de qua etiam *Platner*, p. 204. loquitur. Cf. denique *Niebuhr* ed. 2da, Vol. II, p. 324, et *Gans*, Erbrecht, Vol. I, p. 315.

lia adeundi (1). Notatu denique dignum etiam hoc est, potuisse nonnunquam eos ipsos, qui populi jussu cives facti erant, iterum vi alicujus legis suffragiis sodalium in curiis τῇ ψήφῳ τῶν δημοτῶν ad conditionem eorum reduci, qui, μέτοικοι appellati (2), comparari poterant peregrinis in orbe Romano domicilium habentibus. Notissima est lex apud Demosthenem memorata, qua inquisitio erat imperata in omnes, qui civibus

(1) Der Att. Process. p. 562, et laud. ibi *Böckh* I, p. 434. Inde originem habebant δίκαι νησιωτικαί. Similia constituerant Romani: Cf. L. 7. D. *de captivis:* »Non dubito quin *foederati* et *liberi* nobis *externi* sint..... At fiunt apud nos *rei* ex civitatibus *foederatis* et *in eos damnatos animadvertimus*." Hic locus etiam ad nostram historiam patriam illustrandam inservire potest: Batavi enim foederati per aliquod tempus populi Romani erant.
(2) Cf. *Petitus*, p. 10, 246, et laud. ibi *Aristoteles*, μετοίκους non esse πολίτας. Est tamen a *Platnero*, p. 107, monitum, Atheniensium nomine nonnunquam comprehensos fuisse cives externarum civitatum, quibus cum Atheniensibus connubium datum erat, quibus subjungit: » Zu den Fremden wurden in dieser Beziehung auch die μέτοικοι gezählt, welche in Absicht auf die Rechtsfähigkeit nicht allein hier, sondern auch in vielen andern Stücken mit jenen auf gleicher Stufe standen, und jenachdem man sie den Atheniensern oder den Ausländern gegenüberstellte, bald als ξένοι aufgeführt, bald mit ihrem eigenthümlichen Namen bezeichnet werden." *Platner*, p. 126 ex *Demosthene* pro Phorm. p. 946 et adv. Stephan. p. 1132, eorum hominum conditionem effici posse credit. Pag. 166. narrat, Clisthenem eos homines et peregrinos et servos in curias recepisse, sed rem non uberius explicat. Cf. etiam der Attisch. Process. p. 561, et *Petitus*, p. 204.

essent in curiarum indicibus adscripti, atque cautum, ut eorum, qui non a patre et matre civibus essent nati, nomina abolerentur inquisitione instituta (1). Quae lex, si ita, ut verba ejus relata habemus, ad executionem fuisset perducta, etiam cives legitima auctoritate civitate donati cives esse desiissent. Poterat tamen et alia esse legis sententia (2).

Ceterum semper civitas genere acquisita quasi nobilior esse censebatur ea, quam populus ipse legitimo modo concessit (3). Saepius etiam in civium numerum et album curiarum homines peregrini et servilis conditionis furtim relati sunt, et illegitime (4): ipsa adeo

(1) In Eubulid. p. 1298 sqq. Legis dispositio ibidem in argumento orationis indicatur his verbis: *γράφεται νόμος παρ' Ἀθηναίοις, γενέσθαι ζήτησιν πάντων τῶν ἐγγεγραμμένων τοῖς ληξιαρχικοῖς γραμματείοις, εἴτε γνήσιοι πολῖταί εἰσιν, εἴτε μή· τοὺς δὲ μὴ γεγονότας ἐξ ἀστοῦ, καὶ ἐξ ἀστῆς, ἐξαλείφεσθαι· διαψηφίζεσθαι δὲ περὶ πάντων τοὺς δημότας, καὶ τοὺς μὲν ἀποψηφισθέντας καὶ ἐμμείναντας τῇ ψήφῳ τῶν δημοτῶν, ἐξαληλίφθαι, καὶ εἶναι μετοίκους. τοῖς δὲ βουλομένοις ἔφεσιν εἰς δικαστὰς δεδόσθαι, κἂν μὲν ἁλῶσι καὶ παρὰ τῷ δικαστηρίῳ, πεπράσθαι· ἐὰν δὲ ἀποφύγωσιν, εἶναι πολίτας.* Cf. *Platner*, p. 195 sqq. (2) Cf. *Platner*, p. 125: »Nicht die aufgenommenen Bürger, denn diese beriefen sich auf den Volksschluss der ihnen die Civität ertheilte, sondern die gebornen mussten die Grosältern nachweisen, um die Civität der Eltern darzuthun, wie wir aus der Rede gegen Eubulides ersehen." (3) Cf. *Demosthenes*, p. 1390, quem locum laudavimus supra p. 50, not. 1, et ejusdem orat. pro Phormione, p. 953: *ὑμῖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς γένει πολίταις.* (4) Cf. *Aeschin.* p. 339. laud. supra p. 49, not. 2.

a legitima auctoritate facta civitatis concessio posteriori tempore minus secundum legum praecepta facta videri poterat (1): saepissime denique juste et legitime civitate donati peregrini poterant hoc dono se postea indignos (2) reddere, ita ut illud eadem auctoritate ite-

---

(1) Cf. *Demosthen.* adv. Neär. p. 1375 sqq: πρῶτον μὲν γὰρ νόμος ἐστὶ τῷ δήμῳ κείμενος, μὴ ἐξεῖναι ποιήσασθαι Ἀθηναῖον, ὃν ἂν μὴ δι' ἀνδραγαθίαν εἰς τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων, ἄξιον ᾖ γενέσθαι πολίτην. κ. τ. λ.... ἔπειτα μετὰ ταῦτα παρανόμων γραφὴν ἐποίησε κατ' αὐτοῦ τῷ βουλομένῳ Ἀθηναίων. καὶ ἔστιν εἰσελθόντα εἰς τὸ δικαστήριον ἐξελέγξαι, ὡς οὐκ ἄξιός ἐστι τῆς δωρεᾶς, ἀλλὰ παρὰ τοὺς νόμους Ἀθηναῖος γέγονε. De hac γραφῇ παρανόμων et de γραφῇ ξενίας cf. etiam *Platner*, p. 190. Motae etiam sunt nonnunquam querelae de ipsius, ut videtur, populi nimia indulgentia in danda civitate. Cf. *Demosthenes* p. 173: τὰς μὲν δὴ πολιτικὰς δωρεὰς, οὕτως ἐκεῖνοί τε καλῶς ἔνεμον, καὶ ὑμεῖς οὐκ ὀρθῶς· τὰς δὲ τῶν ξένων πῶς; ἐκεῖνοι Μένωνι τῷ Φαρσαλίῳ.... οὐκ ἐψηφίσαντο πολιτείαν, ἀλλ' ἀτέλειαν ἔδωκαν μόνον.... νῦν δ', ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Φθόρους ἀνθρώπους οἰκότριβας.... ποιεῖσθε πολίτας. Cf. hac de re *Platner*, p. 189, quo tamen loco hic minus sibi constare videtur, si eum locum conferimus cum eo, quod p. 110 de Clisthene narratum supra retulimus. Cf. etiam p. 132, relata ex *Isocrate*, tempore belli Peloponnesiaci ληξιαρχικὰ γραμματεῖα et adeo Φρατρίας (?) peregrinis fuisse repleta. — Cff. denique *Demosthenes*, p. 686 sqq. *Isocrates*, p. 281. *Petitus* p. 204, et laudatus ibi *Aristoteles*, Polit III, 1. de Clisthene dicens: ἐφυλέτευσε ξένους καὶ δούλους μετοίκους. (2) Cf. *Demosthen.* adv. Stephan. 1132. Cf. tamen do peculiari necessitudine hanc orationem inter atque orat. in Phormionem, *Platner*, p. 127.

hum auferendum esse videretur, qua antea erat concessum.

Est autem jam ad Phratrias nobis revertendum, in quas feminas quoque receptas fuisse supra diximus. In phratrias inscribebantur omnes liberi quoscunque Atheniensis civis cum cive et legitime nupta, *ἐκ γυναικὸς ἀστῆς καὶ ἐγγυητῆς* procreaverat, masculi et feminae statim postquam nati nataeve erant, eaque inductione proprie id efficiebatur, quod paucis verbis dicere possumus *ἀγχιστείαν ἱερῶν καὶ ὁσίων*, sive civilis quaedam cognatio in rerum divinarum et humanarum communione, sive in juris divini et humani communicatione consistens (1). Videtur saltem mentio legis apud Isaeum facta his verbis: *νόθῳ μηδὲ νόθῃ εἶναι ἀγχιστείαν μήθ' ἱερῶν μήθ' ὁσίων*, illum quoque verborum usum nobis permittere (2). Eam vero, de qua diximus *ἀγχιστείαν*,

---

(1) De tali communicatione Romani etiam in nuptiis dicebant. L. 1. D. *de rit. nupt.* Haec vero communicatio sola nondum fecit nuptias. Cf. etiam § 1. I. *de patr. potest.* (2) Pag. 147. *Reiskii*, Cf. idem de Apollod. hered. p. 190. de Ciron. hered. p. 218. Plura de hac re scripserunt *Platner*, p. 114, cum quo cf. p. 103 et 154 v. finem: *Gans*, Erbrecht. Vol. I, p. 313-315, et *Klenze*, die Cognaten und Affinen nach röm. und att. Recht, in der Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft, Vol. VI, p. 81 et p. 138 sqq. Videtur tamen vox *ἀγχιστεία* modo latiorem modo strictiorem significationem habuisse, quod jam *Photii* a *Klenzio* allegata verba *ἀγχιστεία συγγένεια* indicare videntur. De *ἀγχιστείᾳ* sensu strictiori sive cognatorum loquitur etiam *Hermannus* Ius domest. et famil. etc. p. 25, ubi, laudato opere suo:

ut ex ipso laudato oratoris loco videmus, neque *νόθοι* habebant, neque *ξένοι*, unde saepius hi et illi sibi aequiparantur (1). Imo *νόθος* esse intelligebatur is, cujus inscriptio in phratriarum *γραμματεῖον* erat neglecta, neque tamen hic aliis juribus civilibus carebat praeter

---

» Lehrbuch der Griechischen Staatsalterthümer" § 121, docet, quantum lucis hac in re Juris Attici principiis affundi possit ex *Platonis* opere de Legibus, imprimis L. IX, p. 878. Hoc etiam loco Platonis mentio fit: notatu digna *ἱερῶν* atque *ὁσίων*, quae verba loco supra laudato *Isaei* certe non ad juris *sacri* et *publici*, sed ad *sacrorum* et rerum *familiarium* communionem pertinent, ut *Gans*, p. 313, cum *Platnero*, p. 114, contra *Petitum*, p. 11 et 214, verissime monuit. Hinc nec *Klenzio* assentiendum est, qui l. l. p. 140, *Niebuhrium*, Vol. II, p. 317 sqq. laudans, haec habet: Ueber den Cognaten, *συγγενεῖς*, finden sich im Attischen Recht grosse Kreise, die den Römischen *gentibus* wohl verglichenen *γένη*; indessen diese müssen wir von unsrer Untersuchung schon darum ausschliessen, weil sie bis jetzt eben so gewiss nur in öffentlicher, als die Römischen gentes nur in privatrechtlicher, mit der Agnation zusammenhängender Beziehung bekannt sind, und deren Zusammenhang mit der Familie darum, wenn wir auch nicht die bestimmtesten Zeugnisse dafür hätten, wie sie für die Römischen gentes bis jetzt fehlen, durchaus zweifelhaft ist. Eben so binden die Phratrien zwar eine Verbindung von Familienkreisen, aber sie sind mit den Rechten der Cognaten nicht anders als subsidiär verknupft und können daher hier ausgeschlossen werden." Cf. *Platner*. p. 154, et ea quae hac de re supra diximus, (1) *Platner*, p. 115, 116, 125. Cf. p. 114-117, et laudatus, p. 116. *Aristoteles*, Polit. III, 3, 4. *Petitus*, p. 11, 214, 287, et laud. ibi *Demosthenes*.

ea, quae ab ipsa in phratrias inscriptione pendebant (1). Illo autem cognationis jure per se neque δημοποίητοι gaudebant, nisi adoptati essent, qua via νόθοι quoque in phratrias pervenire poterant, sacrorum ritu, qui in Thargeliis maxime locum habuisse videtur (2). Mulierum inductio in phratrias per nuptias itidem sacrorum ritu obtinuit, ad quem ipsa vox γαμηλία est referenda, iisque itidem illud cognationis vinculum efficiebatur, quamobrem id non inepte cum conventione in manum Romana per confarreationem comparaverunt Eruditi (3). Ceterum masculorum ex justis nuptiis natorum receptio in phratrias duplex fuisse videtur, et utraque cum sacrorum celebratione conjuncta. Altera recens natorum, altera adultorum esse solebat, quae in Apaturiis primo eorum die, κουρεῶτις appella-

(1) *Platner*, p. 113 sqq. et *Isaeus* de Pyrrhi heredit. p. 61, 62. Pag. 116, *Platnerus* dicit: » Soviel können wir mit Gewissheit annehmen, dass die νόθοι in soweit von den Bürgerrechten ausgeschlossen wáren, als sie von der Einführung in die Phratrien abhing. Cf. etiam *Gans* p. 313, et ibi laud. *Meursius*. (2) Cf. *Gans*, p. 313, *Platner*, p. 128 sqq. p. 98, p. 118 sqq. p. 131-133 sqq., 141 et 142. Fiebant quidem δημοποίητοι participes πάντων τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων, uti dicitur in lege apud *Demosthenem* memorata, hoc tamen cum aliqua cautione, neque de ea ἀγχιστεία ἱερῶν καὶ ὁσίων intelligendum est, de qua modo diximus. Cf. *Schömannn*, de Comitiis, p. 73, 81. Cf. etiam *Platner*, p. 149, 150, 78, 73. (3) Cf. *Platner*, p. 152 sqq. Cognationis hoc vinculum ab initio potius agnationis fuisse videtur *Platnero*, praecipuo quia liberi cum ἀστῇ ἐγγυητῇ procreati nonnisi in phratriam patris introducebantur.

to, locum habuisse videtur, quo κούριον offerebatur eorum nomine, qui ad ἡλικίαν pervenerant. De quibus, etsi parum certam habeamus notitiam (1), verosimile tamen est, alteram illam in phratrias inductionem, quae neque cum adoptatorum neque cum nuptarum receptione confundenda est, in feminas non cecidisse (2). Ea enim hunc in finem instituenda fuisse videtur, ut adultus eorum jurium particeps fieret, quae etiam in phratiarum institutione magis politicam habebant naturam (3). Phratriae enim nonnunquam cognoscendi (4) vel accusandi (5) vel adeo statuta condendi jus (6), et sicut curiae suum Demar-

(1) Ob incertas potissimum Lexicographorum notitias, in quibus plures res probe distinguendae confunduntur, Cf. *Platner*, p. 143 sqq., imprimis p. 147 et laud. ibi *Pollux* VIII, 108, atque Etymol. Magn. — De Apaturiis vid. *Platner*, p. 143, 130, 150, 103. Cf. etiam p. 119 circa κουρεῖον, quod Lexicographi interdum cum γαμηλίᾳ confundere videntur. (2) *Platner*, p. 148: »Wenigstens ist bei Mädchen. welche nie als active Mitglieder der Phratrien wurden, eine abermalige Einschreibung in den Jahren der Mannbarkeit nicht gedenkbar." (3) *Platner*, p. 147, 152, 155. (4) *Platner*, p. 119, 140, 148. Cf. p. 73, 78, 145 sqq. et *Isaeus*, de hered. Apoll. p. 170: idem de hered. Pyrrhi, p. 66. (5) *Platner*, p. 125. *Isaeus*, de hered. Pyrrhi, p. 40. (6) *Platner*, p. 156, laud. *Gajo* ad leg. XII, Tabul. in L. 4. D. *de colleg.*, ubi lex Solonis memoratur. *Niebuhr*, p. 323 propter verba: ἱερῶν συγγενικῶν γεννῆται in *Bekkeri* Anecdot. Lexic. Rhetor. I, 227, 9. et *Demosthen.* adv. Eubul. p. 1319, 26: Ἀπόλλωνος πατρῴου καὶ Διὸς ἑρκείου γεννηταί, verba legis restituit ita, ut pro ἐὰν δὲ δῆμος, ἢ Φράτορες,

chum, ipsae etiam Phratriarchum habebant (1). Neque vero illa jura exercere neque hunc magistratum gerere mulieres poterant, neque adeo aliquem quem adoptarent phratriis offerre (2). Neque certe poterant feminae Athenienses publicum magistratum gerere, vel in Comitiis suffragia ferre, quod jam ipsa earum vitae ratio, quam in altera hujus Dissertationis parte descripsimus, indicat (3). »Ridiculum autem est et absurdum," ut ait Schömannus, quod a nonnullis narratur, antiquitus ante Cecropis tempora mulieres quoque Comitiis interfuisse et suffragia tulisse, neque ego id notarem, nisi a Petito, qui nullas ejusmodi nugas repudiare solet, pro certo tradi viderem" (4).

Dici igitur etiam de Jure Attico posse videtur, feminas in jure publico, eo saltem quod nobis hodie hoc nomine dicendum videtur, fere pro nullis fuisse

---

ἢ ἱερῶν ὀργίων, ἢ ναῦται legat: ἢ ἱερῶν ὀργίων γεννῆται, vel ἢ ἱερῶν ὀργεῶνες ἢ γεννῆται. Sed fortasse legendum est ἱερῶν ὁσίων γεννῆται. Cf. praeter alia supra dicta ea, quae monuimus p. 26, not. 1, sqq. et ea quae praecedunt. In lege laudata Solonis δημόσια γράμματα quoque memorantur alia mente, ut videtur. atque apud *Demosthen.* p. 243. Ibi saltem δημόσια γράμματα non legem publicam significant. (1) *Platner*, p. 155. Cf. p. 197, et *Schlosser*, l. l. p. 81. (2) *Platner*, p. 148, 111 et 112, 135 sqq. Feminae tamen adoptari poterant, cf. *Gans*, p. 317. (3) Cf. Part. Literar. Cap. II, imprimis § 2. (4) De Comitiis, p. 82, ubi laud. *Varro* apud *Augustin.* de Civit. Dei. XVIII, 5, 9. Cf. etiam *Schlegelii* verba supra laud. in Parte Liter. p. 81, not.

habitas (1). Hac autem disquisitione finita, jam ad alia quaedam Iuris Attici capita peculiaria, in quibus de juribus feminarum agitur, transeamus, et quidem initium facientes ab ea juris necessitudine, in qua praeter alia id etiam respiciendum est, quod ICti Romani maximum ac praecipuum munus feminarum esse dicebant (2).

(1) Cf. *Hermann*, Ius domest. p. 8-11. *Gans*, l. l. p. 300, docere conatur, eo quod feminae Iure Attico a negotiis publicis arcebantur, earum conditionem multo deteriorem fuisse conditione feminarum nostra aetate, quamquam neo his in reipublicae administratione aliquae partes tradi solent. (2) L. 14. § 1. D. *de aedil. edict.*

CAPUT II.

De conditione civili feminarum in Iure Personarum.

§ 1.

De Nuptiis.

A Cecropis jam inde temporibus *μονογαμίαν* apud Athenienses obtinuisse, una et consentiens est totius antiquitatis vox (1), nec magis legibus quam moribus Atheniensium ita receptum, ut in polygamiam, utpote barbaris propriam, despicerent plane. Ita Euripides:

— τοιοῦτο πᾶν τὸ βάρβαρον γένος,
πατήρ τε θυγατρὶ, παῖς τε μητρὶ μίγνυται,
κόρη τ' ἀδελφῷ· διὰ φόνου δ' οἱ φίλτατοι
χωροῦσι· καὶ τῶνδ' οὐδὲν ἐξείργει νόμος.
ἃ μὴ παρ' ἡμᾶς εἴσφερ' 'οὐδὲ γὰρ καλὸν,

(1) Vid. *Athen.* XIII, 2.

δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ' ἕν' ἡνίας ἔχειν.
ἀλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν Κύπριν,
στέργουσιν, ὅστις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλει (1).

Nec Atheniensibus tantum proprius, verum omnibus Graecis communis hic erat mos, a quo duae tantum reperiuntur exceptiones, altera Spartanorum regis Anaxandridis, Ephororum monitu propter uxoris sterilitatem alteram praeterea ducentis (2), altera prioris Dionysii, tyranni Syracusani (3). Imo tantopere Graecorum moribus adversabatur cum pluribus uxoribus vita, ut etiam alteras nuptias, priore conjuge mortua, non satis probarent, unde Charondae lex in eum, qui liberis novercam induceret, ut a senatu et consilio moveretur (4). De feminis adeo memoriae proditum est, Gorgophonem, Persei filiam, omnium primam, mortuo priore marito, Oebalo nupsisse, unde secundis nuptiis originem datam (5).

---

(1) *Euripid.* Androm. 172 sq. Cf. 242, 465 sq. (2) *Herodot.* V, 40, qui addit: ποιέων οὐδαμῶς Σπαρτιητικά. (3) *Aelian.* V. H. XIII, 10. *Diodor. Sic.* XIV, 44. De polygamia principum Macedoniae, barbarorum exemplo, maxime post Alexandrum M. h. l. dicere nil attinet, cum ad posteriora pertineant tempora. Vid. hac de re *Crophius*, Antiq. Maced. I, 16. (4) *Diod. Sic.* XII, 12. (5) *Pausan.* apud *Coel. Rhodigin.* Lectt. Antiq. p. 1086. Cf. *Eurip.* Dictye, fragm. IX:

ὄντων δὲ παίδων καὶ πεφυκότος γένους,
καινοὺς φυτεῦσαι παῖδας ἐν δόμοις θέλεις,
ἔχθραν μεγίστην σοῖσι συμβάλλων τέκνοις;

Nec aliter jure Attico sancitum, ubi vita tantum cum una uxore legitimae habebantur nuptiae. Quae enim ex antiquorum, Peripateticorum imprimis, calumniis, de *διγαμίᾳ* narrantur tum Socratis, tum Euripidis, atque de Hieronymi Rhodii psephismate, quo belli Peloponnesiaci temporibus duas simul uxores ducere propter hominum penuriam licuisset (1), dudum sunt explosa, tam ab aliis (2), tum maxime a Viro Cl. Luzacio in eruditissima hac de re in Lectionibus Atticis commentatione.

Legitimae autem ut inirentur nuptiae, ex jure Attico primum requirebatur *ἐπιγαμία*, connubium, quod tantum inter cives Athenienses obtinuit (3), nisi speciatim vel alii civitati, vel privatis etiam peregrinis propter egregia in Atheniensium rempublicam merita esset concessum (4). Inter Agni et Pellenae contra

---

et lex ex *Syriano* apud *Meursium*, Them. Att. II, 14: *νόμος, τὴν τρὶς γαμηθεῖσαν ἄτιμον εἶναι.* (1) *Athen.* XIII, 2. *Diog. Laërt.* II, 26, alii. (2) Cff. *Platner*, Beiträge, p. 123 sq. *Meier* und *Schömann*, der Attisch. Process, p. 406, Nota 86. *Jacobs*, vermischte Schrifte, V. IV, p. 218, *Gans*, l. l. p. 295. qui Atheniensium morem cum una uxore vivendi repetit a more Aegyptiorum, et populorum orientalium atque Graecorum magnum hac in re docet discrimen. Eodem loco explicat verba *Herodoti* II, 92: *καὶ γυναικὶ μιῇ ἕκαστος αὐτέων συνοικέει, κατάπερ Ἕλληνες.* (3) *Demosth.* p. 1349. Cf. *Terent.* Andr. III, 1, 10 sq. ibique *Donat.* (4) Vid. e. g. *Demosth.* p. 291, 265, 1375. *Meurs.* Them. Att. II, 6, et inscriptiones antiquae passim. — De connubio eorum, qui *δημοποίητοι* dicebantur, jam dictum

ϑημῶται a Thesei inde temporibus ἐπιγαμίαν nunquam obtinuisse, testis est Plutarchus (1). Quod si quis peregrinus contra legem viveret cum femina cive Atheniensi, τέχνῃ ἢ μηχανῇ ἡτινιοῦν, γραφέσθω πρὸς τοὺς θεσμοθέτας Ἀθηναίων ὁ βουλόμενος, οἷς ἔξεστιν, ἐὰν δὲ ἁλῷ, πεπράσθω καὶ αὐτὸς, καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ, καὶ το τρίτον μέρος ἔστω τοῦ ἑλόντος. ὡσαύτως δὲ καὶ ἐὰν ξένη τῷ (2) ἀστῷ συνοικῇ, κατὰ ταὐτὰ, καὶ ὁ συνοικῶν τῇ ξένῃ τῇ ἁλούσῃ ὀφειλέτω χιλίας δραχμάς (3). Qui vero peregrinam Atheniensi collocaret tamquam ex suo genere atque ejusdem juribus utentem civicis, ἄτιμος ἔστω· καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ δημοσία ἔστω, καὶ τοῦ ἑλόντος τὸ τρίτον μέρος. γραφέσθω δὲ πρὸς τοὺς θεσμοθέτας, οἷς ἔξεστι, καθάπερ τῆς ξενίας (4). Similiter ne qua civis peregre nuberet, lege quoque vetitum

est supra. Cf. p. 52, not. 1, Cf. etiam *Meier* de bonis damnatorum p. 48 sqq. ubi de donata civitate uberius agitur. Pag. 58 etiam ληξιαρχικὸν γραμματεῖον memoratur, atque ea quam vocis δημοποίητος *Hemsterhus*. ad *Aristoph*. p. 368. dedit, interpretatio improbatur. Cf. p. 62, not. 211.
(1) *Plutarch*. Thes. C. 13. Qua de re *Meier* u. *Schömann*, l. l. p, 350, not. 71: » Dass die Demen Pallenäer und Agnusier sich gegenseitig kein Connubium zugestehn, ist wahrscheinlich nur so zu erklären, dass sie vermittelst Observanz nicht aus diesen beiden Demen gegenseitig heiratheten, aber keineswegs, dass eine zwischen Gliedern derselben geschlossene Ehe rechtlich ungültig war." (2) Ita legendum pro vulgari τῷ videtur. (3) Sunt verba legis apud *Demosth*. p. 1350. Cf. *Meurs*. Them. Att. II, 14. (4) Lex apud *Demosth*. p. 1363.

erat (1). Nemo autem genere civis habebatur, et connubium ideo habere potuit, nisi qui matre quoque cive et libera esset natus, post Aristophontis saltem legem, scriptam Archonte Euclide, Olymp. XCIV, 1. (2)

(1) *Demosth.* p. 763, ibique *Ulpian:* ὥσπερ σχετλιάζοντος, διότι ἐπὶ ξένης ἐκδέδοται ἀστὴ οὖσα, τοῦ νόμου τοῦτό ἀπείργοντος. Cf. *Lysias*, p. 490, et *Platner*, l. l. p. 108.
(2) Cff. hac de re *Ruhnken.* hist. crit. oratorum, apud *Reiskium*, Oratt. Attic. Vol. VIII, p. 129, et auctt. ibi laud. *Ruhnkenius* tamen ibi tantum de matre libera dicit. Non cives sed μετοίκους fuisse eos, qui non essent γνήσιοι, ex civibus parentibus nati, erat in lege, quae memoratur in Argumento orat. *Demosthenis* πρὸς Εὐβουλ. p. 1298. Cf. *Meursius*, Them. Att. II, 5, et ea quae supra p. 54, not. 1, et sqq. de hac lege atque p. 52, not. 1, et alibi de connubio eorum diximus, qui δημοποίητοι dicebantur. Hi quidem cives erant, pleno tamen civium jure non fruebantur, quo gaudere poterant illi, quos hi cum cive nata Atheniensi procreassent. Cf. etiam *Petitus*, Legg. Att. p. 200 sqq. et loci ibi laud., imprimis *Demosthen*, p. 1376 ad verba supra jam relata: ὅσους ὁ δῆμος ποιήσηται πολίτας.... τοῖς δ' ἐκ τούτων, κ. τ. λ. item p. 1380: ψήφισμα περὶ Πλαταιέων. — Archontes autem tertia generatione ἐκατέρωθεν Athenienses esse debebant. *Pollux*, VIII, 9, 85. Cf. contra de Lyciorum hac in re moribus *Herodot.* I, 173: de Aegyptiis *Diod. Sic.* Vol, I, p. 91. — Ceterum legem illam Aristophontis aliquomodo jam a Pericle vel adeo a Solone repetendam esse, docet *Gans*, l.l. p. 312, atque ibidem laudat *Meierum*, de bonis damnator. p. 73, 74. Hic autem ICtus post explicatam conditionem ejus, qui erat civis ὑπὸ τοῦ δήμου ποιητός, explicat conditionem ejus, qui φύσει vel γένει civis sive γνήσιος dicebatur, p. 63 sqq., atque contendit, natura civitatem Atticam acquiri potuisse eo tantum, quod quis ex utroque parente cive natus erat. Hujus juris quasi communis in omni Graecia historiam tum

Requirebatur porro consensus et desponsio [ἐγγυή] (1) a parte patris, vel ejus qui ceteroquin puellae κύριος esset, quibus omnibus deficientibus ipse intercedebat magistratus (2). Talis desponsio ab ipso patre facta, habetur apud Herodotum, ubi Clisthenes his verbis filiam Megacli despondet: τῷ Ἀλκμαίωνος Μεγακλέϊ ἐγγυῶ παῖδα τὴν ἐμὴν Ἀγαρίστην νόμοισι τοῖσι Ἀθηναίων. Φαμένου δὲ ἐγγυᾶσθαι Μεγακλέος, ἐκεκύρωτο ὁ γάμος Κλεισθένει (3). Hanc quoque ob causam, ubi puer apud Phratores inducebatur, jusjurandum exigebatur, eum a cive et legitime desponsa esse natum: ἐξ ἀστῆς καὶ ἐγγυητῆς γυναικός (4). Licuisse autem videtur libere a

narrat secundum leges Atheniensium, et plura de *matrimonio* et *connubio* affert. (1) De formulis hac in re usitatis vid. *Pollux* III. 34. De consensu ipsius sponsae Cf. *Gans*, p. 298 sqq. *Platner*, p. 109, et quae a nobis dicta sunt in Parte literaria, p. 38 sqq. p. 66. (2) Lex apud *Demosth.* p. 1134: ἣν ἂν ἐγγυήσῃ ἐπὶ δικαίοις δάμαρτα εἶναι ἢ πατὴρ, ἢ ἀδελφὸς ὁμοπάτωρ, ἢ πάππος ὁ πρὸς πατρός, ἐκ ταύτης εἶναι παῖδας γνησίους, κ. τ. λ. Cf. *Plato*, de Legg. VI, p. 774 D. *Lysias*, p. 576, 894. *Demosth.* p. 1014. Cf. *Hermann* Jur. dom. comp. p. 9, ubi dicit: »Hac in causa Plato fere eundem ordinem secutus est, quem et Athenis obtinuisse novimus et universae Graeciae communem fuisse, verosimile est.'' Verba legis reliqua, quae laudatis hisce subjunguntur apud *Demosthenem*, optime ex loco laudato Platonis explicari posse, idem *Hermannus* censet, qua de re infra dicam. (3) *Herod.* VI, 130. Inter convivium phiala vino plena data, praesentibus amicis, haec desponsio fieri solebat. Vid. *Pindar.* pulcerrimo exordio Olymp. VII, ibique *Dissen* et auctt. quos citat. (4) *Isaeus* p. 208. Cf. *Demosth.* p. 1315 et 1376. Hujus autem rei, quae etiam in

sponsalibus discedere, nec postea nuptias inire, ita tamen, ut, si dos jam data esset, haec vel statim esset reddenda, vel deberetur ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς (1). Est autem omnino notandum, illam desponsionem Iuris Attici proprie videri sponsionem quandam de civitate mulieris in matrimonium collocandae (2). Utriusque

---

puellarum inductione locum habuit, ratio perspicua est ex iis, quae de inductione in phratrias cum universe tum feminarum supra diximus, et ad eandem quoque pertinent verba: δῆλον γὰρ, ὅτι εἰ ἐπείσθη ἐγγυήσασθαι, ἐπείσθη ἂν καὶ γαμηλίαν ὑπὲρ αὐτῆς τοῖς Φράτορσιν εἰσενεγκεῖν, καὶ εἰσαγαγεῖν τὴν ἐκ ταύτης ἀποφανθεῖσαν, θυγατέρα ὡς γνησίαν οὖσαν αὐτῷ, κ. τ. λ. apud *Isaeum*, p. 66. Monendum etiam est, phratoribus, non obstante juramento illo, si de rei veritate dubitarent, facultatem fuisse recusandi receptionem, ut item videri potest ex *Isaeo*, p. 170, cf. etiam *Platner*, Beitr. p. 145 sqq. et supra p. 59, not. 4, et p. 39, not. 2, atque *Gans* p. 330, ubi illius sententia de phratriarum constitutiono plaue adoptata est, et, sicut p. 317, 326, plura docuit circa κοινὸν et ληξιαρχικὸν γραμματεῖον. (1) Argumento *Demosthen.* p. 818: τὴν μὲν τοίνυν προῖκα τοῦτον τὸν τρόπον ἔχει λαβών. μὴ γήμαντος δ' αὐτοῦ τὴν μητέρα τὴν ἐμὴν, ὁ μὲν νόμος κελεύει, τὴν προῖκα ὀφείλειν ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς. Cf. *Meier* u. *Schöm.* l. l. p. 411. (2) Hinc etiam infamia illa ex legibus irroganda: ἐὰν δέ τις ἐκδιδῷ ξένην γυναῖκα ἀνδρὶ Ἀθηναίῳ ὡς ἑαυτῷ προσήκουσαν, quasi poena perjurii erat de mulieris civitate praestiti, *Demosth.* p. 1363: et sponsam per cognatos a sponsa magistratus intercessione ipsis vocibus ἐγγυηθεῖσαν et ἐπιδικασθεῖσαν distinctam legimus. *Isaeus*, p. 130, et *Gans*, l. l. p. 295, 298, 299, 312, atque *Platner*, l. l. p. 109. Illa tamen differentia cohaeret etiam cum alia re, de qua infra erit dicendum.

autem desponsionis effectus iidem fuisse videntur. Ipsa nuptiarum celebratio cum uxoris inductione in phratrias cohaerebat, unde non inepte dicit Meierus (1): signa ineundi et initi matrimonii consuetudo Attica duplicia agnoscit: alterum juridicum, ἐγγύησιν, alterum religiosum, εἰσαγωγὴν εἰς Φρατρίαν, sive γαμηλίαν, quam γαμηλίαν cum confarreatione Romana confert; veram tamen ejus significationem non accurate indicasse videtur.

Nuptiae vero interdictae erant inter eos qui sibi essent vel adscendentes vel descendentes, vel etiam fratres atque sorores uterini: ex eodem vero patre natis, rite nuptias contrahere licuit (2). Nec adoptanti, durante

(1) De bonis Damnat. p. 66. Cf. *Heffter*, p. 72: » erst durch gesetzmässige Verlobung traten die rechtmäsigen Tochter Athenäischer Bürger in die Phratrie und Herrschaft ihrer Männer über." (2) *Demosth.* p. 1304. *Plutarch.* Themist. 32. *Corn. Nepos*, Cim. 1. Schol. *Aristoph.* Nub. 1353: » Nur Geschwäsz der Grammatiker, zuerst wahrscheinlich des Didymos, ist die Angabe, Kimon seij von Perikles wegen des Verhältnisses zu seiner Schwester Elpenike angeklagt worden. S. *Ps. Andokid.* g. Alkib. 129: Schol. zu *Aristid. Plut.* 2, 128." *Wachsmuth*, Hellen. Alterth. I, 2, 61, nota 82. Cff. praeterea *Athen.* XIII, 56. *Suid.* v. Κίμων. *Petitus* ad Leges Att. p. 538. *Philo* citatus apud *Meursium* Them. Att I, 14, secundum quem Spartae contrarium obtinuit. — De causa legis Solonis vid. *Bunsen*, de jure heredit. p. 148: Cf. etiam *Gans*, p. 309, ubi causa peculiarium in hac re juris Attici praeceptorum ex praevalente *agnationis* jure repetitur, de quo ille cum *Platnero*, p. 111, convenire videtur, qui itidem

adoptione, licuit filiam adoptivam uxorem ducere, quamvis ipse *ποιητός* recte et saepius adoptivam sororem duxisse videtur (1). More praeterea erat receptum secundum antiquissimum institutum, ut nulla puella viro nuberet, nisi quae ante Artemidi Brauroniae esset dicata ejusque sacra administravisset, qua de re vidimus in parte hujus Dissertationis Literaria, capite primo.

Annus legitimus in nuptiis ineundis non statutus fuisse videtur: anno duodevicesimo certe juvenes, decimo quarto vero puellae jam nuptias iniisse inveniuntur (2): neque magis, num sub poena nuptias contrahere fuerit jussum, prouti Lacedaemone, constat (3).

Haec igitur de nuptiis universe secundum Ius Atticum erant constituta: peculiarem autem hac in re curam Solon gessit *τῶν ἐπικλήρων*, h. e. earum virginum, quae nullos fratres habentes, solae heredes relinquebantur, item *ἐπικληρίτιδες*, *πατροῦχοι*, *ἐπιπαματίδες*

Romanam *agnationis* notionem aliquomodo juri Attico communem fuisse contendit. Cf. denique ejusdem Notiones Iustit. apud Homerum, p. 132. (1) *Demosthen.* pag. 1028: ἐπειδὴ οὐκ ἦσαν αὐτῷ παῖδες ἄῤῥενες, ποιεῖται Λεωκράτην τὸν ἀδελφὸν τῆς ἑαυτοῦ γυναικός· οὐσῶν δ' αὐτῷ δύο θυγατέρων ἐκ τῆς τοῦ Λεωκράτους ἀδελφῆς, τὴν μὲν πρεσβυτέραν ἐμοὶ δίδωσι, καὶ τετταράκοντα μνᾶς προῖκα· τὴν δὲ νεωτέραν, Λεωκράτει. Cf. *Isaeus*, p. 58. (2) *Demosthen.* p. 1009. *Xenoph.* Oeconom. I, 5. III, 13. Cf. *Plato*, de Legg. p. 772 sqq. (3) Vid. *Plutarch.* de amore prol. VII, p. 921, *Reiskii*. *Pollux*, VIII, 6, 40. III, 48.

dictae (1), cum eae, quae pauperes erant, θῆσσαι vo-

(1) *Harpocrat.* v. ἐπίδικος. *Suidas*, v. ἐπίκληρος et θῆττα. Auct. Etymol. v. θῆττα. Schol. ad *Aristoph.* Aves, 1652 et Vesp. 581. *Ruhnken.* ad *Timaeum*, p. 209. *Platner*, p. 117 in nota. *Bunsen*, de Iure heredit. Athens. p. 17 sq. p. 44 sqq. p. 100. *Gans*, p. 308. 338. 378. *Heffter*, Athen. Gerichtsverf. p. 192 sqq. 384. 414. *Meier* de bonis damnat. p. 65. *Hermann* Iuris dom. et famil. comp. p. 28 et sqq. p. 10. *Schömann* der Att. Process. p. 468 sqq. et *Reiskii* annot. ad *Demosthenis* locum pro parte jam supra allatum p. 67, not 2, scil. ad legem p. 1134 scriptam, in apparat. crit. Vol. III, p. 1525. *Reiskius* hoc loco interpretationem legis illius a *Petito*, p. 535 datam, magis probat quam sententiam *Salmasii*, de modo usur. p. 167 expositam, atque in notis ad *Petitum* qouque relatam. *Reiskii* vero sententiam etiam maximam partem comprobat *Platner* l. l. Videntur tamen superesse dubia quaedam de laudatae legis interpretatione. In ea loco ἐπίκληρος τὶς legendum esse ἐπικληρῖτις, et verbis κύριον εἶναι continuo jungenda esse verba itidem a *Demosthene* exhibita: καὶ ἐὰν ἐξ ἐπικλήρου τις γένηται, κ. τ. λ. *Salmasius* censuit. Loco ἐπίκληρος legendum ἐπίκλητος putat *Bunsen*, p. 48, ubi lex nostra peculiari prorsus modo explicatur: eam vero interpretationem rejecit *Heffter*, p. 72 sqq. *Platnerus* in opere: der Process und die Klagen, Vol. II, p. 250, priorem suam sententiam retractavit, et novam ejus doctrinam aliquomodo correxit *Hermann*, l. l. p. 10 nota. Ceterum ἐπίκληρος atque ἐπικληρῖτις prorsus idem significasse, soli Grammatici posterioris aetatis tradunt, nec semper illa vox eandem habet significationem. Cf. etiam quae diximus in Parte literar. p. 63 et 67, et *C. de Boor*, über das Attische Intestaterbrecht, Hamburg 1838, pag. 76 sqq. 134 sqq. 141 sqq. et *Müller*, Göttinger gel. Anzeigen, Juli 1821, p. 1178.

carentur (1). Pauperem enim talem ἐπίκληρον (2) is, qui genere proximus erat, κατ' ἀγχιστείαν, exceptis adscendentibus, ducere tenebatur: si vero jam ipse nuptias contraxisset, secundum censum eam dotare, et si plures eodem aderant gradu, omnes simul pro virili parte ad hanc dotem conferre tenebantur (3). Si vero plures essent ipsae θῆσσαι, non necesse erat cognato plures una dotare, sed proximus aut dotare debebat, aut ipse ducere (4). Quod si non fecissent cognati, unicuique licuit extra periculum et aquam apud Archontem Eponymon eos accusare (5), quippe

---

(1) De vocibus θῆσσαι atque θῆτες cf. etiam *Petitus*, p. 201 sqq. atque laudatus ibidem *Plutarchus* et alii. Census causa cives omnes a Solone in quatuor classes erant relati: sc. πεντακοσιομεδίμνων, ζυγιτῶν et θήτων. Hi etiam οἱ τὸ Θητικὸν τελοῦντες appellati, non debent cum iis, qui μέτοικοι dicebantur, confundi, licet antiquitus non omnia jura politica haberent, quae reliquis civibus competebant. Cf. *Mazochii* Comment. in tabul. Heracl. Neapoli 1754, p. 224 sqq. (2) Cf. *Demosthen.* p. 1067: τῶν ἐπικλήρων ὅσαι θητικὸν τελοῦσιν, et de hoc loco *C. de Boor*, p. 79. Vox ἐπίκληρος tamen nonnunquam aliam significationem habet, et nonnisi divites significat; ab iis ἐπιπροῖκοι distinguuntur, et ipsae ἐπίδικοι dicuntur, quatenus de iis cum hereditate vindicandis cognati litigant. Cf. *Bunsen*, l. l. p. 18. *Gans*, p. 338. *Petitus*, p. 335. *Heffter*, p. 72. De his autem infra plura dicentur. (3) Lex apud *Demosthen.* pag. 1067: ὁ ἐγγύτατα γένους ἐκδιδότω ἐπιδοὺς, ὁ μὲν πεντακοσιομέδιμνος πεντακοσίας δραχμάς, ὁ δὲ ἱππεὺς τριακοσίας, ὁ δὲ ζυγίτης ἑκατὸν πεντήκοντα. Cff. *Terent.* Phorm. III, 2, 59, ibique Intt. et *Gans*, l. l. p. 303. (4) *Demosth*, p. 1068. (5) *I-*

qui ἐπικλήρων curam gerere tenebatur (1); si secus fecisset, mille drachmas solvere debebat, Junoni sacras (2).

Nec pauperum tantum ἐπικλήρων curam gerebat Solon, verum etiam divitum, quae omnia antiquarum civitatum nituntur ratione, qua maxime, ne familiae prorsus emorerentur atque sacra et religiones cum iis conjuncta ita perirent, cavebatur, prouti item in Romanorum republica observare licet (3). Patri igitur

---

saeus p. 44: — ἄλλως τε καὶ μόνων τούτων τῶν δικῶν ἀκινδύνων τοῖς διώκουσιν οὐσῶν, καὶ ἐξὸν τῷ βουλομένῳ βοηθεῖν ταῖς ἐπικλήροις· οὔτε γὰρ ἐπιτίμιον ταῖς πρὸς τὸν ἄρχοντα εἰσαγγελίαις ἔπεστον, οὐδ' ἐὰν οὐδεμίαν τῶν ψήφων οἱ εἰσαγγείλαντες μεταλάβωσιν, κ. τ. λ. (1) *Lysias*, p. 560. *Demosthen.* 940, 980, 1076. (2) *Demosthen.* p. 1068. Cf. etiam de hujus magistratus cognitione *Gans*, p. 303, et laudati ibi *Heffter*, p. 192 sqq. et *Jones*, Works IX, 42. (3) Cf. *Gans*, p. 308 sqq. » Das Attische Familienverhältniss war durchaus auf geschlechtliche Einheit und geschlechtlichen Zusammenhalten gegründet. Die nothwendige Ehe der Erbtochter, ἐπίκληρος, mit den nächsten Agnaten kann hier vorläufig als eine Aeusserung dieses Verhältnisses angesehen werden. Die Bedeutung dieses *geschlechtlichen Princips* lässt nun nothwendiger Weise die Forderung der natürlichen Sittlichkeit zurücktreten oder verschwinden.... So hat die Ehe mit dem consangnineus für die Attische Sittlichkeit durchaus nichts Anstossiges. *Der Begriff der Agnation* ist es aber, der sich hier als der überwiegende und die natürliche Sittlichkeit aufhebende zeigt. Wo er nicht collidirt, tritt die letztere wieder in ihre Rechte ein. Die Ehe mit der uterina ist daher verpönt." pag. 338: » Den Erbtöchtern liegt durchaus nicht der Begriff zu

talis *ἐπικλήρου* licuit omnino pro lubitu de bonis suis

Grunde, dass sie in Ermangelung von Descendenten selbst als Erbende auftreten, sondern dass sie mit dem Vermögen von den Collateralen ererbt werden. Diesen Begriffen zufolge stehen die berechtigten Collateralen zu den Erbtochtern in dem Verhältniss der Vindication, und der Zuschlag derselben, *ἐπιδικασία*, ist dem Zuschlag einer Erbschaft volkommen gleich." Quam ICti sententiam probat etiam *Hermannus* in Iuris dom. et famil. p. 29 sqq: ex eadem vero causa etiam ostendit errorem, in quem in Iure hereditario primus *Jones* et post eum *Gans* inciderunt. Circa necessitatem heredi impositam ducendi filiam hereditariam, Platonem quoque Ius Atticum expressisse, loco laud. etiam *Hermannus* docet, *Schömannum* quoque consentientem laudans, ad *Isaeum* p. 438. Intelligit sane locum in: Attischer Process. p. 468. – Cf. etiam supra p. 69, not. 2, versus finem, et de Iuris Attici principio *κρατεῖν τοὺς ἄῤῥενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀῤῥένων* *C. de Boor*, l. l. p. 5 sqq. Cf. denique *Bunsen*, l. l. p. 13, 44, 98, quo loco dicit: » Solonem jure hereditario tamquam officiorum mutuorum defuncto praestitorum remuneratione praestandorumque quasi pignore familiarum gentiumque vincula saucire et stirpes bonaque in iis conservare, hoc ipso denique totam civitatem continere voluisse." — Laudatis vero locis *Bunsen* subjungit uberiorem disquisitionem de gentium et phratriarum institutione apud Athenienses, in qua plura notatu digna leguntur, imprimis p. 103 sqq 107 sqq. et 131. His tamen plane assentiri nequeo: imprimis autem ea non admittenda videntur, quae p. 105 de *gentilibus* quasi *gentium principibus* dicuntur, aliamque interpretationem admittere videtur illud *Timaei: γεννηταὶ οἱ τὰς Φρατρίας γεννῶντες.* Videtur adeo id conciliari alia ratione posse cum dictis *Suidae*, *Harpocrationis* et *Eustathii*, p. 104 laudatis: *γεννηταὶ οἱ τοῦ αὐτοῦ γένους κοινωνοῦντες.... οἱ ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰ καλούμενα γένη καταναμηθέντες*, atque *σύστημα κοι-*

disponere, vel inter vivos vel in tempus mortis testamento, ita tamen ut is, cui hereditas obtigisset, simul filiam ducere deberet (1). Quod si non ita disposuisset pater, ad illum qui genere erat proximus, vel si plures essent filiae, ad proximos cognatos jus eam easve ducendi pertinebat, instituta antea inquisitione apud Archontem, quae *ἐπιδικασία* vel *λῆξις* dicebatur, qua statuto die per praeconem publice proclamabatur *εἴ τις ἀμφισβητεῖν ἢ παρακαταβάλλειν βούλεται τῆς ἐπικλήρου.* Agebatur hoc judicium de omnibus omnino *ἐπικλήροις* singulis mensibus, excepto Scirrhophorione. Si jam, inquisitione instituta, alter, qui potiore uteretur jure, non inveniebatur, puella dicebatur *ἀνεπίδικος*, et Archon ei *ἐπιδικάζειν τὴν ἐπίκληρον* dicebatur (2). Si autem puella jam alii esset nupta, priores illae nuptiae ipso jure rescindebantur, ut in manum conveniret illius, qui sanguine esset proximus: *ἢ δεινόν γ' ἂν εἴη τὰς μὲν ὑπὸ τῶν πατρῴων* (3) *ἐκδοθείσας καὶ συνοικούσας ἀνδράσι γυναῖκας (περὶ ὧν τίς ἂν ἄμεινον ἢ ὁ πατὴρ βουλεύσαιτο;) καὶ τὰς οὕτω δοθείσας, ἂν ὁ πατὴρ αὐ-*

νωνικόν, ὅ ἐστιν ἡ ἐκ τῶν γεννῶν τῶν συννενεμημένων εἰς τὰς Φρατρίας, ἤτοι τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους κοινωνία, καὶ ἦσαν οὗτοι..... νόμῳ τινὶ ἔχοντες κοινωνίαν. In his nihil inesse puto, quod non quadret in sententiam nostram hac de re supra, Capite primo expositam. (1) *Isaeus*, p. 43, 54, 58, ibique Intt. Cf. *Aristoph.* Vesp. 605 sq. (2) Vidd. auctt. laud. apud *Meurs.* Lectt. Att. V, 1: in Solone C. 16. Them. Att. I, 13. *Meier* und *Schömann*, p. 469. Cf. *Andocid.* p. 58 sq. (3) Cum *Reiskio πατέρων* utroque loco legendum censeo.

τῶν τελευτήσαι, μὴ καταλιπὼν αὐταῖς γνησίους ἀδελφοὺς, τοῖς ἐγγύτατα γένους ἐπιδίκους ὁ νόμος εἶναι κελεύει· καὶ πολλοὶ συνοικοῦντες ἤδη ἀφήρηνται τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας. εἶτα τὰς μὲν ὑπὸ τῶν πατρῴων (3) ἐκδοθείσας, διὰ τὸν νόμον ἐξ ἀνάγκης ἐπιδίκους εἶναι προσήκει, κ. τ. λ. (1) Quae proximorum jura, quam severa fuerint ratione feminarum, eo maxime apparet, quod non semel tantum, virginem vel a marito jam ductam, sed quoties vidua facta fuerit, cognatam vindicare sibi illi potuerint. Bonis tamen, si liberi ex priore matrimonio erant procreati, non item potiebantur (2). Quod si plures adessent competitores, puella dicebatur ἐπίδικος, et διαδικασία τῆς ἐπικλήρου ab Archonte instituebatur (3).

Ita jam si proximo genere nupta esset ἐπίκληρος, filius ex hisce nuptiis natus ἐπὶ διέτες ἡβήσας, i. e. cum majorennis factus esset, in domo avi ut filius adoptabatur, hereditatem avi a matre ex asse recuperabat, κύριος fiebat matris, atque σῖτον, alimenta, ei praebere tenebatur (4).

---

(1) *Isaeus*, p. 54 sq. (2) *Isaeus*, p. 149: πότερον δεῖ τὴν ἀδελφὴν Φιλοκτήμονος, ἣ Χαιρέᾳ συνῴκησε, νῦν δὲ χηρεύει, ἐπὶ τούτοις γενέσθαι ἢ ἐκδοῦναι ὅτῳ βούλωνται, ἢ ἐᾶν καταγηράσκειν, ἢ γνησίαν οὖσαν ὑφ᾽ ἡμῶν ἐπιδικασθεῖσαν συνοικεῖν ὅτῳ ἂν ὑμῖν δοκῇ; *Bunsen*, l. l. p. 47. (3) *Pollux*, III, 33. *Harpocrat* v. ἐπίδικος. Cff. etiam scriptores hac de re in notis, quae praecedunt laudati, e. g. p. 72, not. 2. (4) *Demosthen.* p. 1135. *Isaeus*, p. 261: νόμος οὐκ ἐᾷ τῶν τῆς ἐπικλήρου κύριον εἶναι, ἀλλ᾽ ἢ τοὺς παῖδας ἐπὶ διέτες ἡβήσαντας κρατεῖν τῶν χρημάτων. *Suid.* v. ἥβησ. *Harpocrat.*

Nec stante matrimonio leges negligebant ἐπικλήρους, sed prudentissime, ut bene a maritis haberentur, cavebant. Qua de re operae pretium est, ipsum audire Plutarchum: ἄτοπος δὲ καὶ γελοῖος, dicit, δοκεῖ ὁ τῇ ἐπικλήρῳ διδούς, ἂν ὁ κρατῶν καὶ κύριος γεγονὼς κατὰ τὸν νόμον, αὐτὸς μὴ δυνατὸς ᾖ πλησιάζειν, ὑπὸ τῶν ἔγγιστα τοῦ ἀνδρὸς ὀπυίεσθαι. Καὶ τοῦτο δ' ὀρθῶς ἔχειν τινές Φασι πρὸς τοὺς μή δυναμένους συνεῖναι, χρημάτων δ' ἕνεκα λαμβάνοντας ἐπικλήρους, καὶ τῷ νόμῳ καταβιαζομένους τὴν Φύσιν. Ὁρῶντες γὰρ, ᾧ βούλεται, τὴν ἐπίκληρον συνοῦσαν, ἢ προήσονται τὸν γάμον, ἢ μετ' αἰσχύνης καθέξουσι, Φιλοπλουτίας καὶ ὕβρεως δίκην διδόντες. Εὖ δ' ἔχει καὶ τὸ μὴ πᾶσιν, ἀλλὰ τῶν συγγενῶν τοῦ ἀνδρὸς, ᾧ βούλεται, διαλέγεσθαι τὴν ἐπίκληρον, ὅπως οἰκεῖον ᾖ καὶ μετέχον τοῦ γένους τὸ τικτόμενον· — — — καὶ τὸ τρὶς ἑκάστου μηνὸς ἐντυγχάνειν πάντως τῇ ἐπικλήρῳ τὸν λαβόντα (1). Quae etiamsi fortasse non omnia verbotenus vera sint habenda, hoc saltem certissimum, ἐπικλήροις plurimum fuisse juris, easque per publicas adeo actiones maritos in ordinem potuisse co-

---

ἐπὶ δίετες ἡβῆσαι. Cf. *Gans*, l. l. p. 339: » Aus der Passivität in der Erbtöchter gleichsam nur Sachen sind, treten sie dadurch, dass sie Sohne haben..... Eine Erbtochter die einen Sohn hat, erbt das Vermögen im Namen dieses Sohns, der nun auf diese Weise Sohn seines Grossvaters ist." Plura quoque hic afferuntur de aetate, qua filii sui juris fiebant. *Petiti* sententiam hac de re *Bunsen*, p. 18, 19, et hujus doctrinam *Platner* impugnat in Heidelberger Jahrb. 1814, p. 1193 sqq. (1) *Plutarch.* Sol. 20. Cf. *Petitus*, p. 542.

gere (1), in quibus cuilibet civi ipsis sine ullo periculo opem ferre licuit (2): unde saepe eas, hisce privilegiis fretas, imperium in maritos exercuisse, in Parte literaria vidimus (3).

---

(1) Cum his tamen conferantur, quae supra dicta sunt de feminarum jure agendi. (2) *Harpocrat.* v. κακώσεως. *Phot.* κακ. *Isaeus*, p. 44. Cf. Schol. *Aristoph.* Equit. 399. – In inquilinis idem jus ἐπικλήρων obtinuisse atque ad Polemarchum pertinuisse, patet ex *Demosthene*. 1135: νόμος κελεύει ἐπιδικασίαν εἶναι τῶν ἐπικλήρων ἁπασῶν, καὶ ξένων καὶ ἀστῶν· καὶ περὶ μὲν τῶν πολιτῶν, τὸν ἄρχοντα εἰσάγειν καὶ ἐπιμελεῖσθαι, περὶ δὲ τῶν μετοίκων, τὸν πολέμαρχον. καὶ ἀνεπίδικον μὴ ἐξεῖναι ἔχειν, μήτε κλῆρον, μήτε ἐπίκληρον. Cf. *Petitus*, p. 543, quaeque de ingenuorum, libertorum ceterorumque inquilinorum ratione in Solonis legibus ex nobiliorum et ignobiliorum ratione orta dicit *Bunsen*, p. 104. (3) Cap II, § 3. De ἐπικλήροις secundum leges Charondae, cf. *Heijnii* Opusc. Acad. Vol. II, p. 119. Notanda quoque est interpretatio, quam *Hermannus*, Iuris domest. p. 10, not. 26 dedit legis a *Demosthene* relatae, p. 1134. Verba enim: ἐὰν μὲν ἐπίκληρός τις ᾖ atque ἐὰν δὲ μὴ ᾖ a Demosthene relata, ita ille intelligit, ut sub his quoque vocem ἐπίκληρος cogitet; puella vero, quae ἐπίκληρος non sit, non pauperem h. l. intelligendam esse censet, sed eam cujus frater filios in aliena tutela reliquerit, qui etsi bona hereditaria acceperint, κύριοι tamen mulieris esse non possint. Fortasse autem voci ἐπίκληρος aliud quid inest, ex quo facilius explicari possit illa verborum oppositio. Hoc enim nomine nostro loco fortasse filia hereditaria ea tantum significatur, quae perfectae aetatis et nubilis jam cum ipsa hereditate in matrimonium vindicari potest, eique opponitur ea, quae nondum perfectae aetatis tutorem habet. Verba: ὅτῳ ἂν ἐπιτρέψῃ, τοῦτον κύριον εἶναι de tutore intelligenda esse *Hermanno* eo magis videntur, cum apud

Praeter legitimas autem uxores, lex etiam permisit habere pellices, quas, teste Demosthene, *τῆς καθ' ἡμέραν θεραπείας τοῦ σώματος ἕνεκα* habere solebant; uxores contra legitimas *τοῦ παιδοποιεῖσθαι γνησίως, καὶ τῶν ἔνδον Φύλακα πιττὴν ἔχειν* (1). Quae pellices quamvis non semper a legitimis uxoribus aequo animo ferebantur (2), satis frequenter tamen in usu fuisse videntur, et liberis quoque interdum ingenuis procreandis adhibitae (3). In jure quoque tam arctum vinculum inter virum et pellicem intercedere videbatur, ut moechum adeo in ea deprehensum non minus quam in legitima uxore interficere liceret (4). Cum dote item interdum pellices elocabantur, et tabulae conficiebantur, quibus, quid emolumenti, pellicatu finito, essent accepturae, definiebatur (5).

Platonem, loco ad illius legis institutionem pertinenti tutoris mentio fiat disertis verbis, L. VI. p. 774: *τοὺς ἐγγύτατα γένους ἀεὶ κυρίους εἶναι μετὰ ἐπιτρόπων.* Plura de hac re addendi occasio infra erit. (1) *Demosth.* p. 1386. (2) *Athen.* XIII, 3. (3) *Demosthen.* p. 637: — *ἐπὶ παλλακῇ, ἣν ἂν ἐπ' ἐλευθέροις παισὶν ἔχῃ.* (4) *Lysias*, p. 35, 36. Cf. *Demosth.* p. 637. Cf. cum his, quae de facultate *concubinam* et uxorem *injustam* adulterii accusandi dicit *Ulpianus* L. 13. D. *ad leg Iul. de adulter.* laudato versu *Homeri*, atque *Pirmez*, de marito tori violati vindice ex Jure Romano, Lovanii 1822, passim. (5) *Isaeus*, p. 41 ibique Intt. Cff. *Aristoph.* Vesp. 1351 sq. *Bunsen*, p. 42. *Gans*, p. 296 sqq.

§ 2.

De Divortio.

Si ulla alia in re (1), in divortio sane misera atque

(1) Multo ceteroquin majorem fuisse dignitatem civilem feminarum Atheniensium quam Orientalium, docet *Gans*, p. 299, his verbis: » Da der Kauf nicht mehr die Eingehungsweise der Ehe ist, da in dem Momente der Civität, zugleich die Selbstständigkeit und die Persönlichkeit der Frau ausgedrückt ist, so folgt, dass die Athenäische Frau zu ihren Manne keineswegs mehr in dem Verhältniss des Eigenthums und der Gegenständlichkeit stehe, sie ist die vollkommen Gleiche, und die Gewalt über die Ehfrau ist ein Verhältniss des Schützes." Non tanta tamen erat Atheniensium feminarum dignitas, quantum Germanicis uxoribus tribuit *Tacitus*, German. 18 his verbis: » Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert, intersunt parentes et propinqui, ac munera probant, munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibus nova nupta comatur, sed boves et frenatum equum et scutum cum framea gladioque. In haec munera uxor accipitur atque invicem armorum aliquid viro affert. Hoc maximum vinculum, haec arcana sacra, hos conjugales Deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in proelio passuram ausuramque etc." Nihilominus in ipsis illis muneribus et dote, de quibus *Tacitus* loquitur, multo posteriori adhuc tempore apud populos Germanicos coëmtionis forma conspicua est. Neque in hanc nuptiarum Germanicarum et officiorum uxori injunctorum discriptionem quadrare videtur ea, quam supra retulimus, *Welckeri* doctrina de feminis excludendis a publicis mu-

a nostra ratione multum diversa feminarum Atheniensium erat conditio. Maritus enim sine ulla, ut videtur, forma uxorem simpliciter dimittere, ἐκπέμπειν, ἀποπέμπειν, potuit, atque in domum ejus, qui ipsius erat κύριος, remittere (1). Dotem autem uxori, qui divortium fecerat, reddere tenebatur, quod si non fecisset ἐπ' ἐννέ' ὀβολοῖς τοκοφορεῖν, καὶ σίτου εἰς Ὠιδεῖον εἶναι δικάσασθαι ὑπὲρ τῆς γυναικὸς τῷ κυρίῳ (2). Si vero uxor vel ejus propinqui hoc gravabantur repudio, δίκην ἀποπέμψεως apud Archontem instituere iis licuit, quae tamen quid effecerit, quoque modo instituta sit, ob antiquorum silentium ignoramus: non tamen videtur maritus, ut uxorem domum reciperet, cogi potuisse (3). Uxor autem, si a sua parte divortium fa-

---

neribus. ICtus saltem hac in re majorum quoque prudentiam laudat, atque ejus rationem reddit, quae certe apud populos Germanicos non obtinuit, testibus non solum verbis *Taciti*, verum etiam ipsis historicis factis. (1) *Lysias*, p. 541: Ἱππόνικος δὲ, πολλοὺς παρακαλέσας, ἐξέπεμψε τὴν γυναῖκα· Φάσκων τοῦτον, ὡς οὐκ ἀδελφὸν αὐτῆς, ἀλλ' ὡς ἄνδρα ἐκείνης, εἰς τὴν οἰκίαν εἰσιέναι τὴν αὐτοῦ. *Demosth.* p. 1362. Cf. *Gans*, p. 310: »die Ehescheidung hat bei den Griechen, namentlich bei den Athenäern, den etwas leichtsinnigen Character einer durchaus nicht gehinderten Trennung." (2) Verba legis apud *Demosthen.* p. 1362. (3) Der Att. Process. p. 415. Cf. *Heffter*. Athen. Gerichtsverf. p. 250, 414, qui statuit, id quod *Pollux* narrat circa δίκας ἀποπομπῆς, nullo fundamento niti, atque hac in re ei assentitur *Gans*, l. l. p. 311. Recte omnino ibidem etiam rejici-

cere vellet, difficillimum erat negotium, ἀπόλειψις dictum (1). Ipsa enim Archontem adire eique scriptum in quo causae, quare divortium cuperet, essent expositae, tradere debebat: quod quam durum fuerit honestae matronae, Atheniensi praecipue, quae latere et domum custodire per majorem vitae partem solebat, nec unquam fere cum alienis viris habere consuetudinem, facile patet. Ita Hipparete, modesta illa et continentissima Alcibiadis uxor, cum mariti libidines et dissolutissimum vitae genus amplius ferre non posset, primum relinquens domum ad fratrem abiit: tandem vero, nil curante Alcibiade, ἀλλὰ τρυφῶντος, ἔδει τὸ τῆς ἀπολείψεως γράμμα παρὰ τῷ ἄρχοντι θέσθαι, μὴ δι' ἑτέρων, ἀλλ' αὐτὴν παροῦσαν. Ὡς οὖν παρῆν τοῦτο πράξουσα κατὰ τὸν νόμον, ἐπεξελθὼν ὁ Ἀλκιβιάδης, καὶ συναρπάσας αὐτὴν, ἀπῆλθε δι' ἀγορᾶς οἴκαδε κομίζων, μηδενὸς ἐναντιωθῆναι, μηδ' ἀφελέσθαι τολμήσαντος. Ἔμεινε μέντοι παρ' αὐτῷ μέχρι τελευτῆς (2). Haec autem vis, addit Plutarchus, non videbatur contra legem neque inhumana. Etenim lex videtur hanc ob causam ipsam, quae divortium facere cupit, in publicum protrahere, ut ita

tur sententia, quam de divortio Atheniensium professus est *Otto*. Ab *Hefftero* autem l. l. et pag 193 sqq. peculiaria quaedam indicantur circa divortium, quod maritus facit cum uxore ἐπικλήρῳ. (1) De formulis hac in re usitatis Vidd. auctt. citt. apud *Meier* et *Schömann*. l. l. p. 414. not. 6. (2) *Plutarch.* Alcib. Cap 8. *Andocides*, *Reisk.* p. 118.

marito opportunitas detur eam retinendi atque placandi. Quod certe, si legislatoris fuerit consilium, quod non credimus, ἀπάνθρωπος haec est dicenda atque iniqua ratio, quae nihil simile in viris divortium facientibus statuit (1).

Divortium porro, mutuo consensu factum, cujus plurima occurrunt exempla, sine ulla solenni separationis forma obtinuisse videtur (2). Cum uxore autem adultera divortium facere marito necesse erat, adultero damnato (3).

---

(1) Cf. *Diodor. Sic.* XII, 18, de lege Charondae Thuriis lata, qua interdicebatur conjugi, qui vel quae divortium fecerat, nuptias inire cum eo, qui junior esset priore conjuge. (2) Vid. e. g. *Plutarch.* Pericl. 24 ibique Intt. Cf. *Platner*, der Process und die Klagen, V. II, p. 270. (3) *Demosthen.* p. 1374: *νόμος μοιχείας· ἐπειδὰν δὲ ἕλοι τὸν μοιχόν, μὴ ἐξέστω τῷ ἑλόντι συνοικεῖν τῇ γυναικί.* Quae in hac lege dicuntur esse *ἱερὰ δημοτελῆ* nobis suppeditant quaestionem, num, divortio facto inter virum et uxorem, maritus non debuerit aliquam observare solennitatem in phratria, in quam, celebratis nuptiis, sacrorum ritu inducta erat femina, ad illud juris divini consortium dissolvendum, quod ea inductione ortum erat. Verosimile hoc videtur, licet probatione deficiamur. Cf. *Platner*: Beitr. p. 152 sqq. — Quae de divortiis et matrimoniis dirimendis *Plato* de Legg. XI, p. 930. VI, p. 784 constituit, ita ut adeo muliebrium magistratuum in his rebus cognitionem quandam esse vellet, ea ab Attico jure, quod maritis quando vellent uxores repudiare permisit, prorsus aliena esse, docuit etiam *Hermann*, Iuris dom. et famil. comp. p. 14, 15.

§ 3.

Maritalis in uxorem potestas.

Summa in aedibus potestas, jus κυρίου, penes virum tantum esse potuit Athenis, cum uxores, sicut liberi in patria potestate versantes, non ultra medimnum se obligare jure possent (1). Quod jus proxime cum ipsius civis pleno cohaerebat jure, quatenus hoc demum inductione in phratrias acquirebatur, unde nec δημοποιητοί illo gaudebant (2), qui magis limitatam in uxo-

---

(1) *Aristoph.* Eccles. 1017 ibique Schol. *Isaeus*, p. 259. *Harpocrat. Suid.* et *Phot.* v. ὅτι παιδὶ καὶ γυν. De contractibus mulierum Atticarum scripsit atque legem Solonis a *Petito* de ultimis voluntatibus male acceptam, p. 577, rectius interpretatus est *Merillius* L. V, observ. Cap. I. Cf. Animadversion. de Scriptoribus Iuris Attici, Specimen alterum, praeside Ch. G. *Richtero* ad disput. propos. Ch. G. *Weberus*, anno 1790, edit. alt. p. 128. (2) *Demosthen.* p. 1133: ὁ τοίνυν πατὴρ ἡμῶν ἐπεποίητο ὑπὸ τοῦ δήμου πολίτης, (ὥστε οὐδὲ κατὰ τοῦτο ἐξῆν αὐτῷ διαθέσθαι διαθήκην· ἄλλως τε καὶ περὶ τῆς γυναικός, ἧς οὐδὲ κύριος ἐκ τῶν νόμων ἦν). Cff. tamen, quae de hac memorabili lege dicit *Meier*, de bonis damnator. p. 60: »Hoc loco nolo praeterire legem, qua cavebatur, qui populi donatione cives facti essent, ne etiamsi legitimos liberos non haberent, testamenti faciendi potestatem haberent. Sed haec lex tota (?) ficta est ab Apollodoro, qui, quód legislator de filiis adoptatis ποιητοῖς jusserat, quibus illam non datam fuisse potestatem aliunde (*Bunsen* p. 58 sqq.) constat, callide ad cives novos qui et ipsi ποιητοὶ vocantur, transtulit, quod hoc e re sua erat, atque ita Apollodorus legem non corrum-

rem habuisse potestatem videntur. In omnibus igitur, ubi uxor jure se obligare vellet, mariti utpote κυρίου, auctoritas accedere debebat: in omnibus actionibus, quae cum pro illa, tum contra illam instituebantur, ipsius personam sustinere debebat, unde si lis intentaretur uxori, praeco clamabat: ἡ δεῖνα καὶ ὁ κύριος (1). Quae potestas maritalis Attica comparari omnino cum *manu* Romana posse videtur, quamvis posset videri potius *tutela* appellanda, cum κύριος diceretur maritus uxorem in potestate habens, κύριος etiam tutor, qualem femina quaevis non nupta habere debebat. Erat autem tutela sexus Attica universe vis et potestas multo major, quam tutela sexus Romana; a qua tutela, cum Romae nonnullae feminae, ut quae jus trium liberorum habebant, virgines Vestales, aliae, liberae essent, Athenis nulla fuisse videtur exceptio (2). Quam late autem *maritalis* potestas in uxores apud Athenienses pateret, vel inde perspicuum, quod maritus uxorem vel per actum inter vivos, vel per testamentum alii despondere poterat, nulla ipsius uxoris ratione habita (3), cum praeterea in adulterio deprehensam im-

pendo, sed mala fraude interpretando judicibus imposuit."
(I) *Aristoph.* Equit. 964 et Schol. ad h. l. *Suid.* v. Σμικύθης. Cf. *Heins.* ad *Hesiod.* Opp. et Dies vs. 406. Plura hac de re jam supra diximus. (2) *Meier* et *Schömann*, l. l. p. 455. (3) Aliter tamen aliquomodo sentit *Heffter*, p. 73. Cff. ceteroquin *Demosthen.* p. 814, 946, 953. *Sopater* apud *Meursium*, Them. Att. I, 7: κατὰ τοὺς Ἀττικοῦ

paue interficere liceret, qua de re infra pluribus videbimus.

Tamquam peculiare porro patris prae matre jus memoratur nomen infanti vel dandi vel dati immutandi, quod apud Athenienses festi solennitate praesentibus cognatis decimo fere die fieri solebat, et interdum inter documenta legitimae nativitatis afferebatur (1).

Haec autem mariti in uxorem potestas acquirebatur ipsa inductione uxoris in mariti phratriam solenni sacrorum ritu, qui propterea, ut jam supra diximus, cum confarreatione Romana conferri potest, per quam uxor Romana in manum mariti conveniebat (2). Est

---

νόμους ἐξῆν τοῖς ἀνδράσι τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ἑτέροις ἐσκομίζειν. Simile quid apud Romanos obtinuit, vid. e.g. *Strabo*, XI, 9, 1, ubi postquam de Tapyris narravit, lege apud eos receptum esse, ut uxores suas aliis viris elocent; cum ipsi ex iis duos aut tres sustulerunt liberos, ita etiam Catonem Hortensio roganti Marciam suam tradidisse addit, secutum veterem Romanorum morem. Cff. *Plutarch.* Cato min. Cap. 25. Compar. inter Lycurg. et Num. 3. *Dio Cassius* XVIII, 44, de Livia et Augusto. — Cf. de iniqua *Tertulliani* et *Salviani* Socratis et Catonis hac in causa reprehensione, *Luzac*, Lectt. Att. p. 302 sq. — Ceterum de jure mariti uxorem alii despondendi nonnulli etiam verba ὅτῳ ἂν ἐπιτρέψῃ apud *Demosthen.* p. 1134 intellexerunt, quod falsum esse docuerunt cum *Reiskio* etiam *Platner*, p. 118, et *Heffter*, p. 73. *Platnerus* vero ipse, ut p. 71, not. 1, retuli, sententiam suam retractavit, atque aliam professus est *Hermann*, de qua infra dicendum erit.
(1) *Harpocrat.* et *Suid.* v. ἑβδομ. et Intt. ad *Demosth.* p. 1000, 1006. *Petitus*, p. 220. (2) Cf. supra, p. 69, ibi-

saltem nulli dubio obnoxium, uxorem Atticam simul in phratriam mariti, et in ejus potestatem venisse, et si supra diximus, feminas eorum jurium participes fieri potuisse, quae a receptione in phratrias, non vero eorum, quae a receptione in curias pendebant, illud in nuptiarum jure maxime passivum, quem dicere solent, effectum habuit, sicut etiam puellarum recens natarum inductio in phratrias eum effectum habuit, ut patris potestati subjicerentur, qua de re sequenti paragrapho dicetur.

§ 4.

Patria in filias potestas.

Patria potestas etiamsi antiquissimis temporibus tanta fuerit, ut nullis fere limitibus esset circumscripta, et patri licuerit filias exponere, vendere, crudelissimum in modum in eas saevire, atque adeo interficere, imprimis si virginitatem haud illibatam servassent (1),

que laud. *Meier*, de bonis damnat. p. 66. et *Heffter*, p. 72.

(1) Vid. e. g. *Aeschin.* p. 175, de antiquis Atheniensibus narrans: οὕτω γὰρ ἦσαν πρὸς τὰς αἰσχύνας χαλεποὶ, καὶ περὶ πλείστου τῶν τέκνων τὴν σωφροσύνην ἐποιοῦντο, ὥστ' ἀνὴρ εἷς τῶν πολιτῶν εὑρὼν τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα διεφθαρμένην, καὶ τὴν ἡλικίαν οὐ καλῶς διαφυλάξασαν μέχρι γάμου, ἐγκατῳκοδόμησεν αὐτὴν μεθ' ἵππου εἰς ἔρημον οἰκίαν, ὑφ' οὗ προδήλως ἔμελλεν ἀπολεῖσθαι διὰ λιμὸν συγκαθειργμένη· καὶ

per humanam tamen Solonis legislationem magis fuit limitata, ita ut ipsa etiam puerorum expositio interdicta fuisse videatur (1). Quae enim apud Comicos Latinos imprimis, Plautum atque Terentium, hujus expositionis crebra occurrunt exempla, minime contrarium evincunt, tum quod saepe aliena Graecis immiscuerunt, tum quia ipsae hae expositiones fere clam a feminis, insciis aliis, ut etiamnunc fieri solet, peraguntur. Nec magis jus vitae ac necis, secundum quod ipsi matri licuisset *κατὰ τὸν τῶν ἀκρίτων νόμον*, teste Sopatro, liberos interficere, habuisse videntur. Posteriorum enim Rhetorum testimonia (2), quibus haec unice nituntur, non magnopere rem probare possunt, quippe quibus in legibus imprimis dijudicandis non multum auctoritatis est tribuendum. Vetuit potius disertis verbis Solon, nec sorores nec filias vendere, nisi quam virginem cum viro veneream consuetudinem habentem deprehenderit (3). Nec videtur pater liberos, quos vel justis nuptiis vel etiam ex concubina procreasset, abnegare potuisse, simulatque mater ipsum patrem esse demonstrasset (4).

ἔτι καὶ νῦν τῆς οἰκίας ταύτης ἕστηκε τὰ οἰκόπεδα ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἄστει, καὶ ὁ τόπος οὗτος καλεῖται παρ' ἵππον καὶ κόρην. Cf. *Suid.* v. Πάριππον καὶ κόρη. *Plutarch.* Solon. 13 et 23.
(1) De lege, qua Thebis vetita erat liberorum expositio, vid. *Aelian.* V. H. II, 7, ibique Intt. (2) Vid. *Meurs.* Themis Att. I, 2. (3) *Plutarch*, Sol. Cap. 23. Antea autem hoc licuit, Vid. Cap. 13. (4) Vidd. auctt. laudd. apud

Ad jura autem patriae potestatis in liberos pertinet ἀποκήρυξις, qua eos propter scelus ejicere potuit pater, ita ut liberorum jura amitterent, qua de re Archon audiendus fuisse videtur, multa tamen incerta remanserunt propter auctorum antiquorum vel silentium vel diversas plane sententias. (1).

Aliud, de quo magis constat, erat jus filiam despondendi et maritum ei dandi, de quo jam § 1 vidimus (2), quodque etiam testamento exercere potuit pater (3) tamquam ipsius κύριος donec in paterna versabatur domo. Patria potestas in filias ceteroquin non uti potestas in filios inde ab eorum pubertate et inscriptione in ληξιαρχικὸν γραμματεῖον exstinguebatur (4). Filiae adeo, ut supra dictum est, in hunc indicem nunquam referebantur, quamquam in Φρατορικὸν γραμ-

---

Meier et *Schömann*, p. 428 sq. (1) *Demosth*. p. 1006. *Hesych*. et *Suid*. v. ἀποκήρυξις. Cf. *Meier* et *Schömann*, p. 432 sq. et auctt. ibi laudd. Illud jus patris etiam ex *Platone*, de Legg. XI, p. 928 effici posse, tamquam jus Athenis constitutum, putat *Hermann*, juris dom. et fam. comp. p. 15, ubi etiam, laudato suo opere: Lehrbuch der griech. Staatsalt. § 122. contendit, nullam de hac re magistratuum cognitionem fuisse. (2) *Plato*, quamquam et ipse statuit necessitatem puellas aliena auctoritate despondendi, atque hac in causa fere eundem ordinem secutus est, qui Athenis obtinuit, matrem tamen maternosque cognatos adjungendo feminini generis aequalitatem quodammodo restituit, ut recte observat *Hermann*, p. 9. Cf. *Plato*, de Legg. VI, p. 774. E. (3) *Demosth*. p. 840. (4) Cf. *Meier* et *Schömann*, p. 431.

πατρῷον sicut filii adscribebantur (1). Si pater filiae inscriptionem neglexit, eam quasi νόθην καὶ ἄκληρον constituit. Cum igitur talis puella neque ἐπίκληρος neque ἐκδικος esse posset, et νόθοι fere ut ξένοι universe haberentur, pater sane nec patriam potestatem plenam in eam filiam habere potuit, quam in phratriam referre neglexerat (2).

§ 5.

Adoptio.

Adoptio, ποίησις, θέσις (εἰσποίησις ratione adoptantis, et ratione patris naturalis ἐκποίησις) non alia de causa atque jure Romano frequens in usu erat apud Athenienses (3), etiamsi filiae adessent, quarum tunc

---

(1) *Plato* ipse, qui tamen in multis feminarum conditionem eandem cum maribus esse voluit, quod maribus tribuerat, ut uno eodemque aetatis anno tricesimo et sui juris fierent et matrimonii ineundi potestatem acciperent, hoc certe in mulieres transferre non poterat, quas cum maritari quidem inter decimum sextum et vicesimum aetatis annum vellet, negotiorum gerendorum auctoritatem quadragenariis demum permisit, ut ait *Hermann*, l. l. p. 9 et Lehrbuch, § 119. (2) Cf. *Platner*, Beitr. p. 112 sqq. *Isaeus*, p. 61, 62. (3) » Es ist bekannt, mit welcher angelegentlichen Sorge man im Alterthum auf die Erhaltung und Fortdauer der Familien bedacht war, und welchen Werth man auf Nachkommen legte. Man betrachtete sie als einen Segen der Götter, als ein Pfand ihrer Gunst, und Kinderlosigkeit, oder den Verlust derselben, als eine

filius adoptivus mortuo patre non minus quam frater earum naturalis κύριος fiebat (1), imo interdum ut adoptatus alteram filiarum uxorem duceret, conditio ponebatur (2), et licuit testamento nepotem ex relicta ἐπικλήρῳ tamquam filium atque ex asse heredem adoptare (3). Si autem testamento alium quis adoptare vel-

göttliche Strafe. Wie man in allen von der Natur gegründeten Verhältnissen des menschlichen Lebens Wirksamkeit einer überweltlichen Macht erblickte, so legte man auch in dieses zur Erhaltung des Menschengeschlechts wesentliche Verhältniss der Geschlechtsvereinigung und Fortpflanzung eine religiöse Bedeutung. Man sah in jedem Kinde, und namentlich in jedem Sohne, eine Verstärkung der physischen und moralischen Kraft, einen Beistand, Helfer und Bundesgenossen in allen Bestrebungen und Unternehmungen sowohl, als in Bestehung aller Mühseligkeiten, Bedrängnisse und Gefahren, welche das Schicksal über den Menschen verhängen mag. Da ferner kein erleuchteter Glaube den Tod verklärte, und ihn als eine Vermittelung einer höhern Lebensentwickelung darstellte, sondern im Alterthum die Kraft und Bedeuting des Lebens in das irdische Daseijn gesetzt, und der Zustand nach dem Tode nur als ein blosses Schattenbild des frühern betrachtet wurde, so musste die Erhaltung des Namens und Andenkens durch die Nachgelassenen von besonderem Gewicht seijn..... von diesem Standpunct wird es erklärlich, warum die Adoptionen im Alterthum so häufig und von solcher Bedeuting waren" etc. *Platner*, Beitr. p. 133 sqq. Cff. *Herodot.* VI, 86. *Pindar.* Olymp. XI, 86 sq. ibique *Bissen. Müller*, die Dorier, II, p. 192. (1) *Isaeus*, p. 156. (2) *Demosthen.* p. 1028. *Platner*, p. 137, in nota observat, de necessitate tale matrimonium ineundi, nihil memoriae proditum reperiri. (3) *Isaeus*, p. 61.

let, legitimas ipse habens filias, id facere non licuit, nisi ea imposita conditione, ut adoptatus simul filiam duceret, quod disertis verbis testatur Isaeus (1): οὐκοῦν μετὰ τῶν θυγατέρων ἔστι δοῦναι καὶ διαθέσθαι τὰ αὑτοῦ. ἄνευ δὲ τῶν γνησίων (2) θυγατέρων οὐχ οἷόν τε, οὔτε δοῦναι οὐδενὶ οὐδὲν τῶν ἑαυτοῦ. οὐκοῦν εἰ μὲν ἄνευ τῆς γνησίας θυγατρὸς τὸν Ἔνδιον Πύῤῥος ἐποιεῖτο υἱὸν αὑτῷ, ἄκυρος ἂν ἦν αὐτοῦ ἡ ποίησις κατὰ τὸν νόμον· εἰ δὲ τὴν θυγατέρα ἐδίδου, καὶ ἐπὶ τούτῳ ποιησάμενος κατέλιπε, πῶς ἂν ὑμεῖς ἐπετρέψατε ἐπιδικάζεσθαι; κ. τ. λ. (3)

(1) *Isaeus*, p. 58. Cf. *Platner*, Beitr. p. 135 sq. (2) Vox γνήσιος opposita voci ποίητος, cum ad cives tum ad liberos designandos usitata, non potest in utraque necessitudine eadem voce reddi, quamquam altera necessitudo cum altera nunnunquam confertur, quod a Demosthene factum esse supra vidimus. Cf. etiam verba legis apud *Demosth.* p. 1134: ἣν ἂν ἐγγυήσῃ ἐπὶ δικαίοις δάμαρτα εἶναι, ἢ πατήρ, ἢ ἀδελφὸς ὁμοπάτωρ, ἢ πάππος ὁ πρὸς πατρός, ἐκ ταύτης εἶναι παῖδας γνησίους. Quem igitur γνήσιον dicebant Athenienses, eum civem natum, genere civem appellare possumus; in liberis autem potius legitimi voce utendum esse videtur, sive etiam naturalis vox adhiberi potest, quam Romani quoque modo legitimi, modo adoptativi oppositione usurpabant. Cf. *Demosth.* p. 1095: καὶ ὁ νόμος ταῦτα μαρτυρεῖ λέγων, ἣν ἂν ἐγγυήσῃ πατὴρ ἢ ἀδελφὸς ἢ πάππος, ἐκ ταύτης εἶναι παῖδας γνησίους. (3) *Platner*, p. 137 in nota animadvertit, hanc dispositionem fuisse consecutionem principii, secundum quod in successione ab intestato is tantum hereditatis petitionem instituere poterat, qui filiam hereditariam, ἐπίκληρον, duceret uxorem. Cf. supra p. 73, not. 3. Verba: κληροῦν δὲ τὸν κλῆρον καὶ ἐπίκληρον parum intellecta habuit *Pratejus*, Jurispr. Vetus. in *Everh. Otto-*

Ita lex filiabus adoptantis prospexit, prospexit item, humana prorsus ratione, matri adoptati; nam quamvis ceteroquin arctissimo vinculo cum adoptantis familia conjungeretur adoptatus, in ejus Phratores inscriberetur et ex tota patris naturalis ἀγχιστείᾳ omnino egrederetur (1), vinculum tamen cum matre naturali irruptum mansit, nec ejus ratione habebatur ab alio adoptatus (2).

Adoptare tantum licuit iis, quibus et testari erat permissum, ita ut feminis esset interdictum (3). Feminas autem nec testari nec adoptare potuisse, ex eo ipso facile explicari potest, quod nullae erant feminae κύριον non habentes, et in jure hereditario, ipsis filiis legitimis deficientibus, filiae legitimae proprie pro heredibus non habebantur, sed quasi cum ipsa hereditate a collateralibus per ἐπιδικασίαν acquirendae considerabantur (4). Praeterea cum liberi adoptivi in lo-

---

nis Thes. Jur. Vol. IV, p. 406, ubi haec ita explicantur: »Si controvertant inter se filius filiaque heredes id sortè finiendum lex jubet!" (1) *Isaeus*, p. 256. Cf. *Platner*, l. l. (2) *Isaeus*, p. 177: μητρὸς δ' οὐδείς ἐττιν ἐκποίητος, ἀλλ' ὁμοίως ὑπάρχει τὴν αὐτὴν εἶναι μητέρα κἂν ἐν τῷ πατρῴῳ μένει τις οἴκῳ, κἂν ἐκποιηθείη. (3) *Bunsen*, de jure heredit. Athen. p. 55 sq. Ibidem etiam dicitur de facultate testandi impuberibus, et p. 58, quod supra, p. 84, not. 2, jam monuimus, de ea facultate ipsis adoptatis denegata. (4) Cf. nota 3, ad p. 73. *Platner*, p. 136 not. *Heffter*, p. 384, et laudata ibi antiqua legum verba: κληροῦν τοῦ κλήρου ἢ τῆς ἐπικλήρου.

cum naturalium sive legitimorum succederent, jura cognationis, quae hi per adoptionem acquirebant, eodem modo quo hoc circa legitimos obtinuit, demum per inscriptionem in phratrias effectum sortiebantur (1): hanc vero inscriptionem nemo nisi pater curare poterat (2), et universe, quod uberius Capite primo est expositum, feminae quamvis phratriis adscriberentur, jura cum phratriarum consortio cohaerentia ea non habebant, quae activa dici solent more loquendi hodierno.

Nec adoptari universe ex toto adoptionis proposito nisi filii potuerunt; quod si et filias interdum adoptatas videmus, ἐπίκληροι cum omnibus harum juribus videntur factae (3).

§ 6.

De Tutela.

Jure Attico feminae in perpetua erant tutela: duo enim hoc jure constituta erant tutelae genera, altera in favorem impuberum orborum, ἐπιτροπή, ἐπιτροπία

(1) *Platner*, p. 136, 137. Ibidem quoque dicitur de reditu in familiam nativam licito liberis adoptivis, si ipsi legitime procreatos liberos in familia patris adoptivi relinquerent. Cf. *Petitus*, p. 217. (2) *Platner*, p. 111, 133, 135 sqq. (3) *Isaeus*, p. 274, 292. Cf. *Meier* et *Schömann*, p. 439. *Petitus*, p, 216 sq.

dicta, altera nullo peculiari nomine insignita, sed peculiariter feminarum causa instituta, latius quam tutela sexus jure Romano patuit, ut paucis jum supra monuimus (1). Quamdiu puella vivo patre in paternis versabatur aedibus, hic ejus erat *κύριος* et patriam, quam vidimus in eam exercebat potestatem: quo mortuo vel tutor a patre testamento institutus (2), vel ab Archonte datus (3) pupillorum itemque pupillarum curam

---

(1) Universe tutela Jure Attico minus *vis et potestas* in capite libero et homine sui juris, ea mente qua de Tutela dicebant Romani, arg. L. 1. D. *de tutel.* pr. I. *de his qui sui vel alieni juris sunt*, et pr. § 1 sqq. I. *de tutelis*, quam *potestas patriae similis* erat. Neque Graecis probabile visum est, quod de tutela feminarum dicit *Gajus*, Com. I, 157, 171 sqq. 190: » Feminas perfectae aetatis in tutela esse, fere nulla pretiosa ratio suasisse videtur, nam quae vulgo creditur, quia levitate animi plerumque decipiuntur, et aequum erat, eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera: mulieres enim quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant et in quibusdam causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem." Cf. *Ulpianus*. Fragm. Tit. XI, passim. *Platner*, der Process. etc. II, p. 273 sqq. (2) *Demosthen.* contra Aphobum, passim. Cf. *Plato*, de Legg. p. 924 A. (3) *Pollux*, VIII, 89. De cautione, legibus statuta, ne liceret ei esse tutori, qui mortuo pupillo proximus esset heres, neque licere tutori pupilli matrem ducere, vid. *Diogenes Laërt.* 1, 56, quocum pugnat *Demosthen.* p. 814. Argument. ad *Isaeum*, de Aristarchi heredit. p. 253: *μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἀριστάρχου, Ἀριστομένης ἀδελφὸς ων αὐτοῦ καὶ κατὰ νόμον ἐπίτροπος τῶν τοῦ ἀδελφοῦ γινόμενος παίδων.* Cff. *Meier* et *Schömann*, p. 446. *Meurs.* Them. Att. II, 10. *Petitus*,

gerere debebat. Quae cura aeque ad personam *i. e.* educationem atque institutionem pupilli pupillaeve (1), quam ad administranda eorum bona pertinebat, quo sensu *κύριος* pupillorum dicebatur (2), et in omnibus

---

p. 591, et *Heijne*, opusc. Acad. p. 117, ubi etiam lex Charondae laudatur ex *Diod. Sicul.* XII, 15: *τῶν μὲν ὀρφανικῶν χρημάτων ἐπιτροπεύειν ἀγχιστεῖς τοὺς ἀπὸ πατρὸς, τρέφεσθαι δὲ τοὺς ὀρφανοὺς παρὰ τοῖς συγγενέσι τοῖς ἀπὸ μητρός.* Simile quid fere locum habuisse videtur apud Athenienses, ex *Isaei* oratione de Cleonymi Hered. p. 2-8. Dicitur enim ibi in orationis exordio, p. 2: *Κλεώνυμος ζῶν μὲν ἡμῖν κατέλιπε τὴν οὐσίαν, ἀποθανὼν δὲ κινδυνεύειν περὶ αὐτῆς πεποίηκε. καὶ τότε μὲν οὕτως ὑπ' αὐτοῦ σωφρόνως ἐπαιδευόμεθα, ὥστ' οὐδὲ ἀκροασόμενοι οὐδέποτε ἤλθομεν ἐπὶ δικαστήριον.* Erant igitur filii, de quibus agitur, apud Cleonymum educati, post patris sui mortem, ut videtur. Pag. 3. vero dicitur: *Δεινίας γὰρ, ὁ τοῦ πατρὸς ἀδελφὸς, ἐπετρόπευσεν ἡμᾶς, θεῖος ὢν, ὀρφανοὺς ὄντας*, quod itidem post patris ipsorum mortem obtinnisse videtur. (1) Vid. e. g. *Plato*, Alcibiad. I, Cap. 37. Cf. ea, quae praecedente nota diximus. (2) Cf. *Isaeus*, p. 7 coll. cum. p. 6. *Δεινίας ὁ τοῦ πατρὸς ἀδελφὸς, ἐπετρόπευσεν ἡμᾶς, θεῖος ὢν ὀρφανοὺς ὄντας*: et paulo post: *Κλεώνυμος.... ὁρῶν δὲ ἡμᾶς ἐπιτροπευομένους ὑπὸ Δεινίου, καὶ δεδιὼς, μὴ τελευτήσειεν αὐτὸς ἔτι παῖδας ἡμᾶς καταλιπὼν, καὶ τῆς οὐσίας τῆς ἡμετέρας οὔσης γένοιτο κύριος Δεινίας κ. τ. λ.* Ibidem tamen vox *κύριος* peculiari sensu sumi videtur, sicut in iis quae sequuntur: *ἡγεῖτο γὰρ δεινὸν εἶναι, τὸν ἔχθιστον τῶν οἰκείων ἐπίτροπον καὶ κύριον τῶν αὐτοῦ καταλιπεῖν.* Cf. etiam *Demosthen.* p. 866, loc. laud.. in not. 3, ad pag. 98, Ceterum *κυρίου* nomen *ἐπιτρόπῳ* quoque convenire, quatenus parentis loco et potestate sit, monet *Hermann*, Jur. dom. comp. p. 10 nota, idque ex ejus sententia et aliis locis probatur, quae

eorum quasi personam sustinebat (1). Quorum om-

---

congessit *Schmeisser*, de re tutelari Athen. p. 11, et insigni *Aeschinis* adv. Timarch. πατὴρ ἢ ἀδελφὸς ἢ θεῖος, ἢ ἐπίτροπος ἢ ὅλως τῶν κυρίων τις. p. 39. *Reiskii*. Hac ex causa quoque ille ad verba legis apud *Demosthen*. p. 1134 (de quo loco jam nonnulla supra diximus ad p. 78, not. 3,) ἐὰν δε μὴ ᾖ (sc: ἐπίκληρος) ὅτῳ ἂν ἐπιτρέψῃ, τοῦτον κύριον εἶναι, animadvertit: »nego vel ἐπιτρέπειν despondendi vim habere, vel κύριον nunc, quum non de ducenda, sed de despondenda puella agatur, maritum potius quam tutorem significare." His dictis, quibus facile assentiri possumus, refutantur etiam ea, quae de illo loco affert *Heffter*, op. laud. p. 73. Quae tamen ab hoc lCto de vocis κύριος significatione dicuntur, in legis laudatae parte priori: ἣν ἂν ἐγγυήσῃ ἐπὶ δικαίοις δάμαρτα εἶναι, ἢ πατήρ, ἢ ἀδελφὸς ὁμοπάτωρ, ἢ πάππος ὁ πρὸς πατρὸς, ἐκ ταύτης εἶναι παῖδας γνησίους, ἐὰν δὲ μηδεὶς ᾖ τούτων, ἐὰν μὲν ἐπίκληρός τις ᾖ, τὸν κύριον ἔχειν, id universe probandum est, quamquam fortasse minus accurata sit ultimorum verborum versio: »ist sie eine Erbtochter, so kommt sie in die Hand desjenigen, den sie vermöge der Gesetze heirathen muss." Cum enim universe hic de jure despondendi sermo sit, quaeri potest, an non aptius loco ἔχειν legendum sit ἐγγυᾷν, ita ut sententia legis haec esse videatur: »Si nemo est illarum personarum, jus despondendi τὴν ἐπίκληρον, i. e. hereditariam filiam jam nubilem, pertinet ad eum, qui tamquam κύριος eam cum hereditate quasi vindicandi jus habet, si scilicet hoc jure uti nolit." Respiciens legis partem posteriorem, in qua illa vox ἐπιτρέψῃ legitur, *Hermannus*, l. l. p. 10 observat: »non dubitari potest, quin Athenis quoque patre atque avo fratribusque mortuis, puella in ejus potissimum potestate fuerit, cujus tutelae ab eo, qui novissime decesserat, commissa esset." Hinc etiam putat, Soloneam legem in hac parte, qua tutorum mentio

niam, ut recte ea fierent, ad Archontem Eponymum summa pertinebat cura (2), quare tutoris quoque cuncta bona tamquam ἀποτίμημα pro recta administratione erant obligata (3). Quodsi plures adessent tu-

---

miro dicendi genere obscurata sit, illustrari posse ex loco Platonis, in quo ceteroquin nonnulla aliter ac in illa lege constituta sunt, his verbis: ἐγγύην δ' εἶναι κυρίαν πατρὸς μὲν πρῶτον, δευτέραν πάππου, τρίτην δὲ ἀδελφῶν ὁμοπατρίων· ἐὰν δὲ μηδὲ εἷς ᾖ τούτων, τὴν πρὸς μητρὸς μετὰ τοῦτο εἶναι κυρίαν ὡσαύτως· ἐὰν δ' ἄρα τύχῃ τις ἀήθης συμβαίνῃ, τοὺς ἐγγύτατα γένους ἀεὶ κυρίους εἶναι μετὰ τῶν ἐπιτρόπων. Cf. omnino, quae p. 78, not. 3, diximus. Notanda etiam sunt, quae apud *Demosthen.* legis illius verborum obscuritate celebrata verba praecedunt: σκέψασθε τοίνυν καὶ τοὺς νόμους, παρ' ὧν κελεύουσι τὰς ἐ γ γ ύ α ς ποιεῖσθαι, et quae sequuntur: οὗτος μὲν τοίνυν ὁ νόμος οὓς ἐποίησε κ ύ ρ ι ο υ ς εἶναι, ἀκηκόατε. (1) Tutor apud Romanos peculiari sensu personae dari dicebatur, quod auctoritate sua interposita imperfectam pupilli personam integrabat, simul vero etiam pupilli negotia tractabat et bona administrabat, quamquam in tutela feminarum tutores tantum auctoritatem interponebant, nec negotia gerebant. Jure Attico vero tutoris tam pupillorum quam feminarum potestas utriusque hujus rei ratione major vel alia erat, sive ἐπίτροπος ille, sive κύριος dicebatur. (2) *Harpocrat.* v. ἀποτιμηταί. *Demosthen.* p. 940, 1076. νόμος· ὁ ἄρχων ἐπιμελείσθω τῶν ὀρφανῶν, καὶ τῶν ἐπικλήρων, καὶ τῶν οἴκων τῶν ἐξερημουμένων, καὶ τῶν γυναικῶν, ὅσαι μένουσιν ἐν τοῖς οἴκοις τῶν ἀνδρῶν τῶν τεθνηκότων, φάσκουσαι κυεῖν. τούτων ἐπιμελείσθω, καὶ μὴ ἐάτω ὑβρίζειν περὶ τούτους· ἐάν δέ τις ὑβρίζῃ, ἢ ποιῇ τι παράνομον, κύριος ἔστω ἐπιβάλλειν κατὰ τὸ τέλος. Cf. *Demosth.* p. 865. (3) *Demosth.* p. 866 notatu digna sunt verba: οὗτος γὰρ ἠβουλήθη μὲν Ἀφόβῳ

tores, non singuli in solidum, sed pro rata tenebantur, uti vel ex Demosthenis contra tutores orationibus abunde patet.

Paucis autem hoc loco dicendum est de controversia Klenzium (1) inter et Hermannum (2) nuper orta de vocum κύριος atque ἐπίτροπος discrimine. In eo loco, quo ille legis Soloneae et doctrinae Platonicae de despondendis filiabus comparationem instituit, atque docuit, κυρίου nomen etiam ἐπιτρόπῳ convenire, haec addita leguntur: »neque minus *mulierum* quam *impuberum* esse potuisse ἐπιτρόπους, quod negat Klenze, Platonis locus clare ostendit, ut mittam Isaeum de Philoctem." Referamus autem primum ipsa Klenzii verba: » Im Attischen Recht muss der ἐπίτροπος, der die ganze Leitung eines Unmündigen hat, geschieden werden von dem κύριος, der bloss den rechtlichen Beistand bildet, etwa wie der römische Tutor. Bei Unmündigen ist der ἐπίτροπος zugleich κύριος, bei den Frauen ist ein blosser κύριος bei allen rechtlichen Geschäften über den Werth einer Medimme Regel. Dieses war der Vater oder Mann, in Ermanglung dessen

---

δοῦναι τὴν ἀδελφὴν, ὁρῶν τῆς τε αὐτοῦ πατρῴας οὐσίας, καὶ τῆς ἐμῆς οὐκ ὀλίγης, αὐτὸν κύριον γεγενημένον· πρόεσθαι δὲ τὴν προῖκ' οὐκ ἐπίστευσεν, ὥσπερ εἰ τὰ τῶν ἐπιτροπευόντων χρήματα ἀποτίμημα τοῖς ἐπιτροπευομένοις καθεστάναι νομίζων. (1) In Zeitschrift für Gesch. Rechtsw. I. 1. p. 8 sqq. (2) Juris dom. compar. p. 10, not. 26.

der nächste Verwandte der ἀγχιστεία, wie im Erbrecht. Vom ἐπίτροπος nahm man gewöhnlich an, der Magistrat habe ihn freij ernannt, und nach einem Solonischen Gesetz sogar mit Ausschluss der nächsten Erben; man hat aber neuerdings, theils nach dem innern Zusammenhang, theils nach den Zeugnissen auf das Zweifelhafte dieses Verbots aufmerksam gemacht, und der nächsten Verwandtschaft ein natürliches Recht vindicirt (1). Erst wenn ein Näherecht nach dem Grad der Erbberechtigten unmöglich geltend zu machen war, tritt die Magistratur als frei bestimmt auf."

Videntur vero non omnia hoc loco satis accurate esse dicta, atque, ut mittamus ea, de quibus jam sermo erat, procul dubio feminarum quoque ἐπίτροποι fuisse. Sed alia est quaestio, num feminae per omne tempus vitae ἐπιτρόπους habuerint? Hoc potius negandum esse, et ipse locus Isaei, ab Hermanno laudatus, aliquam differentiam indicare videtur (2). Distinguit saltem Isaeus

---

(1) Hic etiam secundum *Diodor. Sicul.* de L. Asellio, Siciliae Praetore, narratur: τῶν ἄλλων στρατηγῶν εἰωθότων διδόναι προστάτας τοῖς ὀρφανοῖς καὶ γυναιξὶν ἐρήμοις συγγενῶν, οὗτος ἑαυτὸν τούτων ἀνέδειξε φροντιστήν, atque hoc non de civibus Romanis intelligendum esse contenditur. Voce προστάτας tutores latiori sensu et impuberum et feminarum indicari, et universe illis verbis morem Graecum referri, eodem loco observatur. (2) Dicitur quidem, p. 128. *Reiskii:* τὸν Πιστόξενον....ἐν Σικελίᾳ ἔφασαν ἀποθανεῖν.... καταλιπόντα ταύτην τὴν θυγατέρα παρὰ τῷ Εὐκτήμονι ἐξ

in oratione de Philoctemonis hereditate inter feminam *ἐπιτροπευομένην* atque feminam *ἐγγυηθεῖσαν κατὰ νόμον* vel *ἐπιδικασθεῖσαν*, quod aliquomodo ex aetate aestimandum proposuit, unde munus *ἐπιτρόπου* magis ad tutelam imperfectae aetatis pertinuisse, dicendum esse videtur (1). Ceterum *imperfectae aetatis tutelam* quoque legitimam fuisse, atque cum *successione legitima* cohaesisse ita, ut eos, quibus ab intestato succedendi jus erat, *magistratus a tutela arcere non posset*, contendit Klenzius, ut ex verbis laudatis videri potest. Hujus tamen rei certum testimonium afferri nequit, neque Meierus et Schömannus, ad quos Klenzius provocat, prorsus idem dicunt (2).

ἐπιτροπευομένης δὲ τούτῳ γενέσθαι. Ex his verbis tamen non efficiendum est, feminam *ἐπιτροπευομένην* et simul eodem tempore *ἐγγυηθεῖσαν κατὰ νόμον* fuisse, ita ut de legitimis ejus liberis dici posset. Cf. ibid. p. 130: *ὥστε οὔτ' ἐπιτροπεύεσθαι προσήκει τὴν Καλλίππην ἔτι, τριακοντοῦτίν γε οὖσαν, οὔτε ἀνέκδοτον καὶ ἄπαιδα εἶναι· ἀλλὰ πάνυ πάλαι συνοικεῖν, ἢ ἐγγυηθεῖσαν κατὰ νόμον, ἢ ἐπιδικασθεῖσαν.* p. 131: *ἀποδεῖξαι τοίνυν ἡμῶν κελευόντων, ὅστις οἶδε τῶν Εὐκτήμονος οἰκείων ἢ συνοικήσασαν ἐκείνῳ τινὰ Καλλίππην, ἢ ἐπιτροπευομένην*, κ. τ. λ. p. 149: *καὶ πότερον δεῖ τὴν ἀδελφὴν Φιλοκτήμονος, ἣ Χαιρέᾳ συνῴκησε, νῦν δὲ χηρεύει, ἐπὶ τούτοις γενέσθαι, ἢ ἐκδοῦναι ὅτῳ βούλωνται, ἢ ἐᾶν καταγηράσκειν, ἢ γνησίαν οὖσαν ὑφ' ὑμῶν ἐπιδικασθεῖσαν συνοικεῖν, ὅτῳ ἂν ὑμῖν δοκῇ.* Nec ex hoc loco effici potest feminam, cui obtigerit, quod his exprimitur verbis: *ἐᾶν καταγηράσκειν*, appellatam adhuc fuisse *ἐπιτροπευομένην.* (1) Cf. loci laud. p. 102, not. 2. (2) Attisch. Process. p. 448.

Desinente autem in puellis imperfectae aetatis tutela (quod quo aetatis anno factum fuerit, non satis constat) proximi a latere patris agnati secundum ἀγχιστείαν Atticam, tutelam sexus habebant, et feminae adultae κύριοι erant, ita ut primum frater, tum avus cet. in censum venirent (1). Cum viro nupsisset, maritus legitimus ejus fiebat κύριος, prouti § 3 vidimus: in ἐπικλήρων autem causa hoc peculiare erat constitutum, ut cum filius ex iis procreatus, ἡβήσῃ ἐπὶ διέτες, ipse administraret atque acciperet avi hereditatem, κύριος matris fieret et alimenta huic praebere deberet (2).

Mulieris gravidae, a marito mortuo in aedibus viduae relictae, item curam gessit Archon Eponymos (3); quod si filius natus esset, durante minorennitate, ad duodevisesimum scilicet annum (4), hujus tutor etiam

---

(1) Habebat ea res cum jure despondendi adeoque cum jure quasi vindicandi filiam hereditariam et hinc cum jure succedendi ab intestato aliquam conjunctionem, quod pro parte jam in loco *Demosthenis*, p. 1134. explicando monitum est. Cf. *Bunsen*, l. l. p. 22 sq. et laud. ab eo *Demosth.* p. 1067. *Isaeus*, p. 270. Praeterea, quae *Hermann*, l. l. p. 29. 30 contra *Gansium* scripsit. (2) *Demosth.* p. 1135. *Suidas*, v. ἥβησ. *Harpocrat.* ἐπιδιετὲς ἡβῆσαι. Cf. verba κρατεῖν τῶν χρημάτων· κυρίους τῆς μητρὸς εἶναι· τὸν δὲ σῖτον μετρεῖν τῇ μητρί, cum verbis: κυρίους εἶναι τῶν χρημάτων apud eund. *Demosth.* p. 1067. (3) *Demosth.* p. 1076. Cf. p. 98, not. 2, ubi lex citatur. (4) Vidd. de hoc anno *Meurs.* Lectt. Att. III, 24. *Meier* et *Schömann*, p. 452. *Wachsmuth*, Hellen. Alterh. I, 1, 252, et auctt. ibi laudd.

matris erat κύριος: cum autem majorennis esset factus, ipse matris tutelam suscepit (1). Si vero uxor non remaneret in mariti mortui aedibus, eadem rursus obtinuit tutela, ac si nunquam nupta fuisset (2).

(1) Cff. quae de Telemachi in matrem potestate in Prooemio Partis Literar. occurrunt, p. 5. (2) *Meier* et *Schömann*, p. 456.

CAPUT III.

De conditione feminarum in jure rerum.

§ 1.

Jus hereditarium.

Ubi primum apud aliquem populum privata rerum dominia distincta esse coeperunt, mox etiam jus hereditarium constitui solet. Fere nulla tamen in re major praeceptorum diversitas ex diversorum populorum legibus cernitur, et quamquam secundum plurimorum jura hereditates vel testamento vel ab intestato ipsa lege deferuntur, ne hoc quidem jus commune omnium populorum esse videtur. De populis Germanicis narrat Tacitus (1): »heredes successoresque sui cuique liberi et nullum testamentum: si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patres, avunculi."

(1) German. Cap. 20.

In Jure Attico vero successio tam testamentaria quam legitima obtinuit, sive, ut Justiniani (1) et Gaji (2) verbis utar, duplex erat hereditatum conditio, in utroque autem successionis genere plura erant peculiari omnino ratione constituta. Peculiaria imprimis ea erant, quae de filiarum hereditariarum successione constituta reperimus, nec inutile nobis videtur in ipso exordio hujus disquisitionis ea afferre, quae de hac re verissime, ni fallimur, animadvertit Bunsen (3): » filiarum hereditariarum successio ad totius successionis fundamentum, bona non singulorum esse, sed familiarum, nos deducit." Qua item notione nitebatur successio Juris Germanici in bona aviatica, salica, hereditaria, quae posteriori tempore Romano nomine fideicommissa familiarum appellari solebant.

Ceterum peculiaris juris hereditarii Atheniensium ratio summi est momenti ad totius Iuris Attici indolem rite perspiciendam, atque cum pluribus illud tam privati quam publici juris partibus arctissime cohaeret. Gravissimas vero et varias, quae de eo jure agitari possunt quaestiones, accuratius examinare non hujus est disquisitionis, quae feminarum maxime meliorem pejoremve respicit rationem, atque earum conditionem in hoc gravissimo quoque juris capite tantum non silentio praetermittere, sibi propositum habet.

---

(1) § 6. I. *per quas person. cuique acquir.* (2) Comm. II, § 99. (3) l. l. p. 100.

Universe autem jus Atticum non magnopere favere feminarum successioni, vel ex verbis legis apud Demosthenem patet, qua κρατεῖν τοὺς ἄῤῥενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀῤῥένων, ἐὰν ἐκ τῶν αὐτῶν ὦσι, καὶ ἐὰν γένει ἀπωτέρω (1) tamquam generale ponitur principium, quod

(I) *Demosthen.* p. 1067, 1077, 1084, 1099. Cf. *Isaeus*, p. 173: ὁ νόμος προτέροις τοῖς ἄῤῥεσι τῶν θηλειῶν τὴν ἀγχιστείαν πεποίηκε. Nonnulla hac de re jam supra diximus ad p. 73, not. 3. Illa etiam verba, sicut verba *Isaei*, p. 270: ὁ νόμος δίδωσι τὴν ἀγχιστείαν, sive ποιεῖ τὴν ἀγχιστείαν, p. 175, imprimis notatu digna sunt ad plura eorum confirmanda, quae circa ἀγχιστείαν supra attulimus Cap. I, p. 32 sq. Ea eandem vim ac potestatem habere, quam verba ὁ νόμος ποιεῖ κύριόν τινα, p. 271, dicit *Bunsen*, p. 14. Est autem his adjungendem, quod ex *Demosth.* p. 1135 et 1067 supra attulimus not. 2, ad p. 102, unde patet, inter vocem κύριος ipsam et vocem κρατεῖν tam in jure hereditario quam in jure Personarum esse aliquam necessitudinem. Neque est h. l. praetermittendum, quod dicit *Isaeus*, p. 270: τοῦτο γὰρ ἐγγυτάτω τοῦ τελευτήσαντος γένος ἐστιν. Ex hoc enim minus accurate dicta videntur, quae contendit *Bunsen*, p. 14, esse duplicem ἀγχιστείαν, alteram stirpis, sive liberorum, ἐκ γένους, alteram, qua illa excipiatur, cognatorum, τῶν συγγενῶν. Neque his, si prorsus accurate dicta essent, infirmari posset id, quod supra diximus, ἀγχιστείαν quoque aliquomodo inter γεννητάς atque φράτορας obtinuisse, quamquam certe dicere non possimus αὐτοῖς ὁ νόμος πεποίηκε τὴν κληρονομίαν, quod de ἀγχιστείαν, strictiori sensu habentibus, dicit *Isaeus*, p. 270, atque verba: ὁ νόμος ποιεῖ τινὰ ἔξω ἀγχιστείας apud *Isaeum*, p. 274, 286. itidem strictiori sensu adhibentur. De finibus ἀγχιστείας hoc sensu vid. etiam *Hermann*, Juris dom. compar. p. 25 sqq. Cf. *Demosth.* p. 1066: οἷς γὰρ

per totam dominatur successionem (1). Idem ex altera Solonis lege patet, ubi ea quae requiruntur ut testamentum valere jure possit, enumerantur: ὅσοι μὴ ἐπεποίηντο (2), ὥστε μήτε ἀπειπεῖν, μήτ' ἐπιδικασάσθαι, ὅπως ἂν εθέλη, ἂν μὴ παῖδες ωσι γνήσιοι ἄῤῥενες, ἂν μὴ μανιῶν, η γήρως, ἢ Φαρμάκων (3), ἢ νόσου ἕνεκεν, ἢ γυναικὶ πει-

---

ὁ νομοθέτης δίδωσι τὴν ἀγχιστείαν, καὶ τὴν κληρονομίαν, κ. τ. λ. (1) Etiam apud populos Germanicos circa res quasdam in jure successionis deterior erat conditio feminarum. Cf. Lex Sal. Tit. 62, § 6: » De terra *Salica* in muliorem nulla portio hereditatis transit, sed hoc virilis sexus acquirit." Lex Ripuar. tit. 56. § 4: » Sed cum virilis sexus exstiterit, femina in hereditatem *aviaticam* non succedat." Lex Anglorum et Werinorum. tit. 6 de *alodibus* inscripto: » *Hereditatem* defuncti filius non filia suscipiat. Si filium non habuit qui defunctus est, ad filiam pecunia et mancipia, terra vero ad proximum paternae generationis consanguineum pertinent." Cf. etiam *Justinianus* de Armeniorum successione in edictorum, *Henrico Agylaeo* interprete editorum tertio cap. 1: » barbaram quandam et insolentem et quae neque Romanos neque nostrae reipublicae justitiam deceat, apud ipsos esse legem didicimus, ut nempe masculi in parentum hereditatem succedant, feminae vero non." (2) Hanc vocem *Petitus*, p. 578. male reddit *cives adscripti*. Cf. *Bunsen*, p. 58 sqq. et quae ex *Meiero*, de bonis damnat, p. 80 supra attulimus, not. 2, ad p. 84. (3) » Veneficia a lege memorata ad pocula maxime amatoria spectare videntur, cui legi quod affine est, et additum in illa legitur, feminarum, maxime uxorum lenociniis capti, ab iisque persuasi testamentum esse corruptum, Solonem uti omnino testandi licentiae, ita feminarum minime successioni favisse indicat." *Bunsen*, l. l. p. 63.

θόμενος, ἢ ὑπὸ τῶν του παρανόμων, ἢ ὑπ' ἀνάγκης, ἢ ὑπὸ δεσμοῦ καταληφθείς (1).

Hisce igitur principiis totum succedendi jus convenit. Si pater intestatus esset mortuus, ἀγχιστεία, cognatio, jus succedendi dabat, inter certos fines et secundum certos ordines (2). Primum igitur vocabantur descendentes, γένος (3), ἔκγονοι, inter quos legitimi tan.

(1) *Demosth.* p. 1133. Cf. *Plutarch.* Sol. 21. *Demosthen.* p. 1183. *Plato* de Legg. XI, p. 928 D. ibique Intt. (2) Cf. *Hermann*, l. p. 24 sqq. Hoc loco Vir Cl. primum ea exponit, quae *Plato* circa successionem intestatorum in legibus suis peculiaria constituit, quibus p. 25. addit: »In reliquis manifesto communes succedendi leges ante oculos habuit, eaque in causa gratissimum nobis fecit, quod graduum ordinem in succedendo atque ἀγχιστείας fine, de quibus non inter nostrae aetatis modo Eruditos, verum etiam in ipso foro Attico acerrime disputatum esse novimus, aliquanto diligentius enarravit." In nota adjecit: Cf. Lehrbuch cit. § 121. nr. 3, inque primis *Isaeum*, de Hagniae heredit. cum *Demosthene* adversus Macartatum, quae causa tota in hac controversia versatur. Cf. etiam *C. de Boor*, über das Attische Erbrecht, Part.II, p. 128 sqq. Uebersicht des Inhalts der Rede gegen Makartatos, Untersuchung über die Zeit, und den Ausgang des Processes nebst Bemerkungen zu einzelnen Stellen. – Cf. *Gans*, p. 343, qui existimare videtur, legem de collateralium successione Atheniensibus ipsis perspicuam visam fuisse. (3) Vox haec ceteroquin diversas habet in jure Attico significationes: nonnunquam enim, qua de re etiam conferri potest supra not. 3, ad p. 73: et *Bunsen* ibi laud. p. 103 sqq. 131, γεννηταὶ eo nomine significabantur, fortasse etiam φυλαὶ antiquioris aetatis. Saltem a Platone et Aristotele tria γένη nominantur: φρατριῶν, τριττύων et ἐθνῶν, et τριτεύς voca-

tum numerabantur, νόθοι vero ne paternorum quidem bonorum heredes esse poterant atque extra omnem habebantur ἀγχιστείαν (1). Filii aequis portionibus hereditatem inter se dividebant (2), filiae vero dotem tantum a fratribus accipiebant (3). Quod si non adessent filii, sed tantum filiae, ἐπίκληροι dictae, hae atque per has earum mariti hereditatem adibant, qua de re, utpote arctissime cum ipsis conjuncta nuptiis, Cap. II, § 1, pluribus jam vidimus. Nec silentio est praetermittendum, natos ex filiabus hereditariis ipsos per matrem ad hereditatem pervenisse.

Omnes autem hi quos diximus heredes, simpliciter statim post mortem defuncti βαδίζειν εἰς τὰ πατρῷα sine ulla solennitate dicebantur (4). Quod si vi prohibe-

---

tur a Grammaticis posterioris aetatis τὸ τρίτον μέρος τῆς Φυλῆς, quod certe ad antiquiorem aetatem spectat, nec multum illa tria γένη commune habere videntur cum iis, qui γεννηταὶ dicuntur e. g. apud Demosthenem aut Isaeum. De aliis illius vocis significationibus inferius dicetur. (1) *Demosthen.* p. 1067: νόθου μηδὲ νόθης μὴ εἶναι ἀγχιστείαν μήτε ἱερῶν μήτε ὁσίων. Cf. *Isaeus*, p. 147. *Petitus*, p. 139 et 487 sq. Plura de illa lege supra jam dicta sunt. (2) *Isaeus*, p. 137: ἅπαντας τοὺς γνησίους ἰσομοίρους εἶναι τῶν πατρῴων. (3) *Harpocrat.* v. ἐπίδικος..... ἐπίπροικος δὲ ἡ ἐπὶ μέρει τινὶ τοῦ κλήρου, ὥστε προῖκα ἔχειν, ἀδελφῶν αὐτῇ ὄντων. — In Creta filiae dimidiam portionem filiorum ex hereditate accipiebant. *Ephorus* apud *Strabon.* X, 482. (4) *Isaeus*, p. 53. Cf. id. p. 51: ὅτῳ δὲ γόνῳ γεγόνασι γνήσιοι παῖδες, οὐδενὶ ἐπιδικάζεσθαι τῶν πατρῴων προσήκει...... ἀνεπίδικα ἔχουσι τὰ ἑαυτῶν ἕκαστοι πατρῷα. *Bekker*, Anecdot. I, 183.

rentur, ἐξούλης actioni locus erat, cum praeterea, si heres esset minor aut femina, κακώσεως in impedientem actio daretur (1).

Post hos autem descendentes, qui in infinitum vocabantur (2), συγγένεια, in bona succedebat, secundum diversos, ut videtur, ordines, de quibus tamen magna est interpretum controversia. Vox autem συγγένεια ipsa quam vim habeat atque potestatem, ambigitur. Primum indubitati juris esse videtur inter γένος atque συγγένειαν distingui. Directis enim verbis Isaeus (3) dicens de liberis ait: γένος γὰρ, ἀλλ' οὐχὶ συγγένεια. Num autem, ut saepius fieri solet, συγγενείας notio ad solos *collaterales* referenda sit, in dubium vocari non minus posse videtur, quam id, quod volunt plures Iuris Attici interpretes, *adscendenttum* nullam fuisse in Iure Attico successionem. Effici hoc solet ex notissimo Isaei loco (4), qui his incipit verbis: ὁ δὲ νόμος περὶ ἀδελφοῦ χρημάτων, et nihil omnino de *adscendentibus* continet. Ex quo tamen silentio nihil effici potest, et universe non credendum est, praeter personas h. l. nominatas alias jus succedendi plane non habuisse. Causa, quae in illa oratione agitur, omnino

---

26: ἀνεπίδικα, ὅσα τις κατέχει τοῦ τετελευτηκότος, ὡς πατρῷα καὶ παππῷα· τὰ γὰρ δικαζόμενα παρὰ τῶν συγγενῶν ἐπίδικα καλοῦσιν. (1) *Meier* et *Schömann*, p. 460. (2) Aliter sentit *Bunsen:* quem tamen hac in re egregie refutavit *Gans*, p. 361 sqq. (3) Pag. 216. (4) Pag. 270.

circa jus collateralium versatur, unde explicari potest, non aliam laudari legem praeter eam, quae de collateralium jure agit, et fortasse ipsis verbis περὶ ἀδελφοῦ χρημάτων (1) hoc exprimere voluit Isaeus, velut etiam Demosthenes in alia causa legem laudans his verbis: ὅστις ἂν διαθέμενος ἀποθάνῃ κ. τ. λ. a *descendentium* quoque successione fere mentem avocat (2). Praeterea Isaeus ne omnium quidem collateralium, qui jus succedendi habebant, mentionem fecit. Ne verbo quidem ille de patruo dicit, unde etiam Gansio visum est, patruos Athenis, licet orbas sibi vindicare potuissent, hereditate tamen exclusos fuisse, quod vero falsum esse argumentis manifestissimis docuit Hermannus (3), imprimis ex ejusdem Isaei locis aliis.

Quod vero ad adscendentes attinet, sive ad parentes quos dicebant Romani latiori sensu (4), quorumque

(1) ἀδελφός non unice fratrem significat, verum etiam alios cognatos, fortasse imprimis eos, qui communem aliquem parentem sensu L. 51. D. de V. S. habentes, aliquomodo fratrum loco sibi esse videri possunt. Cf. L. 220. D. de V. S. (2) Cf. tamen verba: ἐὰν μὲν παῖδας καταλίπῃ θηλείας. Ceterum Cf. de h. l. *Gans*, p. 362 et universe p. 343 sqq. atque *Bunsen*, p. 22. (3) de Juris dom. comp. p. 30 sqq. Cff. laudati ibi loci ex orationibus de Cleonymi et Pyrrhi hereditate. (4) L. 41. D. de V. S. appellatione parentis non tantum pater, sed etiam avus, et proavus et deinceps omnes superiores continentur, sed et mater et avia et proavia. L. 220. D. ibid. Liberorum appellatione nepotes et pronepotes ceterique qui ex his descendunt, continentur, hos enim suorum appellatione Lex XII, Tabb. comprehendit.

in lege ab Isaeo in exordio orationis de Hagniae hereditate (1) nulla fit mentio, certissimum est, ipsam matrem jure Attico jus succedendi habuisse, et argumenta, quibus hanc sententiam a Bunsenio (2) acutissime defensam impugnare studuit Gansius (3), re accuratius examinata, nullius omnino momenti esse videntur. Primum enim ipse aliquomodo concedit (4), vim testimonii, quod in eadem illa Isaei oratione inest (5), ubi dicitur primum Hagniae frater uterinus Glauco hereditatis petendae jus habere, atque *εἰ μὴ ἐβούλετο οὗτος, ἡ Ἁγνίου κἀκείνου μήτηρ, προσῆκον καὶ αὐτῇ τῆς ἀγχιστείας τοῦ αὑτῆς υἱέος κ. τ. λ.* Quod autem

---

(1) Pag. 270, quem locum integrum hic afferre liceat: *ὁ νόμος περὶ ἀδελφοῦ χρημάτων, πρῶτον ἀδελφοῖς τε καὶ ἀδελφιδοῖς πεποίηκε τὴν κληρονομίαν, ἂν ὦσιν ὁμοπάτορες. τοῦτο γὰρ ἐγγυτάτω τοῦ τελευτήσαντος γένος ἐστιν. ἐὰν δ' οὗτοι μὴ ὦσι, δεύτερον ἀδελφὰς ὁμοπατρίας καλεῖ καὶ παῖδας τοὺς ἐκ τούτων. ἐὰν δὲ μὴ ὦσι, τρίτῳ γένει δίδωσι τὴν ἀγχιστείαν, ἀνεψιοῖς πρὸς πατρὸς, μέχρις ἀνεψιῶν παίδων. ἐὰν δὲ καὶ τοῦτ' ἐκλίπῃ, εἰς τὸ γένος πάλιν ἐπανέρχεται, καὶ ποιεῖ τοὺς πρὸς μητρὸς τοῦ τελευτήσαντος, κυρίους αὐτῶν κατὰ ταὐτά, καθάπερ τοῖς πρὸς πατρὸς ἐξ ἀρχῆς ἐδίδου τὴν κληρονομίαν.* Cf. Idem, p. 172, 174. *Isaeus* apud *Suidam*, v. τέως. *Demosthen.* p. 1067 ibiquo Intt. *Plato* de Legg. XI, 924 sq. *Wachsmuth*, Hellen. Alterth. II, 1, 213 sq. et *Bunsen*, passim. (2) Praecipue contra scriptorem Anglicum *Jones*, Works IX, p. 324 sqq. Commeut. on Isaeus, p. 158, in Dissertationis p. 21, 22, Cf. 26, 40. (3) l. l. p. 364 sqq. impr. 371. (4) » Das Erbrecht der Mutter hat *Bunsen* ebenfalls zu erweisen gesucht, und wie durchaus nicht zu läugnen ist, mit triftigen Gründen." (5) Pag. 286.

huic testimonio opponit argumentum praecipuum, in eadem Isaei oratione alio loco dici, matrem non fuisse in ἀγχιστείᾳ (1), id errore omnino nititur ex verbis male intellectis orto. Minime enim haec est vis verborum: μητέρα εἶναι τοῦ τελευτήσαντος ἔγραψαν. ὃ συγγενέστατον μὲν ἦν τῇ Φύσει πάντων, ἐν δὲ ταῖς ἀγχιστείαις ὁμολογουμένως οὐκ ἔστιν (2). Horum enim verborum sensus hic est: matrem esse primum quidem omnium in rerum natura esse cognationis vinculum, in computandis vero cognationibus civilibus id non esse primum. Revera enim mater in jure succedendi ipsi fratri uterino postposita civilis cognationis jus multis aliis inferius, aliquod tamen civilis cognationis jus habuit, et sic, uti oportet, intellectus locus iste non tantum alterum non infirmat, verum egregie confirmare videtur. Patet etiam ex hoc loco, matrem ad συγγενείαν filii sui pertinuisse, quamquam vinculum eam inter et filium civiliter non censebatur συγγενέστατον, quia in computandis civilis cognationis gradibus sive ἀγχιστείας, a quibus jus succedendi pendebat, praevalebat principium: κρατεῖν τοὺς ἄῤῥενας (3).

Vox ἀγχιστεία ceteroquin nonnunquam ipsa, sicut vox συγγένεια, opposita voci γένος fuisse videtur, ad in-

(1) Erbrecht, p. 372. (2) *Isaeus*, p. 279. (3) *Demosthen.* 1067, quo loco etiam nititur *Gans*, p. 371. Cf. supra not. 1, ad p. 106, not. 3, ad p. 73.

dicandum ordinem, secundum quem post liberos et descendentes ad successionem venerunt adscendentes atque collaterales, sive ad singulos in hoc ordine gradus designandos (1). Est saltem saepius sermo de *ἀγχιστείαις* plurali numero (2), et si eadem vox etiam in successione descendentium nonnunquam occurrit (3), id nihil probat contra sententiam modo expositam, cum etiam vox *γένος*, quae in jure hereditario prae ceteris primum ordinem succedentium sive liberos et descendentes significat, nonnunquam etiam eo sensu occurrat, ut significet diversos gradus in *συγγενείᾳ*, sive in ordine adscendentium et collateralium, sive ad diversas *ἀγχιστείας* designandas. Imprimis huc pertinet

---

(1) Cf. *Isaeus*, p. 286: *πρὸς ὃν, μὴ ὅτι γένος εἶχον ἄμεινον εἰπεῖν, ἀλλὰ καὶ ἔξω τῆς ἀγχιστείας ἐφαίνοντ' ἂν ὄντες.* Cf. tamen de h. l. annotata a *Reiskio*. (2) Apud *Isaeum*, p. 270. post verba relata: *ταύτας τὰς ποιητὰς ἀγχιστείας ὁ νομοθέτης μόνας, κ. τ. λ.* Cf. not. 1, ad p. 106 et not. 3 et 4, p, 32, ibique laud. *Demosth.* p. 190: *ἑτέρων ταῖς ἀγχιστείαις προτέρων.* Cf. idem: *ἵν' ἀποστερήσῃ τοὺς ἐγγύτατα τῷ γένει τῆς ἀγχιστείας*, quae verba explicare videntur verba *Isaei* laudata: *τοῦτο γὰρ ἐγγυτάτω, κ. τ. λ.* *Photius*, v. *ἀγχιστεία, συγγένεια.* *Isaeus*, p. 271, ubi ei qui est *ἔξω τῆς συγγενείας*, etiam *ἀγχιστεία* abnegatur. (3) Cf. e. g. *Demosthen.* p. 218: *πάντες γὰρ ὑμεῖς τῶν πατρῴων, τῶν παππῴων ἔτι περαιτέρω κληρονομεῖτε ἐκ γένους παραλειφότες τὴν ἀγχιστείαν ἀνεπίδικον.* Cf. Cap. I, p. 32, not. 3, et hoc Cap. III, p. 109, not. 4, atque *Meier* et *Schömann*, p. 460, not. Cf. etiam quae dicuntur apud *Demosthen.* p. 1067, de *νόθοις* non habentibus *ἀγχιστείαν*.

in loco laudato Isaei, quod ille de fratrum consanguineorum et natorum ex iis successione dicit: τοῦτο γὰρ ἐγγυτάτω τοῦ τελευτήσαντος γένος ἐστίν, quo gradu indicato orator secundo loco sorores consanguineas et ex iis natos nominat, et tum de consobrinis loqui incipiens, ait: τρίτῳ γένει δίδωσι τὴν ἀγχιστείαν (1). Posset etiam de prima, secunda, tertia ἀγχιστείᾳ dici, et ratio, ex qua omnes eadem voce γένος designantur, haec est, quia revera ii, qui primo, secundo et tertio loco succedentes nominantur, ad diversa genera pertinere videntur, vel ad ipsam scilicet progeniem patris, vel ad progeniem avi ejus, de cujus hereditate agitur. Videntur tamen peculiari modo nati ex eodem patre masculi et feminae quasi duo diversa γένη constituere, nisi dixeris, verbis τοῦτο γὰρ ἐγγυτάτω τοῦ τελευτήσαντος γένος *proximum* quidem generi, i. e. descendentibus defuncti genus, non vero tertio oppositum *primum*, sed *secundum* genus designari: *primum* igitur et *praecipuum*, sive κατ' ἐξοχὴν γένος constitui ipsis defuncti descendentibus, et tum *quartum* genus constitui iis, qui eadem qua mortuus matre nati sunt, quorum ratione quoque ab Isaeo dicitur: νόμος εἰς τὸ γένος πάλιν ἐπανέρχεται καὶ ποιεῖ τοὺς πρὸς μητρὸς τοῦ τελευτήσαντος, κυρίους κ. τ. λ. (2)

---

(1) *Isaeus*, p. 270. (2) *Isaeus*, p. 270. Dicuntur etiam ii, qui ordine successionis aliis sunt potiores, habere γένος ἄμεινον. Cf. *Isaeus*, p. 286. modo laud. p. 114, not. 7,

Successio ab intestato ex Iüre Attico igitur dici potest aliquomodo secundum *genera* deferri, ita ut primo loco ipsum defuncti genus, tum patris, post avi ad hereditatem vocetur (1). In genere avi non ultra

---

Cf. etiam apud *Isaeum*, p. 279 verba: γένει μὲν ἐμοὶ ταυτὸ προσηκούσης. Quibus verbis indicari videntur, qui non tantum ad idem genus pertinent, verum etiam in eo genere a communi parente aeque distant gradu. (1) Potest etiam quod ad hanc rem attinet de diversis *ordinibus* vel *gradibus* dici, sicut Romani quoque has voces saepius diverso sensu adhibent. Cf. de *gradus* appellatione *Gajus* Comm. L. III, § 22. de *consanguineorum* gradu § 27. de tertio sive *proximitatis* gradu. Alias in intestatorum hereditate ex Leg. XII Tabb. exponenda simpliciter dicebatur hereditas *primum* ad suos, secundo loco ad agnatos, tertio ad gentiles pertinere. Cf. *Gajus*, Comm. L. III, § 1-18. — Idem in L. 1. D. *de gradib. et affin. et nom. eorum* dicit: » *Gradus* cognationis alii superioris *ordinis* sunt, alii ex transverso sive a latere." Cf. *Ulpianus*, L. 1. pr. et § 1. D. *si tabul. test.* » Praetor.... transitum fecit ad intestatos, eum *ordinem* secutus, quem Lex XII Tabb. secuta est...... Sed successionem ab intestato in plures *partes* divisit: fecit enim *gradus* varios, primum liberorum, secundum legitimorum, tertium cognatorum, quartum viri et uxoris." Idem in L. 1. § 11. D. *de successorio edicto:* » et post hoc *suo ordine ex illa parte* unde proximi cognati vocantur." *Papinianus* in L. 2. D. ibid. *inferioris gradus cognatus*. *Paulus*, L. 10. D. *de gradib. et affin:* » ICtus cognatorum *gradus* et affinium nosse debet..... Graeci συγγενεῖς vocant, quos nos *cognatos* appellamus" etc. Cf. denique *Justinian.* in Nov. 118. Praef: » quia igitur omnis generis ab intestato successio tribus cognoscitur *gradibus*, h. e. adscendentium, descendentium et ex latere." Vox γένος in Iure Attico. ut monet *Reiske* in appar. crit. ad *Demosth.* V.

tertium ab ipso gradum, sive non ultra liberos consobrinorum progredi successionem, effici solet ex verbis Isaei: τρίτῳ γένει δίδωσι τὴν ἀγχιστείαν, ἀνεψιοῖς πρὸς πατρὸς, μέχρις ἀνεψιῶν παίδων (1). Sed in his oratoris verbis cavillationem inesse, ut Viri Eruditi nonnulli suspicati sunt (2), indicare etiam videntur ipsa ejusdem verba post legem citatam scripta: ταύτας τὰς ποιητὰς ἀγχιστείας ὁ νομοθέτης μόνας συντομωτέρας τοῖς ῥήμασιν ἢ ἐγὼ φράζω. Ex his saltem dici potest, magis genuina esse legis ipsius verba apud Demosthenem relata (3), quibus post nominatam successionem fratrum consanguineorum et eorum, qui ab his descendunt, brevius dicitur: ἐὰν δὲ μὴ ὦσι πρὸς πατρὸς μεχρὶ ἀνεψιαδῶν (4), atque constituitur, hoc casu τοὺς πρὸς μητρὸς τοῦ ἀνδρὸς κατὰ ταὐτὰ κυρίους εἶναι. Amplius autem hinc efficiendum esse videtur, Isaeum, cum mutatis verbis legem laudaret, aliam quoque quam legislator constituit sententiam, ejus in favorem causae suae supponere vo-

---

III, p. 1460, nonnunquam etiam varios *articulos* sive *gradus* generis in *linea descendente*, sive liberorum, nepotum, pronepotum indicat. (1) In aliis quoque generibus jus succedendi tribus gradibus circumscribi, contendit *Bunsen*, quem egregie pro parte refutavit *Gans*, p. 349 sqq., quod etiam *Hermanno*, l. l. p. 31, not. 6, visum est. Cf. etiam *Gans*, p. 373 sqq. (2) l. l. p. 30, not. 105. (3) p. 1067, Nonnulla de hac re jam supra diximus, p. 26, not. 1, collatis etiam populorum Germanicorum moribus. (4) Ita legendum putat *Reiskius*, l. l. p. 1460: alii legunt ἀνεψιῶν παίδων, alii ἀνεψιαδῶν παίδων.

luisse. Ipse tamen alio loco eandem legem laudat his verbis: ἐὰν δὲ μηδεὶς ᾖ πρὸς πατρὸς, μέχρις ἀνεψιῶν παίδων, τοὺς πρὸς μητρὸς κυρίους εἶναι κατὰ τὰ αὐτά (1). Imprimis igitur disquirendum est, quid verbis laudatis revera dicere voluerit legislator, sive μέχρις ἀνεψιῶν παίδων, sive μέχρις ἀνεψιαδῶν, genuina legis verba fuisse, dicendum sit. Peculiari modo ἀνεψιαδοῦς atque ἀνεψιῶν παῖδας conjunctos legimus in alia lege, quae ad jus ulciscendi caedem cognati, cum jure hereditario procul dubio antiquitus etiam Athenis cohaerens, pertinet, atque ita est scripta: προειπεῖν τῷ κτείναντι ἐν ἀγορᾷ ἐντὸς ἀνεψιότητος καὶ ἀνεψιοῦ, συνδιώκειν δὲ καὶ ἀνεψιῶν παῖδας, καὶ γαμβροὺς καὶ ἀνεψιοὺς, καὶ πενθερούς· καὶ ἀνεψιαδοῦς, καὶ φράτορας (2). Ejicienda autem esse plura horum verborum censebant Eruditi nonnulli propterea potissimum, quia inter ἀνεψιῶν παῖδας atque ἀνεψιαδοῦς aliquid interesse sibi nullo modo persuadere poterant (3). Sed sicut Latine loquentibus non idem est,

(1) Pag. 276. (2) Pag. 1068. Etiam ad testimonia dicenda saepius peculiari modo litigantes adhibere solent γεννητάς, Φράτορας, συγγενεῖς, ἀνεψιούς, et notandum est, apud Germanos quoque officium testimonii dicendi et juramenti praestandi compurgatorii, consacramentalis nomine cum jure hereditario conjunctionem habuisse. Cf. *Demosth.* p. 1304 sqq. 1319. – Cf. *Pollux*, VIII, 9, ubi dicitur de candidatis pro dignitate Archontis, deque examine εἰ Ἀθηναῖοι εἰσιν ἐκ τριγονίας, atque nominantur testimonium dicentes. — De cognatione ἀνεψίοι, ἀνεψιαδοῦς, Φράτορες, γεννηταί, vid. *Petitus*, p. 321. (3) Cf. *Reiske*. Appar. Crit. ad *De-*

utrum aliquem *meum sobrinum* an *mei consobrini filium* dicam, licet *sobrini* recte dicantur *consobrinorum filii*, atque *filius consobrini patris mei* etiam sit *meus sobrinus* (1), ita etiam potuit apud Graecos discrimen esse inter ἀνεψιῶν παῖδας atque ἀνεψιαδοῦς. Verosimiliter autem distinguebantur in lege hereditaria Atheniensium ἀγχιστεῖαι τῶν ἀδελφῶν, τῶν ἀνεψιῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν παίδων, ea mente qua Cicero, ubi de gradibus pluribus societatis hominum et societate proximorum loquitur, prima, ait, in ipso conjugio est proxima in liberis, deinde una domus, quos sequuntur *conjunctiones fratrum, post consobrinorum sobrinorumque* (2). Hinc fortasse paululum diverso sensu de ἀνεψιαδοῖς dicebant Graeci ad similitudinem eorum, quos ἀδελφιαδοῦς vocabant. Fortasse autem solebant voces ἀνεψιαδοῦς atque ἀνεψιῶν παῖδες usu vulgari saepius confundi, sicut etiam in usu loquendi Romani vocabula *consobrini* et *sobrini* non semper eandem habebant significationem; atque hac re usi sunt ora-

---

mosth. l.l. p. 1463. — Plura ejici vult etiam *C. de Boor*, p. 117 sqq. » Bemerkungen über das Verfahren in Mordsachen." (1) Cf. L. 1. § 6 et 7. D. *de gradib. et affin.* *Aelius Gallus* apud *Festum*, v. *Sobrinus*. *Donat.* ad *Terent.* Andr. IV, 5, 6 et laud. ab eo *Menander:* universe *Brissonius*, de V. S. v. *Sobrinus*. (2) *Cicero*, de Offic. I, 17. Hoc loco fere ob oculos habuisse videtur auctorem Graecum, qui in pluribus gradibus societatis hominum et proximorum describendis jus succedendi Atticum respexit.

tores nonnulli ad legum verba pro lubitu explicanda. Si igitur legislatoris Attici mens erat, cum post *fratres eorumque progeniem* vocaret τοὺς πρὸς πατρὸς μέχρι ἀνεψιάδων, sive ἀνεψιῶν παίδων, his verbis *consobrinos et sobrinos defuncti* vocare, quod male Isaeus adhibuit ad *defuncti consobrinos eorumque filios*, saltem uno loco, ubi de τρίτῳ γένει loquitur (1), patet legem post genus *patris*, genus *avi* et genus *proavi* vocasse. Si porro, deficientibus demum his tribus generibus, ἐὰν δὲ μὴ ὦσι πρὸς πατρὸς μέχρι ἀνεψιάδων, progeniem *matris* ille vocavit, itidem manifestum est, matris genus non, ut primo intuitu ex Isaeo efficiendum esse videtur, ordine *quartum*, sed potius *quintum* fuisse. Demosthenes autem, Atticam legem referens, *sexti* generis mentionem facere videtur his verbis: ἐὰν δὲ μηδετέρωθεν ᾖ ἐντὸς τούτων, τὸν πρὸς πατρὸς ἐγγυτάτω κύριον εἶναι, quibus verosimiliter genus *abavi* ex parte patris ad successionem vocabatur, neque adeo legislator voluisse videtur in hoc genere finem omnis cognationis et successionis esse. Quod nec Plato voluisse videtur, cum in mulierum successione describenda sex gradus constitueret (2).

(1) Cf. *Isaeus*, p. 270, et *Gans*, p. 376, ad cujus sententiam mox revertemur. (2) Cf. imprimis *Hermann*, l. l. p. 31 et verba ibi laudata Philosophi: ὡσαύτως δὲ τὸ γένος ἀεὶ πορευέσθω κατ' ἀγχιστείαν. δι' ἀδελφῶν τε καὶ ἀδελφιδῶν ἐπανιόν. Cf. etiam quae *Gans* monet, p. 351, de

Gansius quoque verum succedendi ordinem juris Attici in eo perspexisse videtur, quod *sobrinos* quoque ex parte *paterna* ad successionem vocari concedit ante ipsam *matris* defuncti progeniem (1). Errare autem videtur in eo, quod hoc dilucidius ex Isaeo, quam ex Demosthene patere existimat. Patet hoc certe ex nonnullis Isaei locis, sed ex his maxime, ubi ille ad probandum jus *sobrinorum* affert legis dispositionem iisdem fere verbis, quibus eam Demosthenes retulit (2). Alio autem loco, ubi diserte dicit, se legis verba paululum mutata, secundum veram ejus sententiam referre, videmus verba ea prorsus ab illo torqueri, ut hac via actionis institutae finis attingatur (3). Gansius ipse jam animadvertit, loco: *τρίτῳ γένει δίδωσι τὴν ἀγχιστείαν ἀνεψιοῖς πρὸς πατρὸς μέχρις ἀνεψιῶν παίδων*, dici debuisse: *τετάρτῳ γένει* (4). Sed hac ipsa in re cernitur oratoris cavillatio, et accuratius legis sententiam secutus dicere debuisset orator: *τρίτῳ καὶ τετάρτῳ γένει*.

---

non circumscripta successione in ordine descendentium, argumento verborum *Demosth*: πάντες γὰρ ὑμεῖς τῶν πατρῴων, τῶν παππῴων τῶν ἔτι περαιτέρω κληρονομεῖτε. κ. τ. λ. Cf. supra, p. 114, not. 2 et 3. (1) l. l. p. 376. (2) *Isaeus* p. 276: Ἀκούετε, ὦ ἄνδρες, ὅτι ὁ νομοθέτης οὐκ εἶπεν, ἐὰν μηδεὶς ᾖ πρὸς πατρὸς μέχρις ἀνεψιῶν παίδων, τοὺς τῶν ἀνεψιαδῶν εἶναι κυρίους, ἀλλὰ ἀπέδωκε τοῖς πρὸς μητρὸς τοῦ τελευτήσαντος, ἂν ἡμεῖς μὴ ὦμεν, τὴν κληρονομίαν. κ. τ. λ. Cf. p. 122, not. 1. (3) Pag. 270. (4) Erbrecht, p. 377, not. 243.

Verbis enim *ἐὰν δὲ μὴ ὦσι πρὸς πατρὸς μέχρις ἀνεψιῶν παίδων* legislator ad successionem vocare voluit consobrinos atque sobrinos, i. e. ad progeniem avi, et ad progeniem proavi pertinentes. Actor in Isaei oratione hoc ipse admittit, atque, ut ibidem narrat, cum esset Hagniae sobrinus (1), ex hoc capite jam in anterioribus controversiis competitores vicerat (2), imprimis Hagniae matrem, quae simul erat ejusdem sobrina (3). Tamquam sobrinam Hagniae eam vicerat ex principio: *κρατεῖν τοὺς ἄῤῥενας*; tamquam matrem Hagniae vero ex principio, quod in successione generum genus patris, genus avi paterni et genus proavi paterni praeferebantur generi matris (4). In controversia vero, quae ora-

(1) Pag. 274: *ἐγὼ γὰρ καὶ Ἁγνίας, καὶ Εὐβουλίδης, καὶ Στρατοκλῆς, καὶ Στράτιος, ὁ τῆς Ἁγνίου μητρὸς ἀδελφὸς, ἐξ ἀνεψιῶν ἐσμεν γεγονότες· καὶ γὰρ οἱ πατέρες ἡμῶν ἦσαν ἀνεψιοὶ ἐκ πατραδέλφων.* Hic locus etiam explicat illud: *ἂν ἡμεῖς μὴ ὦμεν*, loco, not. 2, p. 121, laudato. Cf. etiam p. 275: *τελευτᾷ Εὐβουλίδης.... τελευτᾷ ὁ Στράτεος, τελευτᾷ δ' ὁ Στρατοκλῆς, λειπομαι δ' ἐγὼ μόνος τοῦ πρὸς πατρὸς ὢν ἀνεψιοῦ παῖς, ᾧ μόνῳ κατὰ τοὺς νόμους ἐγίνετο ἡ κληρονομία, πάντων ἤδη τῶν ἄλλων ἐκλελοιπότων, οἳ ταύτῃ μὲν τῇ συγγενείᾳ προσήκοντες ἐτύγχανον.* (2) Pag. 278 sqq. Stratii filii cum eo, ut ait, contendere non ausi sunt, sed *οἱ δ' ὑπὲρ τῆς Εὐβουλίδου θυγατρὸς πράττοντες..... καὶ οἱ κύριοι τῆς Ἁγνίου μητρὸς, ἦσαν οἷοι τε πρὸς ἐμὲ ἀντιδικεῖν.* Tutores vero filiae Eubulidae victi sunt eo, quod falso de ejus cognatione dixerunt. (3, Cf. not. 1, et *Isaeus*, p. 279: *τῆς Ἁγνίου μητρὸς γένει μὲν ἐμοὶ ταυτὸ προσηκούσης, ἀδελφὴ γὰρ Στρατίου.* (4) P. 279. Ex

tioni laudatae ansam praebuit, voluit idem actor excludere fratris sui filium, qua ex causa legem ipsam falso interpretatus est. Si enim legislator, cum vocaret

---

priori capite ne voluerunt quidem matris Hagniae tutores hereditatis petitionem instituere, quod exprimitur verbis: *οἱ δ' ὑπὲρ τῆς Ἁγνίου μητρὸς γένει μὲν ἐμοὶ ταυτὸ προσηκούσης, νόμῳ δὲ ἀποκλειομένης, ὃς κελεύει κρατεῖν τοὺς ἄῤῥενας, τοῦτο μὲν εἴασαν.* Agebant tamen ex capite altero: *οἰόμενοι δ' ἐμοῦ πλεονεκτήσειν, μητέρα εἶναι τοῦ τελευτήσαντος ἔγραψαν..... εἶτα γράψας ἀνεψιοῦ παῖδας εἶναι, κἀκείνας ἐξελέγξας οὐκ οὔσας ἐν ταῖς ἀγχιστείαις, οὕτως ἐπεδικασάμην παρ' ὑμῖν.* Male hic *Reiskius* *γραψαμένας* loco τοῦ *γράψας* voluit legi, atque verba *ἀνεψιοῦ παῖδας* intelligi de utraque femina, de quibus sermo est in iis, quae praecedunt, scilicet filia Eubulidae. et matre Hagniae. Quamquam vero ad utramque spectare videantur verba ultima modo laudata, idem tamen de verbis *ἀνεψιοῦ παῖδας* dici nequit, quia altera sola, nempe mater Hagniae, *consobrini ejus filia*, altera vero, filia Eubulidae *sobrini ejus filia* erat. Verba igitur *γράψας ἀνεψιοῦ παῖδας εἶναι*, non ad *feminas* modo nominatas, sed ad *actorem* pertinent: loco tamen *παῖδας* est legendum *παῖδα.* Voluit igitur dicere actor: contra *matrem* Hagniae, quae hereditatem ex hoc capite vindicare voluit, in actione mea demonstravi me *sobrinum* esse, sive ad progeniem proavi pertinere, et quia ex lege progenies proavi potior est progenie matris, probavi eo ipso, illam non esse *ἐν ταῖς ἀγχιστείαις*, et hereditas mihi est adjudicata. Notandum tamen est, quod p. 121, not. 2, laudavimus ejusdem actoris dictum, ad *matris progeniem* pertinere hereditatem, si *ipse deficeret*, et ex hoc capite videtur *mater ipsa* successionem habuisse, quasi *generis sui initium constituens*, quamquam in hoc genere non ipsa mater primo loco vocabatur, sed ejus filius, sicut etiam filii erant matrum tutores.

omnes *πρὸς πατρὸς μέχρις ἀνεψιῶν παίδων*, id voluit, ut post progeniem patris, sive fratres defuncti, venirent consobrini atque sobrini, sive progenies avi et progenies proavi, manifesto patet, eum excludere voluisse verbo *μέχρι* progeniem abavi, quippe quae demum post progeniem matris ad successionem vocaretur. Actor vero in Isaei oratione contendit, illud *μέχρι* referendum esse ad sobrinorum filios, et ideo fratris sui filium ab hereditate esse excludendum (1).

Sex igitur ordines sive gradus successionis ab intestato distingui posse videntur ex legibus Atticis, sive sex genera gradatim vocabantur ad hereditatem: primum nempe ipsa defuncti progenies, prae ceteris *γένος* appellata, tum progenies patris, avi, proavi, matris,

(1) Cf. locus ex *Isaeo*, p. 276, laudatus p. 121, not. 2. De hoc puero dicit actor, p. 273: *ἐμὸς ἀδελφιδοῦς*. Ex argumento orationis, p. 269, actor fuisse videtur Theopompus, et puer contra quem agebat, *ὁ υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ Στρατοκλέους*. Hujus pueri ratione dicitur p. 278: *οἱ Στρατίου παῖδες οἱ τούτῳ τῷ παιδὶ προσήκοντες*, quia hic et illi erant sobrinorum filii. De eodem denique puero actor, ut demonstraret, eum tamquam natum ex sobrino Hagniae excludi ab hereditate, hanc proponit quaestionem, p. 272: *ἀδελφὸς ἐσθ' ὁ παῖς Ἁγνίου, ἀδελφιδοῦς ἐξ ἀδελφοῦ ἢ ἐξ ἀδελφῆς γεγονώς; ἢ ἀνεψιός, ἢ ἐξ ἀνεψιοῦ πρὸς μητρὸς ἢ πρὸς πατρός; τὶ τούτων τῶν ὀνομάτων, οἷς ὁ νόμος τὴν ἀγχιστείαν δίδωσι;* Censet igitur eum, cum neque frater, neque sobrinus sit Hagniae, ab ejus hereditate arceri. Cf. p. 277: *ἡμετέρους παῖδας ἔξω τῆς ἀγχιστείας ἐποίησεν.* p. 286: *οὐ δίδωσι μεθ' ἡμᾶς τοῖς ἡμετέροις παισὶ τοπαράπαν τὴν ἀγχιστείαν.*

abavi, quae omnes *συγγενείαν* defuncti constituebant, secundum diversa iterum *γένη* sive *ἀγχιστείας* ad successionem vocatam. Dici etiam potest, duos fuisse ordines succedendi et in ordine secundo quinque fuisse gradus distinctos, et si, quod verosimile est, genus in ordine altero quintum, sive in successione universe spectata sextum, non extremus erat terminus ultra quem nulla amplius dabatur hereditas, ultro fere sequi videtur, *γεννητῶν* quoque et *Φρατόρων* aliquando successionem fuisse, utpote qui jure saltem omnes ex communi quodam parente originem ducere et inter se *συγγενείαν* vel *ἀγχιστείαν* habere intelligebantur (1).

Alterum succedendi ordinem, utrum *adscendentium* potius an *collateralium* dicamus, dubium est. Fit quidem in legibus ab Isaeo et a Demosthene laudatis collateralium tantum mentio, sed praeter personas, quae in iis disertis verbis nominantur, alias quoque jus succedendi habuisse, indubitati juris esse videtur ex iis, quae supra de matris et patrui successione di-

(1) Γεννητάς saltem saepius etiam συγγενεῖς appellari, et verosimiliter etiam ratione Φρατόρων sermonem fuisse de ἀγχιστείᾳ, jam diximus capite I. — Quem vero paulo superius attulimus locum not. 4, p. 122, is etiam satis probat, eo quod quis non ἐν ταῖς ἀγχιστείαις sive ἔξω ἀγχιστείας esse dicebatur, cum non omnino ab hereditate fuisse exclusum, sed unice his verbis dici, eum non pertinere ad id genus, quod proxime ad hereditatem vocatur. Cf. hac de re *Hermannus*, qui tamen, sicut *Gans* ibi laudatus, nec satis dilucide, nec plane accurate de ea loquitur.

ximus. Si vero nonnunquam ipsi matri et patruo successio concessa erat, videturne credibile patri et avo eam prorsus fuisse denegatam? Pater et avus praeterea in jure despondendi ἐπίκληρον et omnino in tutelae jure praecipuum obtinebant locum, atque praeter fratrem et patruum saepius, non tamen ubique eodem ordine, nominantur (1). Jus succedendi adscendentium cum universe, tum etiam patris et avi constanter omnino negarunt *Jones* et *Gans* (2), contra defenderunt *Bunsen* (3) et *Platner* (4). Nostrum non est hanc controversiam distrahere, magis tamen nobis placet doctrina eorum, qui adscendentes quoque ad hereditatem vocatos fuisse contendunt, quamquam certis probationibus deficimur.

In lege hereditaria apud Demosthenem, in qua nec de descendentium successione agitur, verba, quibus lex incipit: ὅστις ἂν μὴ διαθέμενος ἀποθάνῃ, ἐὰν μὲν παῖδας καταλίπῃ θηλείας, σὺν ταυτῃσί· ἐὰν δὲ μὴ, τούσδε κυρίους

(1) Cff. loci in not. 2, ad p. 96, laudati: e. g. *Aeschinis*, p. 39: πατὴρ ἢ ἀδελφὸς ἢ θεῖος κ. τ. λ. *Demosthen*. p. 1134: ἢ πατὴρ, ἢ ἀδελφὸς ὁμοπάτωρ, ἢ πάππος ὁ πρὸς πατρός. Alio ordine jus despondendi πατρὸς, πάππου, ἀδελφῶν ὁμοπατρίων indicat *Plato*. Cf. *Hermann*, p. 4, not. 25, qui putat nihilominus in lege Solonis eum revera ordinem servatum fuisse, qui apud *Demosthenem* reperitur, cum etiam apud eundem, p. 1095 idem ordo indicatus sit. cf. p. 1069: πατὴρ, ἀδελφὸς, υἱεῖς. (2) l. l. p. 365 sqq. et laud. ibi *Jones* Works IX, 324 sqq. (3) Pag. 21, 26, 40. (4) Heidelb. Jahrb. 1814, p. 1177.

εἶναι τῶν χρημάτων, neque per se admodum perspicua sunt, neque quam ea cum verbis, quae praecesserunt, conjunctionem habuerint, novimus. Quae autem illa continuo sequuntur: ἐὰν μὲν ἀδελφοὶ ὁμοπάτορες, καὶ ἐὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι, τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν, ea tam concise rem exponunt, ut fere dici possit, de ἀδελφοῖς ipsis proprie nihil esse constitutum, nisi quae circa πατρὸς μοῖραν scripta sunt ad eos quoque trahas, quo casu etiam ipsius patris defuncti successio indicata posset videri. Praeter fratres et eorum liberos, sive patris progeniem, genera sequentia, ad quae consobrini et sobrini pertinent, itidem vocantur paucis verbis: ἐὰν δὲ μὴ ὦσι πρὸς πατρὸς μέχρι ἀνεψιαδῶν, quibus consobrini ipsi non magis quam patrui, avi, proavi, disertis verbis continentur, et sobrini tantum appellantur ad extremum terminum indicandum quoad genus, minime vero ad successionem ita restringendam, ut solae personae, quae ex tertia post progeniem defuncti vocata progenie superiorum nominatim indicantur, hereditatem acquirere possint. Nec de sororum successione disertis verbis sermo est apud Demosthenem, cum Isaeus eas ad hereditatem vocet post ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφιδοῦς, contra, qui apud Isaeum non nominantur, οἱ ἐξ αὐτῶν (1), disertis ver-

(1) Etiam hoc ad cavillationem oratoris pertinere videtur, cum non nominasse τοὺς ἐξ ἀδελφιδῶν. p. 270, quia cum excludere vellet τοὺς τῶν ἀνεψιαδῶν, debuit silentio praeterire

bis apud Demosthenem appellantur, apud quem adeo statim huic dispositioni subjungitur principium: *κρατεῖν δὲ τοὺς ἄῤῥενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀῤῥένων, ἐὰν ἐκ τῶν αὐτῶν ὦσι καὶ ἐὰν γένει ἀπωτέρω.* Fortasse his dicere voluit legislator, quamdiu ex progenie paterna defuncti masculi adsunt, usque ad *tertium gradum*, feminas ad successionem venire non posse, sicut etiam progenies matris ad successionem demum vocatur post *tertium genus*, quod retro a patre defuncti computatur, sive post patris, avi et proavi progeniem. Est denique hoc notandum, ex oratione Isaei de Hagniae hereditate, sine omni dubio patere, post propriam defuncti progeniem ejusdem fratres, consobrinos, sobrinos gradatim fuisse vocatos, et si tres hi ad tres diversas superiorum progenies pertinentes plerumque una nominantur, ii tantum exempli causa videntur indicari, et tamquam *προσήκοντες* (1), i. e. eodem gradu distantes

---

illos, quorum nominatio argumentum ex analogia suppeditare posset adversariis. Quos vero *ἀδελφιδοῦς* vocat *Isaeus*, *Demosthenes* nominavit *ἀδελφῶν παῖδας*, quae vox ipsa quoque per se dubia esse poterat nonnunquam, nam ita etiam appellari possunt, qui *ἀνεψιοὶ ἐκ πατραδέλφων*, vel *ἀνεψιοί* brevius dicuntur. (1) Hoc sensu illam vocem saepe usurpat *Isaeus*, p. 278, 279. Cf. *Plato*, de Legg. VI, p. 766. C: *οἱ προσήκοντες καὶ ἐπιδημοῦντες πρὸς πατρὸς καὶ μητρὸς μέχρις ἀνεψιῶν παίδων.* cum p. 877 D: *συγγενεῖς συνελθόντας μέχρις ἀνεψιῶν παίδων.* p. 878: *γεννητὰς καὶ συγγενεῖς μέχρις ἀνεψιῶν παίδων.* Monet ad hos locos *Hermannus*, p. 26, etiam Platonem sensisse ambiguitatem vocum *ἀνεψιῶν παίδων.* et ideo hos alio loco. L. XI, p. 925 appellasse *πάππου*

a communi parente, sc. patre, avo, proavo, unde ultro sequitur, personas intermedias, nominatim eas; a quibus in superiorum linea genera ipsa ad successionem gradatim venientia computabantur προπάτορας, a successione non fuisse exclusas.

Quicunque vero non tamquam ἔκγονοι, sed tamquam συγγενεῖς ad successionem veniebant, non potuere suo marte hereditatem adire, verum ab Archonte eam petere debebant, quippe in quibus valeret regula: ὡς οὐ δεῖ τὸν ἐπίδικον κρατεῖσθαι κλήρων πρὸ δίκης (1).

Ex his autem omnibus, quam late illud principium: κρατεῖν τοὺς ἄῤῥενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀῤῥένων, ἐὰν ἐκ τῶν αὐτῶν ὦσι, καὶ ἐὰν γένει ἀπωτέρω, patuerit, quamque egregie haec conveniant cum reliqua Atheniensium de

---

παίδων υἱιδοῦς, quos consobrinorum filios esse, nemo possit negare. Sed nonne Plato his verbis eos, quos quis dicit esse consobrinorum suorum filios, distinguere voluit ab iis, qui ἀνεψιοὶ παῖδες alicujus sobrinos indicant? Nec ausim dicere, recte omnino *Hermannum* γεννητάς illo loco appellare parentes, cum alibi Plato his opponat προπάτορας. Possent saltem vocibus γεννηταί atque συγγενεῖς nonnunquam indicari duo ordines succedentium, qui in jure Attico distinguuntur etiam circa modum hereditatem adeundi. Differentiam inter γένος atque οἶκον, quam in jure hereditario Attico constituendam esse existimavit *Bunsen*, cum *Gansio*, p. 353, rejiciendam esse putamus. (1) *Suid.* v. ἐπίδικα· οἷς ἂν τις ἐπεδικάζετο ὡς προσήκουσιν αὐτῷ κατὰ γένους ἀγχιστείαν, εἰ μὴ εἶεν υἱεῖς ἢ υἱωνοί τῷ τετελευτηκότι. Cf. *Meier* et *Schöm.* p. 461 sq.

feminis cogitandi ratione (1), vel me non monente, satis intelligitur.

Haec igitur de successione ab intestato, quae dicitur, universe erant statuta: jam de testamentaria videamus. Jure testamenti condendi gaudebat unusquisque qui liber et civis erat *κύριος*, iis, quas supra vidimus, conditionibus. Num *δημοποίητοί* testandi jus habuerint, jam supra indicavimus (2): carebant certe eo jure adoptati, item feminae atque pueri, quibus non ultra medimnum tritici contrahere licuit (3); legare vero omnino potuere feminae (4). Quatenus *ἐπικλήροις* hac in re fuerit prospectum, ne scilicet pater hac testandi libertate in filiarum abuteretur detrimentum, in paragraphis de Nuptiis atque Adoptione pluribus jam vidimus, ita ut is, quem bonorum institueret heredem, etiam filiam ducere deberet, atque minime liceret *ἄνευ τῶν γνησίων θυγατέρων οὔτε ποιήσασθαι οὔτε δοῦ-*

---

(1) Vid. Pars hujus Dissertat. Literaria, Cap. V. (2) Cf. *Demosthen.* p. 1133 cum p. 1100, atque de his locis *Bunsen*, p. 58 sqq. *Meier*, de bonis damnat. p. 60. Aliam sententiam profitetur *Gans*, p. 385, qui tamen levius eam rem attigisse videtur. (3) *Isaeus*, p. 259. *Aristoph.* Eccles. 1017 ibique Schol. *Harpocrat.*, *Suidas* et *Phot.* v. ὅτι παιδὶ καὶ γυν. (4) *Demosth.* p. 909, 1030, 1034. Cf. etiam *Gans*, p. 384-388. Praecipue notatu digna sunt, quae ille de nexu testamentifactionis cum jure adoptandi dicit, quod itidem erat feminis ademtum. Cohaerebat vero etiam verosimiliter apud Graecos, non aliter quam antiquitas apud Romanos, jus testamentum faciendi cum juribus publicis, in quibus fere pro nullis habebantur feminae.

καὶ οὐδενὶ οὐδὲν τῶν ἑαυτοῦ (1). Cavit item lex, ne *νόθοις* nimium legari posset, cum legitimorum liberorum damno, statuendo ne plus quinque, ut videtur, minis iis legare liceret (2). De Juris Attici principio, patrifamilias testandi jus esse tantum, *ἂν μὴ παῖδες ὦσι γνήσιοι ἄῤῥενες* (3), verbo dixisse sufficiat (4); id ipsum vero novum argumentum suppeditat sententiae, multis nominibus jure Attico deteriorem fuisse conditionem feminarum quam masculorum.

Non possumus autem ab hocce discedere argumento, quin paucis advertamus animos lectorum ad miram illam, quae Jus Atticum inter et Germanicum antiquum cernitur in hereditatum jure, convenientiam. Jam supra monuimus, initio § 1 hujus capitis III, teste Tacito, testamenta antiquitus ignorasse Germanos, quod quidem Jure Attico locum non habuit, quamquam testandi jus multo magis erat quam jure Romano circumscriptum. In successione ab intestato vero non solum in summo hujus successionis principio, ut itidem jam indicavimus, atque in potiore masculorum jure nonnulla cernitur utriusque juris similitudo, ve-

(1) *Isaeus*, p. 58. (2) Schol. *Aristoph.* Aves 1665: *νόμος ἦν Ἀττικὸς, τοῖς νόθοις μέχρι πέντε μνῶν καταλιμπάνειν.... τὸ ἀργύριον δὲ τοῖς νόθοις διὰ χειρὸς ἐδίδοσαν, ἐπειδὴ οὐκ ἐξῆν αὐτοῖς κληρονομεῖν.* *Suid.* v. *ἐπίκληρος.* *Harpocrat.* v. *νοθεῖα*, ubi *μέχρι χιλίων δραχμῶν* legitur. Cf. *Meurs.* Them. Att. II, 12. (3) Cf. *Isaeus*, p. 58, 124, 259. (4) Cf. *Gans*, p. 386, et loci ibi laud. *Demosthenis* etc.

rum etiam in ipso ordine succedendi. Propria Germanis antiquitus, procedente vero tempore Iuris Romani auctoritate paulatim in omni Germania obliterata (1) ea erat succedendi ratio, quam proprie successionis per *parentelas* nomine appellatam, Tacitus ipse jam secundum potiora sua elementa descripsit (2). Ea vero successio per parentelas in legibus antiquissimis Germaniae distinctius constituta, fere alia non erat ac ea, quam per *genera* in Jure Attico locum habuisse indicavimus (3). Fuerunt adeo nonnulli, qui *adscendentium* ex jure Germanico nullam fuisse successionem contenderent. Hoc tamen nonnunquam in legibus Germanicis obvium, non erat Juris Germanici nativi consecutio, sed potius juris *feudalis* effectus, ut

(1) Cf. *Mittermaier*, Grundsätze des Gemeinen Deutschen Privatrechts, Regensburg 1838, § 436, 437: »Deutsches Erbsystem, und weitere Fortbildung des Erbrechts." (2) »Heredes successoresque sui cuique liberi: si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi." German. 20. Haec tamen descriptio non est plena. Cf. *Mittermaier*, l. l. § 436, not. 3. et *Eichhorn*, deutsche Staats- und Rechtsgeschichte, 4e Ausg. Gött. 1834. Vol. I, p. 93, § 19. (3) *Eichhorn*, V. I, p. 402 sqq. § 65. *Parentalia* dicebantur quoque *generationes* et *geneulogia* et prae ceteris *paternae* nominantur. cf. e. g. Leg. Longob. Edict. Rothar. 153: »parens parenti per gradum et parentelam succedat: omnis parentela usque ad septimum genuculum numeratur." Notanda etiam est Lex Saxon. tit. 7, Cap. 5: »qui defunctus non filios sed filias reliquerit, ad eas hereditas pertineat, tutela vero earum ad fratrem vel proximo paterni generis deportetur."

alii accuratius docuerunt (1). Circa hoc idem autem argumentum plures etiam Iuris hereditarii Attici indolem minus perspectam habuisse, satis abunde probasse mihi videor.

Hinc minus accurate dictum est, quod ait Gansius (2): »Es ist hier eine überraschende Aehnlichkeit des Attischen Rechts und des Germanischen Lehnrechts nicht zu verkennen." Haec vero ejus sententia nititur alia (3), ut demonstravimus, erronea: »das Attische Intestaterbrecht kennt daher nur zwei Klassen, die Klasse der *Descendenten*, und der *Collateralen*, und zwar der Collateralen, die nicht zum Erblasser in Verhältniss von Collateralascendenten stehen." Quod falsum esse, certe dici posse videtur, etsi verum sit, proprie duos tantum fuisse heredum ordines in Jure Attico. Melius vero possunt hi duo ordines verbis a Tacito, alia tamen fortasse mente usurpatis (4), designari, primo ordine defuncti *familiam*, γένος, ἔκγονοι, secundo ejus *propinquitates*, ἀγχιστεῖαι, συγγένεια; eamque rem, si penitus perspectam habuisset ille ICtus, juris Attici successionem aptius cum successione juris Germanici nativa, quam cum feudali successione comparasset (5).

(1) Cf. *Mittermaier*, l. l. § 436, p. 1004. (2) Erbrecht, p. 412. (3) p. 411 et sq. (4) German. 7: »non casus turmam facit, sed *familiae* et *propinquitates*. Cf. cap. 39: »omnes ejusdem *sanguinis* populi legationibus coëunt." cap. 2: »*Originem gentis conditoresque* Tuisconem et filium Mannum celebrant." (5) Distinguebantur adeo duo ordines

§ 2.

Dos.

Antiquissimis temporibus, teste Aristotele (1), Graeci uxores a se invicem emere solebant; ante Solonis tamen jam, ut videtur, tempora, in usu erat pro hacce venditione certa dos, προΐξ, Φερνή dicta (2). Plutar-

successorum posteriori adhuc tempore verbis *Busenerben* i. e. liberi, et *Magen* sive propinqui. In Helvetia adhuc plurima supersunt antiqui Iuris hereditarii Germanici vestigia, e. g. in lege hodieque vigente: »Der Vatermag erbt bis ins dritte Glied, vom vierten Glied an auch die Muttermagen." Cf. *Mittermaier*, p. 1007, not. 7. (1) *Aristot.* Polit. II, 8. Cf. quae de hac re, etiam apud Germanos antiquitus usitata, jam supra diximus, et *Gans*, p. 299, qui in Jure Attico posterioris aetatis nulla amplius illius moris vestigia reperiri contendit. (2) In memoriam h. l. revocare juvabit, quae de *dote* quoque secundum antiquos populorum Germanicorum mores, et de *muneribus* datis in celebrandis nuptiis, parentibus et propinquis praesentibus, supra relata sunt ex *Tacito*, German. cap. 18: »*Dotem* non uxor marito, sed uxori maritus offert." Talis vero *dos* improprie eo nomine dicitur: ea tamen magis ex emtionis notione explicanda est, ejusque vestigia in Iure Germanico multo posteriorum temporum adhuc supersunt; in medii adeo aevi documentis nonnunquam eodem adhuc nomine Latino *dotis*, alias nominibus *Witthum*, *Leibgeding*, *dotalitium*, *vidalitium*, *douaire*. Vox *maritagium* apud scriptores medii aevi nonnunquam *dos Romana* dicitur: *dos* etiam dicitur, quod alias *Morgengabe* appellatum, ex alio fonte originem duxisse videtur, sicut ea *mu-*

chus, ubi omnes e matrimonio a Solone esse sublatas dotes narrat: *ἀφεῖλε τὰς φερνὰς, ἱμάτια τρία καὶ σκεύη μικροῦ νομίσματος ἄξια κελεύσας, ἕτερον δὲ μηδὲν, ἐπιφέρεσθαι τὴν γαμουμένην* (1), intelligendus videtur de iis, quae praeter dotem dabantur, et saepissime apud Oratores Atticos *ἱμάτια καὶ χρυσία* vocantur (2). Crebrae enim identidem occurrunt dotes, tum apud Oratores, tum Comicos, ad decem usque talenta, imo apud Plautum viginti talentorum dos memoratur (3), et triginta minarum dos modica et ordinaria etiam apud minus divites, a Platone sua aetate dicitur (4).

Omnia autem, quae dotis loco ab uxore ejusque heredibus vel *κυρίοις* possiderentur, per manifestam *ὁμολογίαν* constare debebant, praesentibus testibus, quod *τιμᾶν προικί*, *ἐν προικὶ τιμᾶν*, *ἐντιμᾶν προικί* dicebatur (5), cum omnia de quibus non hoc modo certis verbis constabat, ea inter dotem esse referenda, ad ipsum pertinere maritum censerentur. Ipsa enim dos non mariti fiebat propria, qui usumfructum tantum ejus habebat et *ἀποτίμημα* in ejus securitatem obligare

---

nera, quae nomine *Hochzeitgeschenke* et *Trüffelgelder* in Iure Germanico nota sunt. Cf. *Mittermaier*, l. l. § 398 sqq. p. 904 sqq. (1) *Plutarch.* Solon. 20. (2) *Bunsen*, p. 43. Cf. *Suid.* v. *ἐπιμείλιον*..... *παρὰ τὸ μειλίσσειν τὸν νυμφίον.* (3) *Plaut.* Cistell. II, 3, 19. Cf. *Böckh*, Staatshaush. II, 49 sqq. *Plato* de Legg. IV, 11. VI, 17, *Aristotel.* Polit. II, 6, 11. (4) *Plato*, Epist. 13, p. 362 A. (5) *Demosthen.* p. 1029. *Isaeus*, p. 37, 38, ibique Intt. *Demosthen.* p. 1036.

solebat (1), unde quoque ipsa dos nunquam, nec a privatis mariti creditoribus, nec in bonorum ipsius publicatione a fisco peti poterat, quamvis interdum jus suum hac in re apud civitatem persequi satis difficile fuisse videatur. Ab altera tamen parte, ubi bona publicata erant, saepe precibus misericordia mota, partem bonorum sibi retinebant uxor atque liberi (2).

Praeterea autem uxor a marito varia accipere solebat dona, *ὀπτήρια*, *ἀνακαλυπτήρια*, *ἕδνα*, *προσφθεγκτήρια*, *ἐπαύλια* dicta (3), quae mortua uxore sine liberis ad maritum redibant (4). Dos autem, de qua, ut supra diximus, rite *ὁμολογία* erat inita, rursus ad eum pertinebat, a quo erat ab initio profecta, vel eo mortuo, ad ipsius heredes (5). In divortio faciendo si uxor insons erat, lex jubebat *ἀποδιδόναι τὴν προῖκα· ἐὰν*

---

(1) *Harpocrat.* v. *ἀποτιμηταί*..... *εἰώθεσαν δὲ καὶ οἱ τότε, εἰ γυναικὶ γαμουμένῃ προῖκα διδοῖεν οἱ προσήκοντες, αἰτεῖν παρὰ τοῦ ἀνδρὸς ὥσπερ ἐνέχυρόν τι τῆς προικὸς ἄξιον, οἷον οἰκίαν ἢ χωρίον, κ. τ. λ.* (2) Etymol. M. v. *ἐγγύης καταβολήν*. *Demosth.* p. 854, 1255. *Meier* et *Schömann.* p. 424. *Heffter*, Athen. Gerichtsverf. p. 466. *Meier* de bonis damnat p. 222 sqq. et auctt. ibi laudati. (3) Lexicographi antiqui in vv. (4) Cf. ea quae dicta sunt in not. 2, ad p. 134. In his quoque rebus cernitur aliqua Iuris Graeci et Germanici antiqui similitudo. In Germania ceteroquin nonnunquam etiam vocibus *dos* et *donatio propter nuptias*, sicut vocibus *Aussteuer* et *Widerlage*, et quidem jam antiquioribus temporibus revera, quamvis non semper, Romani juris notiones suberant. (5) *Isaeus*, p. 40, 41. ibique Intt.

δὲ μὴ, ἐπ' ἐννέ' ὀβολοῖς τοκοφορεῖν, καὶ σίτου εἰς Ὠιδεῖον εἶναι δικάσασθαι ὑπὲρ τῆς γυναικὸς τῷ κυρίῳ (1), quae eadem valebant, si quis accepta dote, deinde sponsam non ducebat uxorem (2).

Mortuo marito, si uxor in ejus domo remaneret cum ipsius liberis, bonorum ususfructus erat inter eos communis, donec liberi ad majorennitatem pervenissent atque ipsi sibi paternam peterent hereditatem (3). De quasi-dote, quae interdum pellicibus dari solebat, consuetudinis firmandae gratia, in fine Capitis II, § 1 jam vidimus (4).

---

(1) Lex apud *Demosthen.* p. 1362. Cf. *Isaeus*, p. 19, 38 et 64. Lexicographi, v. σίτου δίκη. (2) *Demosthen.* p. 818, 839, 854. (3) *Demosth.* p. 1047. (4) Cff. praeterea de tota hac re: *Meursius*, Them. Att. I, 14 et Supplement. p. 205. *Meier* et *Schömann*, p. 415 sqq. *Petitus*, p. 548 sqq. *Gans*, p. 298, et quae ibidem de quasi-dote s. v. *Ketuba* pellicibus danda in Jure *Talmudico* obvia et ex jure Graeco desumta esse dicuntur. Ex jure Germanico id, quod *Morgengabe*, et jam in perantiquis documentis *Morgengeba*, alias *dos*, imo *donatio propter nuptias* nonnunquam dicitur, dari solebat non tantum uxoribus, quae in plenum vitae consortium recipiebantur, verum etiam in iis matrimoniis, quae *matrimonia ad legem Salicam*, alio nomine *Ehen zur linken Hand* vel *morganatica matrimonia* dicebantur, vel adhuc dicuntur et nonnunquam cum *concubinatu* Romanorum comparantur. Cf. Cl. *Birnbaumii* hac de re annotationes in *Creuzers* Abriss der Röm. Antiquitäten. 2e Ausg. 1829, p. 481 sqq. — Cf. »quod Mediolanenses dicunt accipere uxorem ad *morganaticam* alibi *lege Salica*" in Feudor. L. II, tit. 29. *Morganatici*

In reliquis autem quae ad jus rerum pertinent, valde exiguas fuisse feminarum partes, vel inde patet, quod non magis quam pueri, ut jam diximus, ultra medimnum tritici contrahere atque jure se obligare poterant.

---

matrimonii appellatio ex eo ipso descendere videtur, quod in hoc genere matrimonii unice *Morgengabe*, non vero *dos* dabatur, quod explicatur eo, quod de *dotis* significatione narratur a *Tacito*, German. Cap. 18: »In haec *munera* uxor accipitur atque invicem ipsa aliquid armorum viro affert, *hoc maximum vinculum*." — In justis nuptiis regum Francorum, e. g. in conventione apud Andelaum anni 587, et *dos* et *morgengabe* memoratur: »De *civitatibus* Burdegala Lemovica et quas Gailesvindam tam in *dote* quam in *morganegiba*, hoc est *matutinali dono* in Franciam venientem acquisisse certum est." Cf. *Walter*, Corpus Jur. German. Vol. II, p. 6. Cf. etiam *Kluit*. Histor. crit. Comit. Holl. T. II, Part. I, cap. 33, documentum anni 972, ubi sermo est de *dote legitima*, quam *more majorum* imperator *Otto* dedit sponsae suae *Theophaniae*, imperatoris Graecorum nepti, scilicet Italiae provinciam *Histriam*, et insulam *Walacriae* in patria nostra. Cf. etiam *Mittermaier*, l. l. p. 904. § 398.

CAPUT IV.

De institutis quibusdam tam ad tuendas quam ad coercendas feminas pertinentibus.

§ 1.

De feminarum tuitione.

Severis omnino legibus Solon puellarum nuptarumque feminarum pudicitiam ab improborum tuebatur lascivia, graves poenas constituendo tum in raptum, tum in vim puellae illatam, tum in varia lenocinii genera, quod profecto in Atheniensium republica, mature jam luxuriante, vix aliter fieri potuit. Plutarchus varias illas poenas his verbis recenset: *μοιχὸν ἀνελεῖν τῷ λαβόντι δέδωκεν· ἐὰν δ' ἁρπάσῃ τις ἐλευθέραν γυναῖκα καὶ βιάσηται, ζημίαν ἑκατὸν δραχμὰς ἔταξε· κἂν προαγωγεύῃ δραχμὰς εἴκοσι, πλὴν τῶν ὅσαι πεφασμένως πωλοῦνται, λέγων δὴ τὰς ἑταίρας. Αὗται γὰρ ἐμφανῶς φοιτῶσι πρὸς τοὺς διδόντας*, κ. τ. λ., ubi parva pecuniae mulcta ita expli-

catur, quod fortasse illis temporibus rarum esset argentum (1). Aeschines vero τὰ μέγιστα ἐπιτίμια in προαγωγείαν constituta dicit (2). Vis autem illata ideo Soloni minore poena quam ipsum adulterium plectenda videbatur, quandoquidem putabat, ut Lysiae utar verbis, τοὺς μὲν διαπραττομένους βίᾳ, ὑπὸ τῶν βιασθέντων μισεῖσθαι· τοὺς δὲ πείσαντας, οὕτως αὐτῶν τὰς ψυχὰς διαφθείρειν, ὥστ' οἰκειοτέρας αὐτοῖς ποιεῖν τὰς ἀλλοτρίας γυναῖκας, ἢ τοῖς ἀνδράσι, καὶ πᾶσαν ἐπ' ἐκείνοις τὴν οἰκίαν γεγονέναι, καὶ τοὺς παῖδας ἀδήλους εἶναι ὁποτέρων τυγχάνουσιν ὄντες, τῶν ἀνδρῶν, ἢ τῶν μοιχῶν· ἀνθ' ὧν ὁ τὸν νόμον τιθεὶς θάνατον αὐτοῖς ἐποίησε τὴν ζημίαν (3). Duplex autem damnum, quod in praecedentibus oratoris verbis memoratur (4), Meiero et Schömanno eo referendum esse videtur, ut si praeter vim illatam aliud damnum intulerit reus, hoc aestimaretur et duplici sarciretur mulcta (5). Videtur tamen ea res etiam aliter explicari posse. Ut enim apud Romanos ipsa *poena* nonnunquam *damnum* di-

(1) *Plutarch.* Sol. 23. ibique Intt. Cff. *Pratejus*, Jurisprud. Vet. p. 434. *Platner*, der Process u. die Klagen bei den Attikern. V. II, p. 210 sqq. (2) *Aeschines*, p. 40. (3) *Lysias*, p. 38. (4) Verba haec sunt: νόμος κελεύει, ἐάν τις ἄνθρωπον ἐλεύθερον, ἢ παῖδα αἰσχύνῃ βίᾳ, διπλῆν τὴν βλάβην ὀφείλειν· ἐὰν δὲ γυναῖκας, ἐφ' αἷσπερ ἀποκτείνειν ἔξεστιν, ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐνέχεσθαι. οὕτως τοὺς βιαζομένους ἐλάττονος ζημίας ἀξίους ἡγήσατο εἶναι ἢ τοὺς πείθοντας. τῶν μὲν γὰρ θάνατον κατέγνω, τοῖς δὲ διπλῆν ἐποίησε τὴν βλάβην· ἡγούμενος κ. τ. λ. sequuntur verba, quae in contexta oratione attuli. (5) *Meier* et *Schömann*, p. 545.

cebatur, neque tantum hac mente de pecuniae, verum etiam de existimationis damno sermo habebatur, ita quoque voce βλάβη idem quod verbo ζημία significari poterat apud Graecos, eo magis cum hoc verbum itidem et mulctam et damnum significaret. Neque certum est, quod Meierus et Schömannus statuunt, Lysiae aetate mulctam ex lege irrogandam vi illata adhuc eandem fuisse ac tempore Solonis. Dupla poena ceteroquin ipsa poena a Solone constituta intelligi poterat: erat enim fortasse vis in liberam mulierem illatae poena dupla ejus, quae propter servam corruptam constituta erat. (1).

Praeterea, si Comicis Latinis habenda fides, novae Comoediae certe temporibus, ille qui ita rem cum puella habuerat, si coelebs etiam nunc erat, et connubium inter eos obtinebat, ut eam uxorem duceret, a puellae κυρίῳ cogi potuit (2).

Quantam curam civitas ἐπικλήρων gesserit, maxime

---

(1) Cf. *Reiskii* interpret. Latina, Orator. Vol. VI: p. 358. cum notis ad *Lysiam*, p. 38, quae tamen non ab omni parte probandae esse videntur. Cf, etiam L. 8. pr. D. *de poenis*. L. 17, § 18. D. *de Aedil. edict*. L. 2. C. *de modo mulctae*. L. 2. C. *de commerc. et mercat*. (2) Vidd. e. g. *Terent*. Adelph. IV, 7, 6 sqq. *Plaut*. Aulul. IV, 10, 62. Cff. *Dinarchus*, p. 17 *Reiskii*: ὑμεῖς Εὐθύμαχον θανάτῳ ἐζημιώσατε, διότι τὴν Ὀλυνθίαν παιδίσκην ἔστησεν ἐπ᾽ οἰκήματος. De Byzantinorum in raptum lege, *Achill. Tat*. II, 13, ibique Intt.

in nuptiis ineundis iisque a maritorum aliorumque avaritia defendendis, Paragraphis de Nuptiis atque de Adoptione jam exposuimus. His omnibus praefuit Archon et unicuique extra periculum et aquam, ut ibi pluribus enarravimus, earum causam suscipere licuit.

Curam praeterea peculiarem gerere debebat Archon, jubente lege, *τῶν ὀρφανῶν, καὶ τῶν οἰκῶν τῶν ἐξερημουμένων, καὶ τῶν γυναικῶν, ὅσαι μένουσιν ἐν τοῖς οἴκοις τῶν ἀνδρῶν τῶν τεθνηκότων, φάσκουσαι κυεῖν. τούτων ἐπιμελείσθω, καὶ μὴ ἐάτω ὑβρίζειν περὶ τούτους. ἐὰν δέ τις ὑβρίζῃ, ἢ ποιῇ τι παράνομον, κύριος ἔστω ἐπιβάλλειν κατὰ τὸ τέλος. ἐὰν δὲ μείζονος ζημίας δοκῇ ἄξιος εἶναι, προσκαλεσάμενος προπέμπτα, καὶ τίμημα ἐπιγραψάμενος, ὅ, τι ἂν δοκῇ αὐτῷ, εἰσαγαγέτω εἰς τὴν ἡλιαίαν· ἐὰν δ' ἁλῷ, τιμάτω ἡ ἡλιαία περὶ τοῦ ἁλόντος, ὅ, τι χρὴ αὐτόν παθεῖν, ἢ ἀποτίσαι* (1).

Poena *ὕβρεως*, quae tam severa erat apud Athenienses et ab unoquoque civium peti poterat in delinquentem, praecipue quoque feminarum prospexit securitati, quippe disertis verbis una cum impuberibus prae reliquis enumerantur mulieres (2), quam legem tanta severitate vindicaverunt Athenienses, imprimis, ut videtur, quod ad feminas attinet, ut Themistium adeo Aphid-

---

(1) Verba legis apud *Demosthen*. p. 1076. (2) *νόμος. ἐὰν τις ὑβρίσῃ εἴς τινα, ἢ γυναῖκα, ἢ ἄνδρα, τῶν ἐλευθέρων, ἢ τῶν δούλων, ἢ παράνομόν τι ποιήσῃ εἰς τούτων τινὰ, γραφέσθω πρὸς τοὺς θεσμοθέτας ὁ βουλόμενος Ἀθηναίων, οἷς ἔξεστιν. κ. τ. λ.* *Demosthen*. p. 529. *Aeschin*. 41.

naeum, διότι τὴν Ῥοδίαν κιθαρίστριαν ὕβρισεν Ἐλευσινίοις, morte plecterent (1).

Κάκωσις quoque uxorum valde acerbis puniebatur legibus: locus autem ei esse intelligebatur, ubi quis uxorem male habuisset, consuetudinem vel cum meretricibus vel etiam cum amasiis haberet, fortasse etiam si nuptialia, quae maritum decent, officia ei non praestitisset (2).

Actiones autem de his rebus instituebantur non ab ipsis feminis, quippe quae personam non habere intelligebantur, non magis quam impuberes et servi, verum ab ipsarum κυρίοις (3). Unica tantum ab hac regula fuisse videtur exceptio, ubi nempe imminens civitati damnum vel periculum esset deferendum, μηνύειν, impetrata antea dicendi venia, ἄδεια (4). Hoc

---

(1) *Dinarch.* p. 17. Gravior tamen haec poena quodammodo ad concursum delictorum pertinere poterat, simul scil. violatis sacris. (2) *Diogen. Laërt.* IV, 17. *Alciphr.* I, 6. *Plutarch.* Sol. 20. Amator. Cap. 23. Lexicographi, v. κάκωσις. Cf. *Meier* et *Schömann*, p. 288. (3) Cf. *Platner*, der Process u. die Klagen. V. I, p. 92 sqq. ibique laud. *Gregorii Corinth.* comment. ad *Hermogen. Reiskii*, V. VIII, 928 de συνηγόρῳ feminis etc. ex lege dando. (4) Haec tamen vox saepius usurpatur sensu magis generali. Cf. *Lysias*, p. 48, qui locus ob alias quoque causas in hoc specimine examinatus, notatu dignus est. Orator postulans mariti tori violati vindicis impunitatem, ait: *ἐγὼ μὲν οὐκ ἰδίαν ὑπὲρ ἐμαυτοῦ νομίζω ταύτην γενέσθαι τὴν τιμωρίαν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς πόλεως ἁπάσης. οἱ γὰρ τοιαῦτα πράττοντες, ὁρῶντες, οἷα τὰ ἆθλα πρόκειται τῶν ἁμαρτημάτων, ἧττον εἰς*

tamen num proprie jus agendi dici possit, dubitandum est, sicut etiam a jure testimonii dicendi in judicio nonnunquam ex nostris quoque legibus jus in judicio aliquod factum declarandi distinguitur (1). De jure autem testimonii dicendi jure Attico feminis non concesso, diximus jam Capite I (2).

§ 2.

De feminarum coërcitione.

Autiquissimis jam temporibus satis dissolutum fuisse Atheniensium mulierum genus, ex omnium Solonis de iis latarum legum ratione abunde patet, quippe quibus severe feminarum licentiam coërcere fuit conatus; nec tamen id efficere ipsis his legibus potuisse videtur, ut illae satis in ordinem cogerentur, cum posterioribus

---

τοὺς ἄλλους ἐξαμαρτήσουσιν, ἐὰν καὶ ὑμᾶς ὁρῶσι τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχοντας. εἰ δὲ μὴ, πολὺ κάλλιον τοὺς μὲν κειμένους νόμους ἐξαλεῖψαι, ἑτέρους δὲ θεῖναι, οἵτινες τοὺς μὲν Φυλάττοντας τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ταῖς ζημίαις ζημιώσουσι, τοῖς δὲ βουλομένοις εἰς αὐτὰς ἁμαρτάνειν πολλὴν ἄδειαν ποιήσουσι.
(1) Cf. e.g. Cod. poen. quo in civitate nostra adhuc ntimur, art. 28: »quiconque aura été condamné à la peine des travaux forcés.... ne pourra jamais être... employé comme témoin dans les actes, ni déposer en justice autrement, que pour y donner de simples renseignemens." (2) Cf. tamen *Demosth.* p. 852, 854, 860, 1150, 1279.

reipublicae temporibus aliae interdum ferri deberent tum leges tum psephismata, quibus denuo earum licentiae atque luxuriae modus imponeretur. Audiamus Plutarchum, ita Solonis hac de re exhibentem leges, ut ipsam plane referant antiquitatem, et omnino conveniant cum iis, quae de feminarum indole paulo ante narraverat, Epimenidis mentione facta, qui multum Solonem adjuverat in legibus ferendis, tum aliis in rebus, tum maxime quoque τὸ σκληρὸν ἀφελὼν καὶ τὸ βαρβαρικὸν, ᾧ συνείχοντο πρότερον αἱ πλεῖσται γυναῖκες (1).

Primum igitur, narrante Plutarcho, Solon profectiones mulierum luctusque et festa lege adstrinxit, inconditam licentiam coërcente. Proficiscenti foras tres non amplius stolas permisit habere, neque plus cibi vel potus secum efferre quam obolo emtum: neque calathum, cubitali majorem, nec de nocte, nisi curru vectam, ad lucernam iter facere. Praeterea lacerationes plangentium, ploratum excitantia, et ejulatum in aliorum funeribus sustulit: parentare bove interdixit, vel amplius quam tres vestes cum mortuo condere: ad aliena autem monumenta, nisi in exsequiis accedere (2).

In his ea, quae de feminarum profectionibus dicta sunt, intelligenda videntur vel de earum peregrinationibus vel de absentia ex urbe festorum opportunitate,

---

(1) *Plutarch.* Sol. 12. (2) Eod. Cap. 21.

quae, ut in parte Literaria vidimus, summa cum licentia ab iis celebrari solebant, ut ipsi adeo civitati interdum periculosa existere possent, quae, cum reliqua Atheniensium morum vehementia conjuncta, Solonis hac in causa legibus ansam dedisse videntur (1). Cum vel sic ex ipsis hisce legibus abunde pateat, quam erronea eorum sit opinio, qui feminarum reclusionem apud Athenienses cum Orientalium comparaverunt ratione (2), quamvis ceteroquin secundum ipsorum Atheniensium mores, leges Solonis feminarum domi custodiae favebant, quod imprimis ex aliis quoque patet ejus legibus. Sic e. g. lex de sepultura atque exsequiis apud Demosthenem: τὸν ἀποθανόντα προτίθεσθαι ἔνδον ὅπως ἂν βούληται. ἐκφέρειν δὲ τὸν ἀποθανόντα τῇ ὑστεραίᾳ, ᾗ ἂν προθῶνται, πρὶν ἥλιον ἐξέχειν. βαδίζειν δὲ τοὺς ἄνδρας πρόσθεν, ὅταν ἐκφέρωνται, τὰς δὲ γυναῖκας ὀπίσθεν. γυναῖκα δὲ μὴ ἐξεῖναι εἰσιέναι εἰς τὰ τοῦ ἀποθανόντος, μηδ᾽ ἀκολουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς τὰ σήματα ἄγηται, ἐντὸς ἑξήκοντ᾽ ἐτῶν γεγονυῖαν, πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνεψιαδῶν εἰσί· μηδ᾽ εἰς τὰ τοῦ ἀποθανόντος εἰσιέναι, ἐπειδὰν ἐξενεχθῇ ὁ νέκυς, γυναῖκα μηδεμίαν, πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνεψιαδῶν εἰσίν (3). Eodem perti-

(1) Cf. Partis hujus Dissert. Literar. Cap. IV. (2) Vid. e. g. *Böttiger* in Teutsch. Merkur. 1796. I, p. 23. (3) *Demosthen.* p. 1071. Etiam h. l. verba ἐντὸς ἀνεψιαδῶν, et quae mox sequuntur τὰς προσηκούσας μέχρι ἀνεψιότητος, sensu supra exposito intelligenda sunt. Ita quoque ea jam *Pratejus* intellexit l. l. p. 425. Rationem autem legis facile intelliget, qui legerit *Lysiam*, de caede Eratosth. p. 11.

net lex, quae non sinit in iis moechum deprehendere, *quae in lupanaribus corpore quaestum faciunt, vel in foro aliquid vendunt:* ὁπόσαι ἂν ἐπ' ἐργαστηρίου κάθωνται, ἢ ἐν τῇ ἀγορᾷ πωλῶσί τι (1).

Accesserunt his aliae leges, quae feminarum *εὐκοσμίαν* tuebantur: referendum huc psephisma Philippidis, quo feminae inhoneste in publico se gerentes mille mulctabantur drachmis: (2) tum Lycurgi lex, qua mulieribus curru Eleusinem vehi interdicebatur, mille drachmarum poena in delinquentes constituta (3); quod maxime propter ingravescentem luxuriam videtur institutum, cum antea libere id facere liceret (4).

Maxime autem omnium severae erant in adulteras feminas Solonis leges: ἐφ' ᾗ γὰρ ἂν μοιχὸς ἁλῷ γυναικί, οὐκέτ' ἔξεστιν αὐτῇ ἐλθεῖν εἰς οὐδὲν τῶν ἱερῶν τῶν δημοτελῶν, εἰς ὃ καὶ τὴν ξένην καὶ τὴν δούλην ἐλθεῖν ἐξουσίαν ἔδοσαν οἱ νόμοι, καὶ θεασομένην καὶ ἱκετεύσουσαν εἰσιέναι· ἀλλὰ μόναις ταύταις ἀπαγορεύουσιν οἱ νόμοι ταῖς γυναιξὶ, μὴ εἰσιέναι εἰς τὰ ἱερὰ τὰ δημοτελῆ, ἐφ' ᾗ ἂν μοιχὸς ἁλῷ. ἐὰν δ' εἰσίωσι, νηποινεὶ πάσχειν ὑπὸ τοῦ βουλομένου, ὅ, τι ἂν πάσχῃ, πλὴν θανάτου. καὶ ἔδωκεν ὁ νόμος τὴν τιμωρίαν ὑπὲρ αὐτῶν τῷ ἐντυχόντι. *In qua enim muliere deprehensus fuerit adulter, ei in nullum templum populare licet ingre-*

(1) Verba legis apud *Demosth.* p. 1367. (2) *Crobulus* Comicus apud *Harpocrat.* v. ὅτι χιλίας. *Suid.* eod. (3) *Ps. Plutarch.* vita decem Rhetor. p. 348. *Reisk. Böckh*, Staatshaush. I, 404. (4) Vid. e. g. *Demosth.* p. 565. *Aristoph.* Plut. 1014.

di, cum in ea et peregrinis mulieribus et servabus liberum aditum praebuerint leges, tum spectandi tum supplicandi gratia: solas istas mulieres ingressu publicorum fanorum leges prohibent, in quarum aliqua adulter fuerit deprehensus. Sin ingressae fuerint, contemtis legibus, impune quovis modo coërcere licere, vitae modo parcatur, et puniendi eas potestatem lex cuivis obivo dedit (1). Similiter Aeschines, ubi celebratissimo loco pristinorum Atheniensium laudat continentiam atque accerrimam bonorum morum disciplinam: ὁ δὲ Σόλων, ὁ τῶν νομοθετῶν ἐνδοξότατος, γέγραφεν ἀρχαίως καὶ σεμνῶς περὶ τῆς τῶν γυναικῶν εὐκοσμίας. τὴν γὰρ γυναῖκα, ἐφ' ᾗ ἂν ἁλῷ μοιχὸς, οὐκ ἐᾷ κοσμεῖσθαι, οὐδὲ εἰς τὰ δημοτελῆ ἱερὰ εἰσιέναι, ἵνα μὴ τὰς ἀναμαρτήτους τῶν γυναικῶν ἀναμιγνυμένη διαφθείρῃ. ἐὰν δ' εἰσίῃ ἢ κοσμῆται, τὸν ἐντυχόντα κελεύει καταῤῥηγνῦναι τὰ ἱμάτια, καὶ τὸν κόσμον ἀφαιρεῖσθαι, καὶ τύπτειν, εἰργόμενον θανάτου, καὶ τοῦ ἀνάπηρον ποιῆσαι· ἀτιμῶν τὴν τοιαύτην γυναῖκα, καὶ τὸν βίον ἀβίωτον αὐτῇ παρασκευάζων. *Solon autem, legislatorum celeberrimus, scripsit more antiquorum et graviter de disciplina matronarum. Mulierem enim, in qua adulter deprehensus fuerit, ornari non sinit, nec in fana publica intrare, ne suo interventu integras matronas corrumpat:*

---

(1) *Demosth.* p. 1373. Cf. p. 1374, ubi ipsa legis verba afferuntur: μηδὲ τῇ γυναικὶ ἐξέστω εἰσιέναι κ. τ. λ. De tota autem re vid. *Platner*, der Process. etc. V. II, p. 206 sqq.

quod si intraverit aut sese ornaverit, quemvis dilacerare ejus vestimenta et ornatum diripere jubet, eamque verberare: hactenus tamen, ne vel occidat vel mutilet: eo modo talem mulierem omni dedecore afficiens et vitam non vitalem ipsi reddens (1). Nec marito amplius talem uxorem in matrimonio habere permittebatur; quod si fecisset, *ἀτιμίᾳ* notabatur (2).

Ipsos vero adulteros impune interficere licuit (3),

---

(1) *Aeschines*, p. 176. (2) *Demosthen.* p. 1374: *ἐπειδὰν ἕλοι τὸν μοιχὸν, μὴ ἐξέστω τῷ ἑλόντι συνοικεῖν τῇ γυναικί, ἐὰν δὲ συνοικῇ, ἄτιμος ἔστω.* Hac de re jam in § *de Divortio* diximus. (3) *Demosthen.* p. 637. *Lysias*, de Eratosthenis caede, passim. *Plutarch.* Sol. 23. Cf. *Taylor*, Lectt. Lysiac. *Reisk.* p. 300 sqq. Verba legis apud *Demosth.* p. 637 haec sunt: *ἐάν τις ἀποκτείνῃ ἐν ἄθλοις ἄκων . . . ἢ ἐπὶ μητρὶ ἢ ἐπ' ἀδελφῇ, ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, ἢ ἐπὶ παλλακῇ κ. τ. λ... τούτων ἕνεκα μὴ φεύγειν κτείνοντα.* Cf. *Petitus*, p. 618. De jure impune occidendi moechum in pellice deprehensum, nonnulla jam dicta sunt supra in § *de Nuptiis.* Cf. *Lysias*, p. 34. Verba *Plutarchi* in Solone: *μοιχὸν ἀνελεῖν τῷ λαβόντι δέδωκεν*, itidem jam retulimus in § 1 hujus capitis IV. — *Pratejus*, p. 434 contendit, jus occidendi adulteros *cuilibet*, non unice *laeso* fuisse, quam sententiam, *Petitum* magis sequens, impugnavit *Pirmez* in Dissert. supra laudata: De marito tori violati vindice, p. 1 sqq. *Pratejus* legem apud *Demosthenem*, p. 637 memoratam, p. 394 inter Draconis leges recenset. Cf. *Petitus*, p. 559 et 562. de loco *Pausaniae* in Boeot. cap. 36, et de *Lysiae* loco, p. 31 sqq: *τοῦτον μὴ καταγινώσκειν φόνου, ὃς ἂν ἐπὶ δάμαρτι τῇ ἑαυτοῦ μοιχὸν λαβὼν, ταύτην τὴν τιμωρίαν ποιήσηται*: tum de *Lysiae* loco altero, p. 48: *ἐάν τις μοιχὸν λάβῃ, ὅ, τι ἂν βούληται χρῆσθαι.* De adulterii poena in reliqua Graecia, quae ubivis erat maxima (*Lysias*, p. 5) vidd.

vel peculiari et ignominioso poenae genere, παρατιλμῷ et ῥαφανιδώσει dicto, afficere (1), quam tamen saepe pecunia, vadibus datis, redimere solebant moechi (2). Delationes autem adulterii, quae satis frequenter Athenis obtinuisse videntur, πέμπτῃ φθίνοντος magistratibus tradebantur (3).

Inter peculiares porro feminarum poenas referenda ea, quam legislatoris humanitas in eam sancivit, quae consilio abortum (ἐξάμβλωσιν) fecisset, de qua tamen poena, cum nobis perierit Lysiae vel cujuscunque sit, περὶ ἀμβλώσεως oratio, non satis constat (4).

Quod si actiones contra feminas essent instituendae propter unum alterumve delictum, ipsae cum non haberent personam standi in judicio, semper κύριος, vel si peregrina esset, προστάτης cum accusata in judicium vocari solebat (5). Sic Pericles, cum Aspasia ἀσεβείας esset accusata, ipsius causam gessit (4); Hyperides, cum Phryne ejusdem criminis esset rea, ejus patroci-

---

Meier et *Schömann*, l. l. p. 330 sq. Cl. *van Limburg Brouwer*, Civilisation des Grecs, V. IV, p. 159. *Wachsmuth*, Hellen. Alterthumsk. II, 1. p. 184. (1) Vidd. de hac poena Schol. ad *Aristoph.* Plutum, 168. Eccles. 722. Nubes, 1083 sq. Intt. ad *Hesych.* v. Λακίαδαι, et ad *Suidam*, v. Ῥαφανίς. (2) *Lysias*, p. 28. *Demosth.* 1367. (3) *Menander* apud *Suidam*, v. πέμπτῃ φθίν. (4) *Lysiae* fragm. p. 8. *Reisk. Meier* et *Schömann*, p. 310. *Wesseling* ad *Petit.* p. 630. (5) Schol. ad *Aristoph.* Equit. 965 sq. *Suidas*, v. Σμικύθης. *Heinsius* ad *Hesiod.* Opp. et Dies, vs. 406. (6) *Plutarch.* Pericl. 32.

nium suscepit (1). Alia praeterea actionum in feminas exempla sunt γραφὴ ξενίας in Neaeram, Φαρμάκων, aliarum in alias feminas, de quibus pro parte jam supra Capite I dictum est (2).

Si vero femina condemnata supplicio erat afficienda, hoc ei concessit legis humanitas, ut si gravida esset, non antequam peperisset, poenae tradere ipsam liceret (3).

Quantam autem curam Solon feminarum impenderit εὐκοσμίᾳ, hinc maxime patet, quod peculiares adeo magistratus, qui ejus curam gererent, instituit, γυναικονόμους et γυναικοκόσμους dictos. Quorum quodnam munus fuerit, accurate describere propter antiquorum silentium difficillimum est. Ex ipso nomine jam ad eos curam publicam morum feminarum earumque honestatis pertinuisse, facile patet. Classicus de his magistratibus locus est Pollucis: Γυναικόκοσμοι μὲν ἀρχοὶ ἐπὶ τοῦ κόσμου τῶν γυναικῶν. τὰς μὲν ἀκοσμούσας ἐζημίουν, καὶ τὰς ζημίας αὐτῶν γράφοντες, ἐξετίθεσαν ἐπὶ τῆς πλατάνου τῆς ἐν Κεραμεικῷ· οἱ εἴκοσι (4). τούτους εἵλοντο, μετὰ τῶν τριάκοντα τῆς πολιτείας, καὶ τῶν νόμων ἐπιμελητῶν, ἀριστίνδην ἐκλεξάμενοι (5). Nec

---

(1) *Athen.* XIII, 59. (2) Cf. hac de re *Platner*, der Process. V. I, p. 87 sqq. (3) *Aelian.* V. H. V, 18. *Plutarch.* de Sera Numinis Vind. VIII, p. 183 *Reisk.* Anonym. Proll. Rhet. 25 apud *Meurs.* Them. Att. II, 9. (4) De hujus vocis conjunctione vel cum iis quae praecedunt, vel cum iis quae sequuntur, contra *Meurs.* Att Lectt. L. II, C. 5, animadversiones adjectae sunt in notis ad *Sigonium*, Opp. Vol. V, p. 178. (5) *Pollux*, VIII, 9. 32. Cf.

Atheniensibus tantum erant proprii hi magistratus, verum pluribus Graeciae civitatibus communes (1), atque ab Aristotele ad Aristocratiam potissimum pertinere dicuntur (2). Spartae iidem magistratus vocabantur *ἁρμόσυνοι*, aliis locis *τεμπούροι* nuncupabantur (3). Praeterea ad illorum provinciam pertinebat convivia et alios conventus inspicere et nimiam in iis coërcere luxuriam: *ὅτι δ᾽ ἦν ἔθος τοὺς γυναικονόμους ἐφορᾷν τὰ συμπόσια, καὶ ἐξετάζειν τῶν κεκλημένων τὸν ἀριθμὸν, εἰ ὁ κατὰ νόμον ἐστὶ, Τιμοκλῆς ἐν Φιλοδικαστῇ φησιν.... καὶ Φιλόχορος ἐν ἑβδόμῃ Ἀτθίδος· οἱ γυναικονόμοι μετὰ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἐσκόπουν τὰς ἐν ταῖς οἰκίαις συνόδους ἔν τε τοῖς γάμοις καὶ ταῖς ἄλλαις θυσίαις* (4).

Ex his autem omnibus, quam parum universe jus Atticum feminis faveat, abunde, ni fallor, patebit. Eousque tantum earum habetur ratio, quatenus per viros cum societate cohaerent et vel legitima parienda prole civitati prosunt, vel incontinentia reipublicae et

---

Hesych. v. Πλάτανος· δένδρον, πρὸς ὃ οἱ γυναικονόμοι τὰς ζημίας ἐν λευκώματι ἐξετίθεσαν. Cave autem ne verba: ἐπὶ τοῦ κόσμου etc. de *ornatu* atque nescio quibusnam *fucis*, cum *de Pauw* aliisque accipias, cum procul dubio ad *honestatem* et *justum ordinem* pertineant. (1) *Menander* Rhetor apud *Meurs.* Attic. Lectt. II, 5. *Plutarch.* Sol. 21. (2) *Aristot.* Polit. IV, 15. VI fine. (3) *Hesych.* v. ἁρμόσυνοι, ἀρχή τις ἐν Λακεδαίμονι, ἐπὶ τῆς εὐκοσμίας τῶν γυναικῶν. Idem: τεμπούροι, ἀρχὴ ἐπιμελουμένη τῆς τῶν γυναικῶν εὐκοσμίας. (4) *Athen.* VI, 45, 46, et fragmenta ibi citata.

viris nocere possunt. In jure publico pro nullis habentur. Solarum ἐπικλήρων melior erat conditio, quae tamen magis propter civitatem, ne scilicet gentes interirent et sacra atque religiones cum iis conjuncta ita perirent, quam propter ipsas hasce puellas ita fuisse instituta, totius juris Attici docet indoles. In jure hereditario praecipue, ut vidimus, iniqua earum erat conditio, quae omnia quantopere cum reliquis Atheniensium de feminis opinionibus earumque conditione domestica conveniant, ex parte literaria hujus Dissertationis intelligitur (1), ita ut hac quoque in causa jus Atticum optimum atque certissimum se nobis praebeat ipsorum Atheniensium morum interpretem. —

(1) Cf. imprimis Cap. V.

QUAESTIONES.

I.

L. 89. D. *de legatis* III: *» Si vero verbis quidem conjunctus est, re autem non, quaestionis est an conjunctus potior sit? et magis est ut et ipse praeferatur,"* — non de jure accrescendi, sed de jure caduca vindicandi, a lege Papia sancito, intelligimus.

II.

Divortium Carvilianum non primum fuit apud Romanos.

III.

Romani Philosophiam nunquam habuerunt domesticam, quae in eorum Jurisprudentia maxime sese manifestavit; planeque eorum indoli conveniunt, quae L. I, § 1. D. *de Justit. et Jure*, leguntur. Cff. Iustit. init. L. 10, § 2. D. *de Justit. et Jure.* L. 2. D. *de Legg. SCtis.*

IV.

Lex duodecim Tabularum: *» mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento,"* ex Jure Attico est desumta.

V.

Senatusconsulta libera republica omnino vim legis habuerunt.

VI.

Falsa sunt et contra Juris Attici principia, quae de Cimone propter consuetudinem cum sorore in exsilium ejecto, posteriores nugantur Grammatici. Vid. e. g. SUID. v. Κίμων. PSEUD. ANDOCID. p. 129.

VII.

Commentitia nec Juri Attico convenientia sunt, quae de Socratis et Euripidis διγαμίᾳ narrantur.

VIII.

Nec unquam lex, quae talia permitteret, Athenis exstitit.

IX.

Non adsentimur SCHILLERO: »*Drakons Gesetze sind der Versuch eines Anfängers in der Kunst, Menschen zu regieren. Schrecken ist das einzige Instrument, wodurch er wirkt. Er straft nur begangenes Uebel, er hindert es nicht, er bekümmert sich nicht darum, die Quelle desselben zu verstopfen und die Menschen zu verbessern. Einen Menschen aus den Lebendigen zu vertilgen, weil er etwas Böses begangen hat, heisst eben so viel, als einen Baum umhauen, weil Eine seiner Früchte faul ist.*"

X.

Errat DEMOSTH. *contra Leptin.* p. 504, 15. a Solone simplices tantum poenas esse constitutas.

XI.

Quamvis in Platonis libris tum de Republica tum de Legibus plurima occurrant praecepta, quae egregie valent ad hominem vere excolendum, non tamen recte perspexit indolem politicae Platonicae ROSSAVIUS *Emile* T. I, p. 27: »*Voulez-vous prendre une idée de l'éducation publique? lisez la République de Platon. Ce n'est point un ouvrage de politique, comme le pensent ceux qui ne jugent des livres que par leurs titres: c'est le plus beau traité d'éducation qu'on ait jamais fait.*"

XII.

Platonis et Ciceronis cum de Republica tum de Legibus operibus inter se comparatis, universe illa ethica, haec politica dicenda sunt magis.

XIII.

CICERONI *de offic.* I, 17: *prima societas in ipso conjugio est: proxima in liberis: deinde domus.... Sequuntur fratrum conjunctiones: post consobrinorum sobrinorumque* etc. auctor Graecus et jus succedendi Atticum ob oculos fuisse videtur.

XIV.

Quamvis ex juris criminalis principiis non tantum noxia, verum etiam impia et inhoneste facta interdum recte puniri possint, hoc tamen non nimis extendendum, sed ad ea potissimum restringendum, ubi publice pietas atque honestas laeditur, vel reipublicae periculum est timendum. Neque tunc semper, ubi mitiora adsint adminicula, poenae sunt infligendae.

XV.

Legumlatores Francici in juris puniendi fundamento poenarumque fine constituendis, parum sibi constitisse videntur.

XVI.

Tantum abest ut Statistica homines pecudum instar ad numeros unice exigeret, ut interiorem potius populorum vitam atque rationem sibi subjectam habeat materiam.

XVII.

Filius donatarius, renuntians hereditati patris donatoris, Jure Francico retinere donationem nequit ultra partem disponibilem.

XVIII.

Uxor, quamvis bonis separata, absque mariti vel judicis auctoritate, ex Jure Francico mutuum contrahere nequit.

XIX.

In famulorum locatione conductione, si neque tempus adjectum, neque operae determinatae sunt, Jure Francico quisque pro lubitu a contractu discedere potest.

XX.

Minor, 16 annis major, qui secundum art. 904 Cod. civ. franc. de parte dimidia bonorum testamento disponere potest, de quibus universis disponere potuisset, si major esset, ubi de majore parte disposuerit, et deinde majorennis moriatur, testamentum quoad partem illam majorem valere nequit.